MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE HOUTEN

Aanvulling op: J. Smits en O. Wttewaall
Inventarisatie Historische Bebouwing;
Gemeente Houten
Houten, 1987.

J.A.M. Smits en O.J. Wttewaall
Houten, ontstaan en groei
Zeist, 1988.

J.A.M. Smits en O.J. Wttewaall
Houten, historische bebouwing
Zeist, 1991.

bewerking:
Drs. A.L. Vernooij

PROVINCIE UTRECHT DIENST RUIMTE EN GROEN 1991

VOORWOORD

Voor U ligt het aanvullingsrapport betreffende de gemeente Houten van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Reeds eerder, in 1986, verscheen een door de toenmalige P.P.D. samen met de gemeente Houten uitgevoerd onderzoek in het rapport 'Inventarisatie Historische Bebouwing Gemeente Houten'. Als aanvulling treft U hierbij aan de geactualiseerde gegevens conform de methodiek van het M.I.P.

Het Monumenten Inventarisatie Project is een initiatief van de rijksoverheid om binnen een korte periode (1987-1992) een landelijk overzicht te verkrijgen van de jongere bouwkunst en stedebouw tussen 1850 en 1940. De uitvoering van dit project is in handen gelegd van de provincies en de vier grote steden. De provincie Utrecht heeft een aanzienlijke bijdrage geleverd aan het M.I.P. door ook de oudere bouwkunst van vóór 1850 te inventariseren volgens de standaard-methodiek. Op deze wijze kan een complete en geautomatiseerde databank van alle cultuurhistorisch waardevole elementen opgebouwd worden.

De breed opgezette inventarisatie per gemeente dient als basis voor een nadere selectie ten behoeve van plaatsing op de rijksmonumentenlijst, een procedure die na 1992 zal gaan plaats vinden.

In meer algemene zin vormt het M.I.P. een uitgangspunt voor het beleid van de drie overheden ten aanzien van monumentenzorg, stadsvernieuwing en ruimtelijke ordening. Het kan dienen als materiaal voor publicaties in zowel toeristische als wetenschappelijke sfeer. Zeker niet in de laatste plaats, kan dit onderzoek bijdragen aan de kennis van en de waardering voor ons cultureel erfgoed.

J. Hoekstra,
lid van Gedeputeerde Staten
van Utrecht.

INHOUDSOPGAVE

Verantwoording 7

1 Inleiding 9

2 Historisch-stedebouwkundige karakteristiek 12
2.1 Gebieden binnen de bebouwde kom 12
2.1.1 Dorpskernen vóór 1850 12
2.1.2 Dorpskernen 1850-1940 14
2.2 Gebieden buiten de bebouwde kom 14
2.2.1 Verdedigingswerken vóór 1850 en 1850-1940 14
2.2.2 Buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 15
2.2.3 Boerderijstroken vóór 1850 15

3 Gebieden met bijzondere waarden 20
3.1 Inleiding 20
3.2 Inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden 22

4 Bouwkundige typologie 37
4.1 Verdedigingswerken, zaken en gebouwen met een militair karakter 37
4.2 Bruggen, sluizen en andere weg- en waterbouwkundige werken en de bijbehorende hulpmiddelen 38
4.3 Voorwerpen op velden, pleinen en straten 39
4.4 Gebouwen voor het lands-, gewestelijk en plaatselijk bestuur 39
4.5 Kerkelijke gebouwen en bijzondere onderdelen daarvan, alsmede woningen voor kerkelijke functionarissen 39
4.6 Uitvaartcentra en begraafplaatsen 41
4.7 Handels- en kantoorgebouwen en gebouwen voor transport en opslag 41
4.8 Gebouwen van liefdadigheid, gezondheidszorg, wetenschap en cultuur 42
4.9 Gebouwen voor sport, recreatie, vergadering en horeca 42
4.10 Kastelen, buitenplaatsen, historische parken en tuinen en daarbij behorende bijgebouwen en objecten 43
4.11 Woningen en woningbouwcomplexen 46
4.12 Boerderijen 49
4.13 Bedrijfsgebouwen 53

Beknopte literatuurlijst 55

Bijlagen 57
1 Adressen van geïnventariseerde objecten, met bouwtype en waardecategorie 57
2 Lijst van architecten en aannemers 64

VERANTWOORDING

Deze aanvulling is gemaakt in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht.

De opzet, indeling en gevolgde methode in het bestaande inventarisatie-rapport met deze aanvulling zijn in algemene zin conform de richtlijnen die door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zijn opgesteld. Op enkele punten is er sprake van een aanvulling. Er is relatief meer aandacht besteed aan de occupatie en de ruimtelijke ontwikkeling van vóór 1850, terwijl wat betreft de object-inventarisatie ook alle cultuurhistorisch waardevolle objecten uit de periode vóór 1850, inclusief de reeds beschermde monumenten, zijn beschreven en gedocumenteerd.

De hoofdmoot van dit aanvullingsrapport bestaat uit een historisch-stedebouwkundige karakteristiek, een beschrijving van de gebieden met bijzondere waarden en een bouwkundige typologie.

Er is van afgezien om voor Houten een afzonderlijke gebiedsbeschrijving te maken, aangezien het boek 'Houten, ontstaan en groei', door J.A.M. Smits en O.J. Wttewaall (Zeist, 1988) reeds voorziet in een uitgebreide beschrijving van de historisch-ruimtelijke ontwikkeling.

De objectgegevens uit het bestaande rapport (J. Smits en O. Wttewaall, Inventarisatie historische bebouwing gemeente Houten. Utrecht 1987) werden in omgewerkte vorm in het geautomatiseerde bestand MIP-CAIRS opgenomen. In deze aanvulling zijn geen objectbeschrijvingen opgenomen; daarvoor wordt verwezen naar het bestaande rapport.

De bouwkundige typologie is ontleend aan de concept-tekst van het boek 'Houten, historische bebouwing', door J.A.M. Smits en O.J. Wttewaall (Zeist, 1991).

Als bijlage treft U aan een alfabetische adressenlijst van alle opgenomen objecten, zowel die van vóór 1850 als die uit de periode 1850-1940, inclusief de reeds beschermde rijksmonumenten. Bij ieder adres is het bouwtype vermeld alsmede een voorselectie in drie categorieën. Op basis van een aantal criteria is aan het M.I.P. deze nadere selectie toegevoegd om binnen de brede inventarisatie een gedifferentieerd monumentenbeleid te kunnen ontwikkelen: categorie 1 bevat de meest waardevolle panden en kan uitgangspunt vormen voor de selectie op rijksniveau. Tevens zijn dit de potentiële gemeentelijke monumenten, die aangevuld kunnen worden met objecten uit categorie 2, zeker wanneer deze zich in de 'gebieden met bijzondere waarden' bevinden. Categorie 3 bevat de objecten die enige cultuurhistorische waarde bezitten en van ondersteunende betekenis zijn, met name binnen de genoemde gebieden. Deze objecten zijn niet 'zwaar' genoeg voor een stringente bescherming maar dienen eerder betrokken te worden bij het ruimtelijk ordeningsbeleid en het welstandstoezicht.

Drs. R.K.M. Blijdenstijn,

Projectleider MIP,
Provincie Utrecht.

1 INLEIDING
(ontleend aan: Smits en Wttewaall 1988, p.11)

De gemeente Houten ligt ten zuidoosten van de stad Utrecht, in het Kromme Rijngebied. Binnen het kader van het MIP maakt de gemeente onderdeel uit van de regio 'Rivierkleigebied'.

De huidige gemeente is ontstaan per 1 januari 1962 door de samenvoeging van de voormalige gemeenten Houten, Schalkwijk en Tull en 't Waal. Houten is van oudsher een agrarische gemeente. Landbouw, fruit- en veeteelt vormden de belangrijkste middelen van bestaan. De gemeente beslaat een totale oppervlakte van 5905 HA. In 1988 bedroeg het inwonertal ruim 22.000.

Binnen de gemeente liggen vier kerkdorpen: Houten en 't Goy ten noorden van het Amsterdam-Rijnkanaal; Schalkwijk en Tull en 't Waal ten zuiden ervan. Het brinkdorp Houten, dat al in de 9de eeuw wordt vermeld, en het kasteeldorp 't Goy liggen op de hogere stroomruggronden. De lintdorpen Schalkwijk en Tull en 't Waal liggen in de lagere gebieden, die in de 12de eeuw werden ontgonnen.

In 1979 werd het dorp Houten officieel aangewezen tot groeikern om in de snel groeiende woningbehoefte in de regio Utrecht te voorzien. Het dorp Houten heeft daardoor zijn rurale karakter verloren en is thans een forenzendorp.

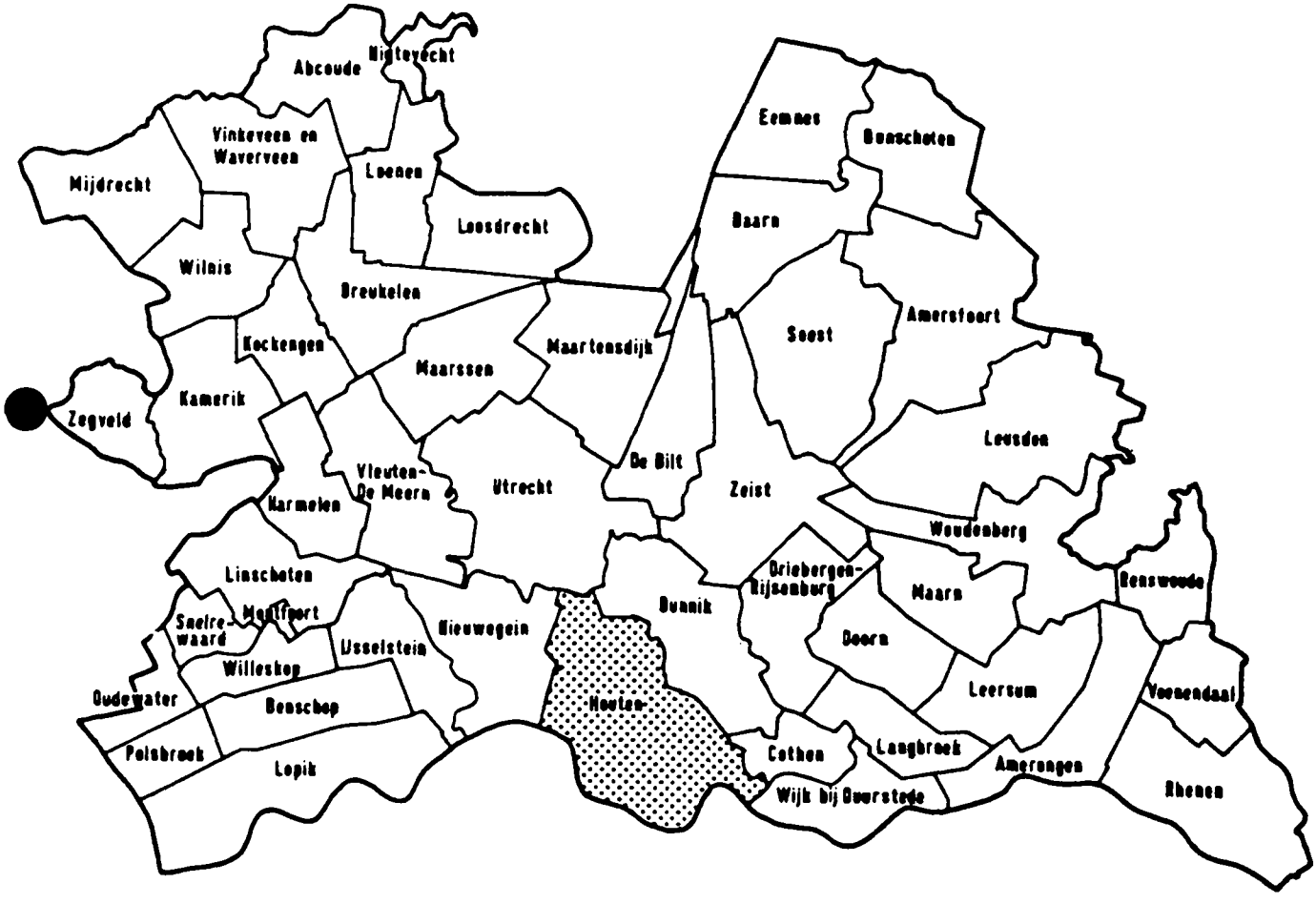

Afb. 1 Gebiedsindeling Monumenten Inventarisatie Project provincie Utrecht.

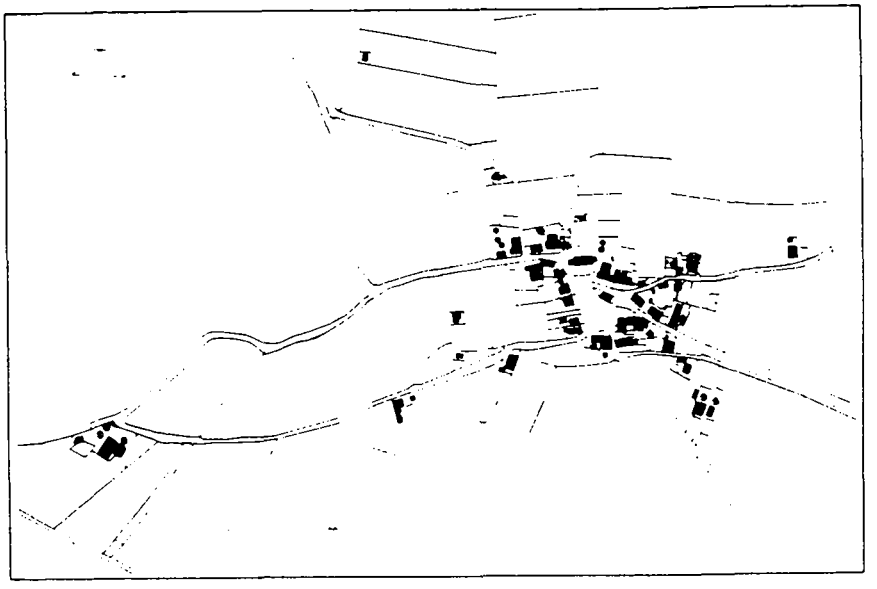

Afb. 2 Kadastraal minuutplan van de kern Houten uit 1832. (Uit: Smits & Wttewaall, 1988)

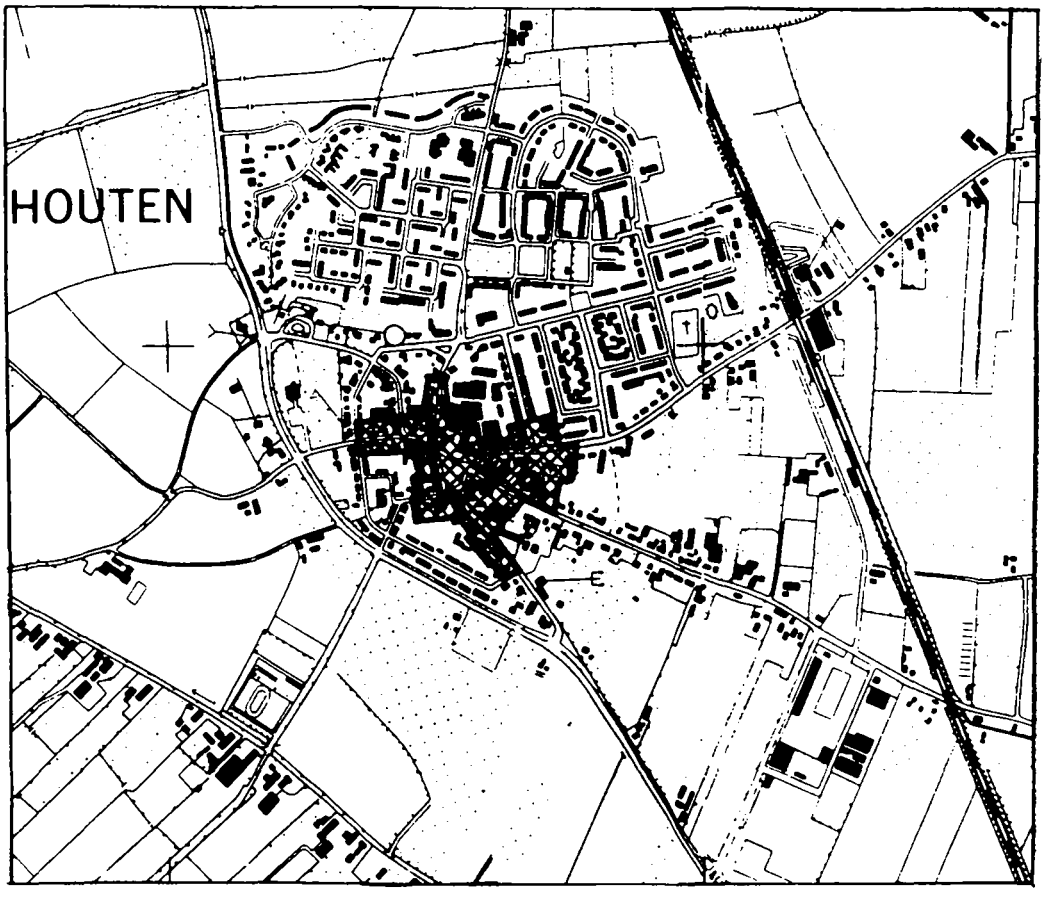

Afb. 3 Huidige situatie van de kern Houten.

bebouwde kom 1940

2 HISTORISCH-STEDEBOUWKUNDIGE KARAKTERISTIEK

(ten dele ontleend aan Smits en Wttewaall 1987, pp. 11-50 en aan Smits en Wttewaall 1988, pp. 184-206)

De historisch-stedebouwkundige karakteristiek van de gemeente Houten is ten gevolge van de uitvoering van grootschalige infrastructurele werken (Amsterdam-Rijnkanaal, Rijksweg A12 en de spoorweg Utrecht - 's-Hertogenbosch) en de recente explosieve groei van de kern Houten op diverse plaatsen in het gebied sterk veranderd. Met name de plaats Houten en het noordwestelijke deel van het buitengebied zijn opgenomen in de invloedssfeer van het stadsgewest Utrecht.

Het overige buitengebied heeft nog een sterk agrarisch karakter, waarin open weidegebieden worden afgewisseld met gebieden waar een veel meer besloten landschap is ontstaan door de talrijke boomgaarden. Bijzondere elementen in het buitengebied vormen enkele kastelen, buitenplaatsen en defensieve werken vanwege de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De buitenplaats Heemstede bezat een 17de-eeuwse tuinaanleg, die was opgenomen in de percelering. Restanten van deze bijzondere aanleg zijn nog in de landschappelijke structuur herkenbaar. Het kasteel Wickenburg heeft een bescheiden tuinaanleg, die bijdraagt tot de bijzondere aankleding van het gebied. Bij Honswijk bevinden zich verschillende militaire werken die een belangrijk, onderling samenhangend deel vormen van de militaire infrastructuur van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, waaronder een inundatiekanaal en het Fort Honswijk. In het noordwesten ligt het Fort 't Hemeltje, als onderdeel van een reeks forten aan de oostzijde van de stad Utrecht.

Ten gevolge van verschillen in historisch-ruimtelijke ontwikkeling kan in het buitengebied in grove trekken een driedeling in het landschap worden onderscheiden, die ondanks recente aantastingen in essentie nog duidelijk herkenbaar is.

Ten noorden van de Houtensewetering ligt het oude bewoningsgebied op de stroomruggronden. Karakteristiek voor dit gebied is de ruimtelijke structuur met een onregelmatige blok- of strookvormige percelering, bochtige wegen en kleine bewoningskernen en verspreid gelegen boerderijen. Beeldbepalend zijn de vele boomgaarden, die het gebied op veel plaatsen een tamelijk besloten karakter geven.

Het gebied aan weerszijden van de Schalkwijksewetering, dat in de 12de eeuw als cope-ontginning is ontstaan, wordt gekenmerkt door een strakke regelmatige opzet. Karakteristiek voor dit gebied is de regelmatige strookvormige percelering, het lineaire bewoningspatroon (Schalkwijk, Schonauwen/Houtensewetering, Vuylcoop, Tull en 't Waal) met aan de weg gelegen boerderijstroken en het contrast tussen de relatief besloten bebouwingslinten en het meer open agrarische (weide-)gebied.

Tenslotte kan als derde zone de smalle strook aan de binnenzijde van de Lekdijk worden onderscheiden met aan de voet van de dijk verspreid gelegen boerderijen en een onregelmatige strookvormige percelering.

2.1 GEBIEDEN BINNEN DE BEBOUWDE KOM

2.1.1 Dorpskernen vóór 1850

Houten
In de huidige, sterk uitgegroeide nederzetting Houten vormt de historische dorpskern een klein onderdeel. De oude kern van het dorp bestaat uit een plein met een aan vier zijden gesloten bebouwing die op de hoeken wordt onderbroken door een vijftal wegen, de Lobbendijk, Pr. Bernhardweg, Kon. Julianastraat, Loerikseweg en Vlierweg. De bebouwing heeft een overwegend dorps karakter; een beeld dat nog wordt versterkt door de aanwezigheid van enkele (oude) voormalige boerderijen (Vlierweg 3, Plein 9; 16). Het Plein en directe omgeving vormen de oudste kern van het dorp Houten. De in aanleg middeleeuwse structuur is in hoge mate bewaard gebleven. Het Plein met de daarop uitkomende wegen, de overwegend dorpse en gesloten bebouwing, die gedomineerd wordt door de beide kerktorens en de aanwezigheid van veel geboomte bepalen de visuele karakteristiek van de dorpskern. De bebouwing aan het Plein, grotendeels bestaande uit 18de- en 19de-eeuwse panden, heeft voor het grootste deel een winkel- of horeca-functie.

In de periode 1850 - 1940 heeft uitbreiding van de bebouwing plaatsgevonden langs de vier uitvalswegen. Deze bebouwing toont het beeld van geleidelijke verdichting met oudere en jongere woonpanden, die veelal door een tuin van de weg zijn gescheiden. Langs de Loerikseweg bepaalt echter niet de woonbebouwing maar de bouwmassa van de roomskatholieke kerk met pastorie het beeld.

Op basis van het eerste uitbreidingsplan uit 1946 is een ringweg om het dorp gerealiseerd, bestaande uit de Pr. Clausweg, de Kon. Wilhelminaweg, Pr. Beatrixweg, Weth. v. Rooijenweg en Burg. Haefkensstraat. Door nieuwbouw langs deze ringstructuur en bebouwing van open terreinen tussen bestaande bebouwing in het kerngebied is in de naoorlogse periode een sterke verdichting in het oude centrum opgetreden.

Met name in de jaren '70 en '80 heeft zich een versterkte groei voorgedaan, waardoor een nieuwe bebouwingsgordel, inclusief een nieuwe ringweg, tot stand is gekomen. Nabij het nieuwe station Houten is een nieuwe kern gecreëerd met tal van centrale winkelvoorzieningen en verzorgende functies, waardoor het oude centrum van Houten zich niet verder als centrumgebied heeft ontwikkeld.

Schalkwijk
zie 2.2.3

't Goy: Goyse Dorp
De nederzetting 't Goy bestaat merkwaardig genoeg uit twee ruimtelijk van elkaar gescheiden zeer kleine kernen, het Goyse Dorp en 't Goy. Het Goyse Dorp vormt één van de oude bewonings-kernen op de oude stroomruggronden in het noordelijke gebied van Houten. Tot in de 19de eeuw was slechts sprake van één kern, gelegen op de kruising van de Wickenburgseweg en het Groenedijkje

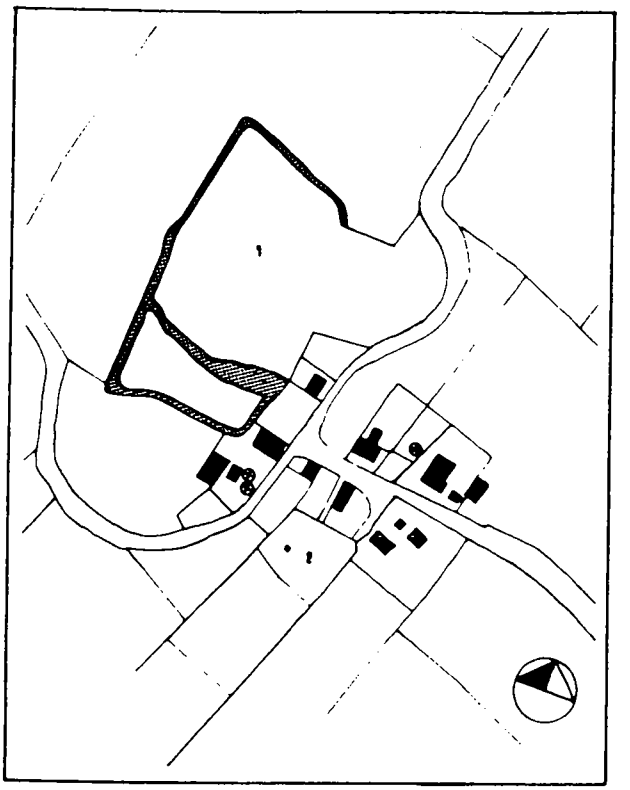

1 kasteel
2 kerkterrein

Afb. 4 Kadastraal minuutplan uit 1832 van de kern 't Goy. (Uit: Smits & Wttewaall, 1988)

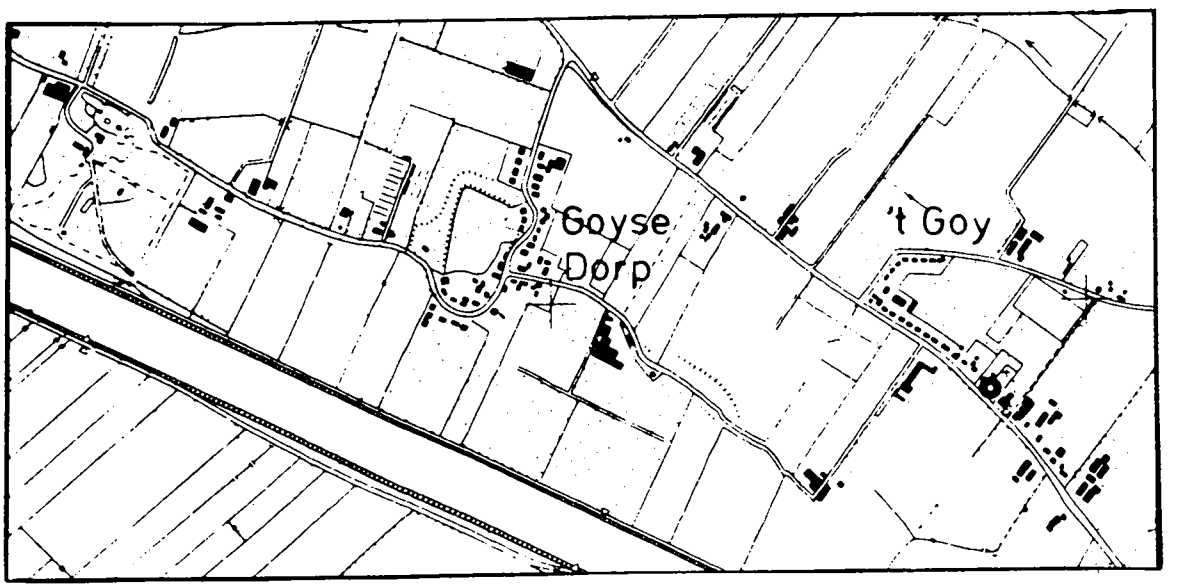

Afb. 5 't Goy; situatie circa 1985.

nabij het kasteel van de heren van Goye. Het kasteelterrein was gelegen in de binnenbocht van de Wickenburgseweg. Aan de zuidzijde van het Groenedijkje stond een kleine kerk. Daarnaast bestond het gehucht uit enkele boerderijen.

De historische bebouwing (zonder de reeds lang verdwenen kerk en het kasteel) bestaat vrijwel geheel uit boerderijen in de direkte nabijheid van de kruising. In de naoorlogse periode is aan beide zijden van deze kern langs de Wickenburgseweg een lineair structuurelement toegevoegd door villa-bouw.

Oud Wulven
Het gehucht Oud Wulven wordt gevormd door een kleine bebouwingskern op de T-kruising van de Oudwulfseweg en de oprijlaan naar het voormalige kasteel Oud Wulven. In de 17de eeuw werd op de plaats van een ouder bouwwerk het buitenhuis Oud Wulven gebouwd. In de 18de eeuw werd een tuin met vijver en een oprijlaan aangelegd, waarlangs een soort poortwachterswoning verrees.

Na 1850 heeft zich nauwelijks een toename van de bebouwing voorgedaan. Het huis Oud Wulven is in 1957 gesloopt. Thans bestaat het gehucht daardoor uit een kleine concentratie van hoofdzakelijk agrarische bebouwing nabij de kruising.

2.1.2 Dorpskernen 1850-1940

't Goy
De tweede kern 't Goy is pas in de tweede helft van de 19de eeuw ontstaan langs de Beusichemseweg, nabij de omstreeks 1870 gebouwde katholieke kerk. Aan weerszijden van de kerk is aan de noordzijde van de weg een bebouwingslint ontstaan met losstaande woonpanden, die aan de westzijde afbuigt in de richting van de Tuurdijk. Aan de zuidzijde van de weg staan slechts enkele los van elkaar staande panden, waaronder de in 1950 gebouwde, voormalige landbouwschool. Het vrijwel ontbreken van bebouwing aan de zuidzijde geeft deze bewoningskern een uitgesproken open, landelijk karakter.

2.2 GEBIEDEN BUITEN DE BEBOUWDE KOM

2.2.1 Verdedigingswerken vóór 1850 en 1850-1940

Honswijk
Rond Honswijk zijn in de 19de en 20ste eeuw tal van werken uitgevoerd als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tussen de Lek bij Honswijk en de Schalkwijksewetering werd een kaarsrecht inundatiekanaal gegraven. Aan de Lekdijk verrees het imposante Fort Honswijk ter verdediging van de inundatiesluis. Diverse aanvullende defensieve werken werden in de directe omgeving aangelegd. Te zamen vormen zij een functioneel samenhangende militaire structuur. De forten dienden te beschikken over een vrij schootsveld. Binnen een straal van 1000 meter golden daarom beperkingen ten aanzien van nieuwbouw. Nieuwbouw bleef binnen deze straal beperkt, waardoor de historisch-landschappelijke karakteristiek als het ware werd bevroren.

Fort 't Hemeltje
Het Fort 't Hemeltje is het meest zuidelijke van een hele reeks forten op strategische punten (toegangswegen) ten oosten van de stad Utrecht, als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Fort 't Hemeltje moet dan ook gezien worden als onderdeel van een grotere ruimtelijke structuur van de forten-gordel ten oosten van de stad Utrecht die bedoeld waren om niet inundeerbare gebieden te verdedigen. Karakteristiek is de ligging van deze forten in het open veld teneinde een vrij schootsveld te hebben. Binnen een straal van 1000 meter van de forten mochten geen of uitsluitend snel afbreekbare bouwwerken (houten huizen) worden gebouwd.

2.2.2 Buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850

In Houten liggen twee buitenplaatsen: Heemstede en Wickenburg. Beide zijn gesitueerd op de overgang van het komkleigebied naar de hoger gelegen stroomrug. Heemstede heeft in de 17de eeuw een grootschalige, classicistische parkaanleg gekregen, die werd ingepast in de bestaande percelering. Thans is de buitenplaats nogal afgetakeld: het huis en een deel van de bijgebouwen zijn geruïneerd en van de parkaanleg is nog slechts een deel van de aanleg aanwezig.

Wickenburg heeft een bescheidener opzet van veel recenter datum. Nabij het huis liggen enkele boerderijen. Het gebied rond het huis en de boerderijen heeft een tamelijk besloten, homogeen karakter dankzij de begroeiing waarin fruitbomen domineren.

2.2.3 Boerderijstroken vóór 1850

Schalkwijk
De ruimtelijke structuur van Schalkwijk is in belangrijke mate een resultante van de ontginning volgens de methode van de 'cope'. Kenmerkend is het langgerekte bebouwingslint aan weerszijden van de Schalkwijksewetering, waarbij het bebouwingsbeeld nog steeds wordt bepaald door boerderijen die in een regelmatig patroon de hoofdrichting van de percelering volgen en daardoor onder een hoek aan de weg geplaatst zijn. Panden uit het derde kwart van de 19de en het eerste kwart van de 20ste eeuw domineren. Verdichting binnen het patroon van lintbebouwing is in de vorige en vooral deze eeuw ontstaan door de bouw van woonhuizen naast de boerderijen en door uitbreiding van het aantal bedrijfsgebouwen op bestaande erven.

Het straatprofiel wordt gekenmerkt door een vrijwel symmetrische opzet, met de Schalkwijksewetering als centrale as, aan weerszijden daarvan een weg (de Provincialeweg aan de ene zijde en Neereind/Lagedijk/Overeind aan de andere zijde) en boerderijen die door een voortuin van de weg zijn gescheiden.

Typerend voor Schalkwijk is de lineaire structuur waarin een duidelijk ontwikkelde dorpskern met een daarop georiënteerd wegenpatroon ontbreekt. Een minieme kernontwikkeling vormt de omgeving van de brink. De brink bestaat uit een pleinachtige 'groene' ruimte langs de Schalkwijksewetering. De bebouwing aan de Brink heeft een vrij open karakter, maar doordat zij

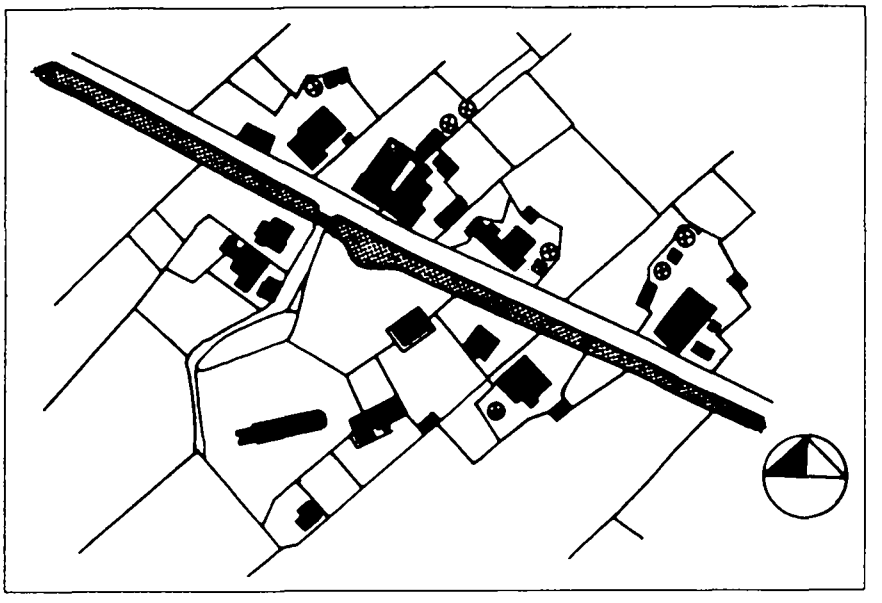

Afb. 6 Kadastraal minuutplan van de Brink in Schalkwijk in 1832.
(Uit: Smits & Wttewaall, 1988)

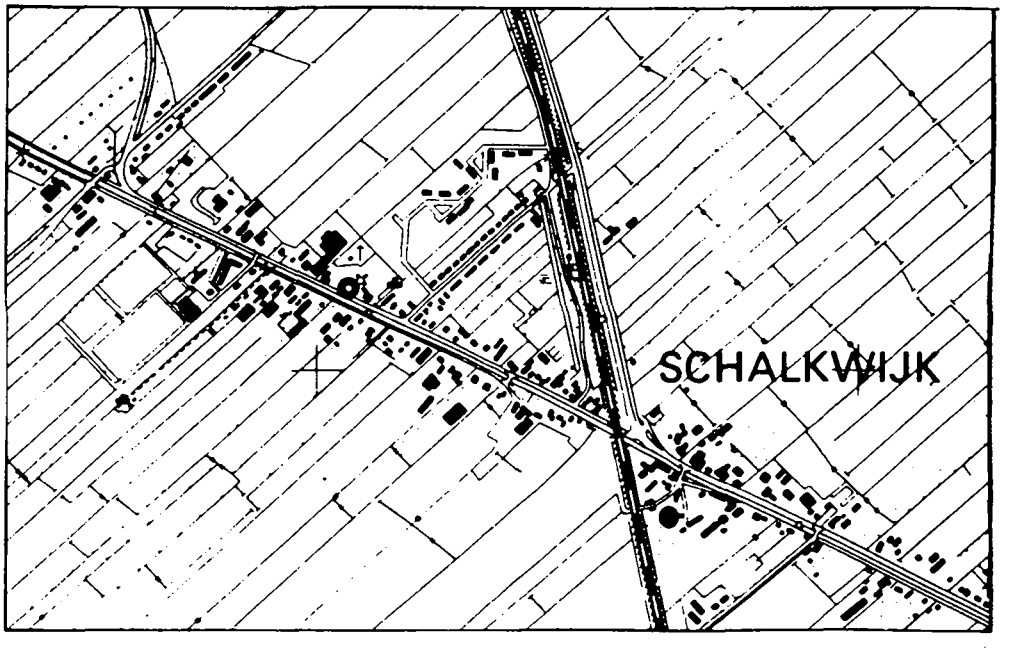

Afb. 7 Schalkwijk omstreeks 1980.

hoofdzakelijk aan beide pleinzijden ligt, wordt toch de indruk van een besloten dorpskern gewekt. Daartoe draagt mede de relatief gesloten bebouwing aan de Provincialeweg bij. Beeldbepalend voor de brink-ruimte is echter de aan de westzijde van de brink gesitueerde, ten dele 13de-eeuwse hervormde kerk.

Direct ten westen van deze dorpskern doorsnijdt de spoorlijn Utrecht - 's-Hertogenbosch het bebouwingslint. Hoewel Schalkwijk in 1868 een station aan deze spoorlijn kreeg, heeft zich ter plekke geen stationsbuurt ontwikkeld. In 1935 werd het station gesloten.

Van meer recente datum (einde 19de eeuw) is de kom-ontwikkeling bij de rooms-katholieke kerk aan de Jhr. Ramweg. Ter plekke vormt de neogotische kerk een door vorm en bouwvolume afwijkend element in de bebouwing. In de nabijheid van de kerk heeft zich aan weerszijden van de wetering een verdichting van de (woon)bebouwing voorgedaan binnen het bebouwingslint. Haaks op het bebouwingslint staan de woningen die na de oorlog, op basis van een bestemmingsplan, zijn gebouwd aan de Wickenburgselaan. Recente nieuwbouw ter plekke betekent een verdere doorbreking van de bestaande structuur en een verdere dorpskernontwikkeling.

Vuylcoop

De bebouwing langs de Schalkwijksewetering wordt ten westen van de Lange Uitweg voortgezet in de nederzetting Vuylcoop. In structureel opzicht geldt voor Vuylcoop hetzelfde als voor Schalkwijk. Opmerkelijk is dat de bebouwing zich in Vuylcoop slechts over een geringe afstand langs de Schalkwijksewetering voortzet. Verder westelijk is de bebouwing gesitueerd aan de Waalsewetering in het zuiden en de Houtensewetering in het noorden.

In Vuylcoop is sprake van een tweezijdige tamelijk open bebouwing op de kop van de percelen, die ook hier de gerichtheid van de percelering volgt. Opmerkelijk element in het bebouwingslint, dat vrijwel geheel uit boerderijen bestaat, is de 14de-eeuwse woontoren. De strookvormige percelering en de tamelijk gave bebouwing met een open karakter bepalen de visueel-ruimtelijke kwaliteit van het gebied. De omringende weilanden van beide polders, de straatbomen en erfbeplanting aan het Neereind dragen bij aan het landelijke karakter van Vuylcoop.

Houtensewetering

Tot de Schalkwijkse/Vuylcoopse ontginning behoort de nog vrij gave boerderijstrook langs de Houtensewetering. De éénzijdige, strookvormige percelering met de kade en wetering als noordgrens, het open gebied aan de overzijde, de relatief open bebouwing die op de kop van de percelen gelegen en die nauwelijks in karakter is aangetast door latere toevoegingen en de beplanting langs de wetering bepalen het karakter van dit gebied.

Tull en 't Waal

Ook de boerderijstrook die is gelegen langs de Waalsewetering behoort tot de Schalkwijkse/Vuylcoopse ontginning. De Waalsewetering wordt aan de noordzijde begrensd door de Waalseweg. De wetering vormt de grens tussen de polder het Waalse Veld, met een regelmatige strookvormige percelering (cope-ontginning) en de

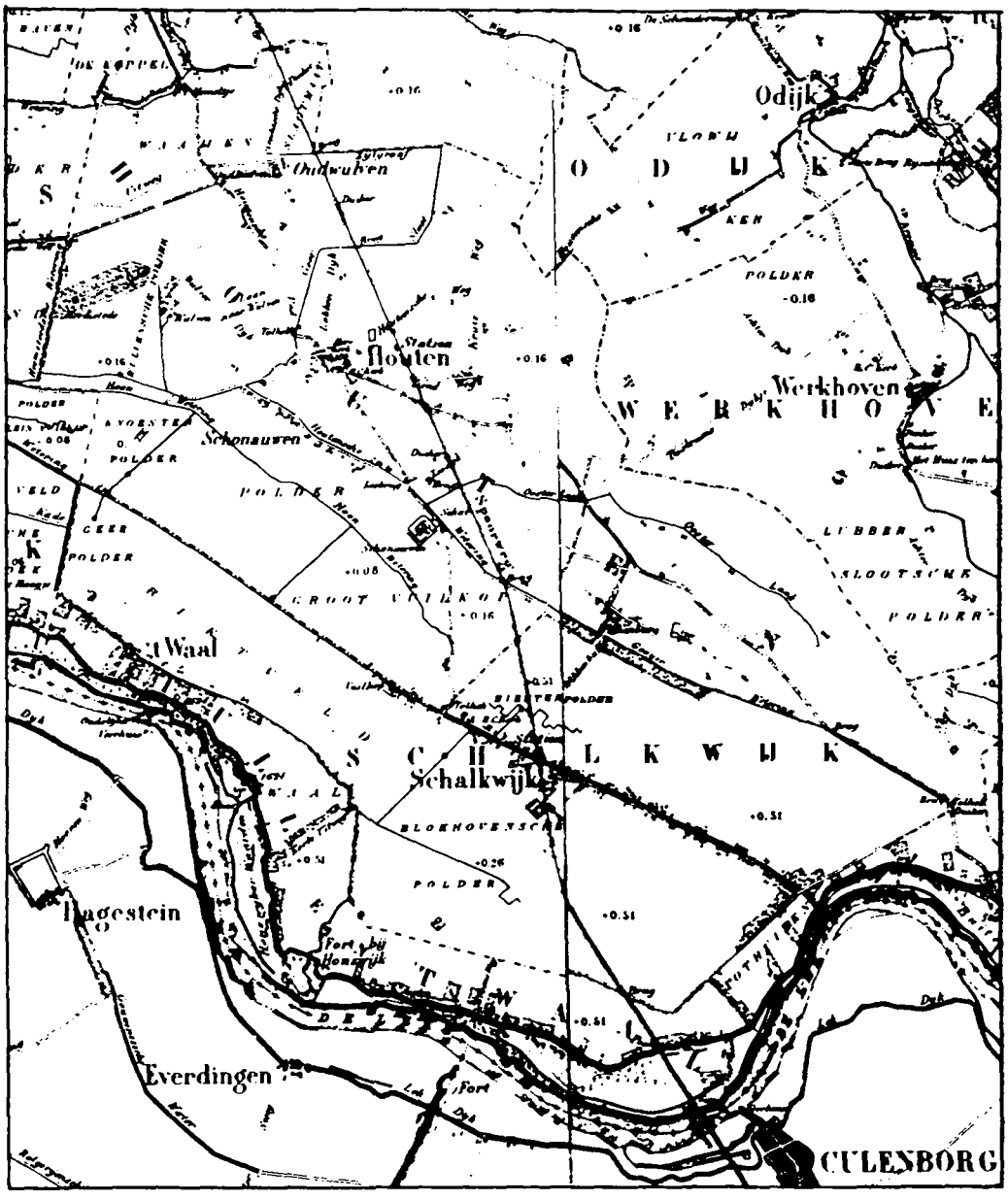

Afb. 8 Fragment van de 'Kaart van de provincie Utrecht' uit 1862. De boerderijstroken komen op de kaart duidelijk naar voren.

oude gronden in de richting van de Lekdijk met een onregelmatigere percelering. Tull en 't Waal bestaat uit lintbebouwing langs de Waalsewetering. De bebouwing van in hoofdzaak langhuisboerderijen is nog vrij gaaf en wordt nauwelijks verstoord door latere toevoegingen. Verdichting binnen het bestaande bebouwingslint heeft slechts in geringe mate plaatsgehad, voornamelijk in de omgeving van de kerk en nabij de kruising met de Lange Uitweg. Het bebouwingsbeeld wordt bepaald door boerderijen en woonhuizen uit de tweede helft van de 19de en het eerste kwart van de 20ste eeuw. In 1950 kwam het 'Uitbreidingsplan in hoofdzaak' tot stand. Op basis daarvan is langs de Strijpweg en de Lange Uitweg richting Lekdijk een bebouwingslint gevormd met losstaande woonpanden of twee-onder-één-kap.

Afb. 9 Tull en 't Waal situatie circa 1980.

3 GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

3.1 INLEIDING

Per gemeente zijn 'gebieden met bijzondere waarden' onderscheiden. De aard van de waardering hangt ten nauwste samen met het karakter van het MIP: de waarde wordt ontleend aan de kwaliteit van de historische bebouwingsstructuren in combinatie met de kwaliteit van de bebouwing. Cultuurhistorische waarden die geen of weinig relatie met de gebouwde omgeving hebben, komen in de waardering niet of nauwelijks aan bod.

In het kader van het MIP is het niet mogelijk gedetailleerd onderzoek te doen naar de kwaliteiten van de gebieden met bijzondere waarden. De onderstaande beschrijving van de waarden beoogt niet uitputtend te zijn, maar is op hoofdzaken gericht.

Inventarisatieformulier gebieden met bijzondere waarden
Ten behoeve van een systematische aanpak is per gebied met bijzondere waarden een formulier ingevuld met de feitelijke gegevens, het gebiedstype, een omschrijving van de waarde en tevens een tabel met waarderingscriteria.

Bij het formulier is zonodig een kaartje gevoegd met de omgrenzing van het gebied.

Waarderingscriteria
De in de stedebouwkundige karakteristiek onderscheiden gebiedstypen worden op hun bijzondere (cultuurhistorische) waarden getoetst, met behulp van een aantal criteria. Ten behoeve van een zo goed mogelijke vergelijkbaarheid van de waarde van object en gebied zijn deze criteria analoog aan de voor de objecten gehanteerde criteria.

De door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde criteria zijn primair ontwikkeld om de waarde van gebieden uit de periode 1850-1940 vast te stellen, gemeten naar hun landelijke betekenis. Binnen het MIP-Utrecht is gekozen voor een bredere opzet waarbij ook de gebieden uit de periode vóór 1850 worden betrokken en waarbij eveneens de waarde van gebieden op provinciaal en gemeentelijk niveau wordt bepaald. De criteria van de RdMz zijn daartoe aangepast: de volgorde is gewijzigd en enkele formuleringen zijn aangepast.
De volgende (sub)criteria worden onderscheiden:

1. **omgeving**: de stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving;
   1.1 onderdeel groter geheel: de betekenis van het gebied als onderdeel van een groter geheel, bijv. een buitenplaats in een landgoederenlandschap;
   1.2 ruimtelijke relatie: de betekenis van het gebied vanwege de ruimtelijke relaties met de omgeving, bijv. een boerderijstrook in een veenontginning;
   1.3 markering/dominante situering: de betekenis van het gebied vanwege de markering van het stadsbeeld (bijv. villapark), als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel (bijv. een parkaanleg) of als representant van een groter geheel, bijv. een fort binnen een linie;

2. **stedebouw**: de intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit;
   2.1 **structuur**: de kwaliteit van het gebied vanwege het ruimtelijk concept en de structuur gelet op de bijzondere samenhang van functies, schaal, wegen, wateren, groenvoorziening, bebouwing en open ruimten;
   2.2 **erfindeling**: de kwaliteit van het gebied vanwege de percelering en de wijze waarop de erven zijn ingedeeld, bijv. de erven van een boerderijstrook;
   2.3 **bebouwing**: de betekenis van het gebied vanwege de architectonische of architectuurhistorische kwaliteiten van de bebouwing, bijv. die van een woningbouwcomplex;
3. **historie**: de bijzondere cultuurhistorische betekenis;
   3.1 **specifieke uitdrukking**: de betekenis van het gebied vanwege de structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met, en duidelijke uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemene historische ontwikkeling;
   3.2 **stedebouwkundig**: de betekenis van het gebied voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3.3 **innovatieve waarde**: de betekenis van het gebied vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie gelet op type, motief en datering;
4. **gaafheid**: de mate waarin het gebied zijn oorspronkelijke gedaante bewaard heeft (herkenbaarheid);
   4.1 **omgeving**: belang van het gebied in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke of landelijke omgeving (vergelijk criterium 1);
   4.2 **structuur**: belang van het gebied vanwege de herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) historisch-ruimtelijke structuur en functionele opzet als geheel;
   4.3 **erfindeling**: belang van het gebied vanwege de vorm, grootte en/of karakteristieke inrichting van de erven;
   4.4 **bebouwing**: belang van het gebied vanwege de architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing.

Toelichting
Toepassing van deze criteria vindt plaats door middel van een driepunts-schaal op het inventarisatie-formulier teneinde vast te stellen of de betekenis van het gebied met bijzondere waarden van nationaal, provinciaal of gemeentelijk belang is. Per criterium is de waarde worden: 1 - zeer hoog, 2 - hoog, 3 - redelijk. Indien een criterium niet (meer) van toepassing is, wordt in deze tabel geen score aangegeven.

Aan de hand van de score op de verschillende criteria wordt tenslotte een totaalwaarde bepaald (zie veld 'kwalificatie').

3.2 INVENTARISATIE VAN GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

In de gemeente Houten zijn 7 gebieden met bijzondere waarden onderscheiden, te weten:
1. Schalkwijk;
2. Houtensewetering;
3. Heemstede;
4. Wickenburg;
5. Honswijk;
6. Fort 't Hemeltje;
7. Oud Wulven.

Gebieden 1 en 2 zijn boerderijstroken die zijn ontstaan als cope-ontginning. Gebieden 3, 4 en 7 hebben een belangrijk deel van hun waarde te danken aan een (vroeger) kasteel of buitenplaats, in combinatie met enige nabijgelegen (agrarische) bebouwing.

De gebieden 5 en 6 zijn gebieden met bijzondere waarden uit de periode 1850-1940. In beide gebieden gaat het om militaire werken die zijn uitgevoerd binnen het kader van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Bij het onderscheiden van gebieden met bijzondere waarden is zoveel mogelijk aangesloten bij de waardevolle gebieden in het bestaande inventarisatierapport (Smits & Wttewaall, 1987). Toegevoegd als gebied met bijzondere waarden is de dorpskern met de Brink van Schalkwijk. Weggelaten zijn gebieden die hun waarde ontlenen aan bijzondere vormen van percelering (kromme akkers).

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : HOU GBW 1
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Houten
naam : Schalkwijk
gebiedstype : dorpskern vóór 1850; boerderijstrook
inv. datum : november 1990
inventarisator : AV
aantal MIP-objecten : 70
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen : Smits & Wttewaall, 1987

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid		x	
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur			x
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing			

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit de boerderijstrook aan weerszijden van de Schalkwijksewetering met inbegrip van de dorpskern van Schalkwijk.

De kwaliteit van het gebied is primair gelegen in de nog voor een belangrijk deel herkenbare karakteristiek van de tweezijdige boerderijstrook binnen de hoofdstructuur van de systematisch uitgevoerde ontginning van dit komgebied (cope-ontginning). Waardebepalend voor de boerderijstrook is de ruimtelijke hoofdstructuur en, in wat mindere mate, de kwaliteit van erfinrichting en (boerderij-)bebouwing. Hoofdelementen van deze structuur zijn: de Schalkwijksewetering met aan weerszijden een weg als ontginningsbasis, de strookvormige percelering met aan de kop van de percelen gelegen boerderijen, de oriëntatie van de boerderijen die aansluit op de perceelsoriëntatie en daardoor niet overal zuiver haaks op de wegrichting staat. De kwaliteit is

aangetast door veranderingen in erfinrichting en door nieuwe bebouwing (woonhuizen en agrarische bijgebouwen) die veelal niet in de structuur van het boerderijlint is opgenomen.
In structureel opzicht bijzonder en waardevol is de dorpskern nabij de N.H.-kerk. Doordat de kerk niet direct aan de wetering werd gesitueerd is een open ruimte, de Brink, ontstaan. De brink-ruimte wordt begrensd door enkele historische panden en bezit door de combinatie van boombegroeiing en historische bebouwing een hoge visuele kwaliteit. Visuele kwaliteit en gaafheid van de brink-structuur alsmede de historisch bebouwing bepalen de waarde van dit deel van het gebied. Een vergelijkbare historisch-stedebouwkundige structuur van de brink, maar meer verdicht, hebben Benschop en Nederlangbroek.

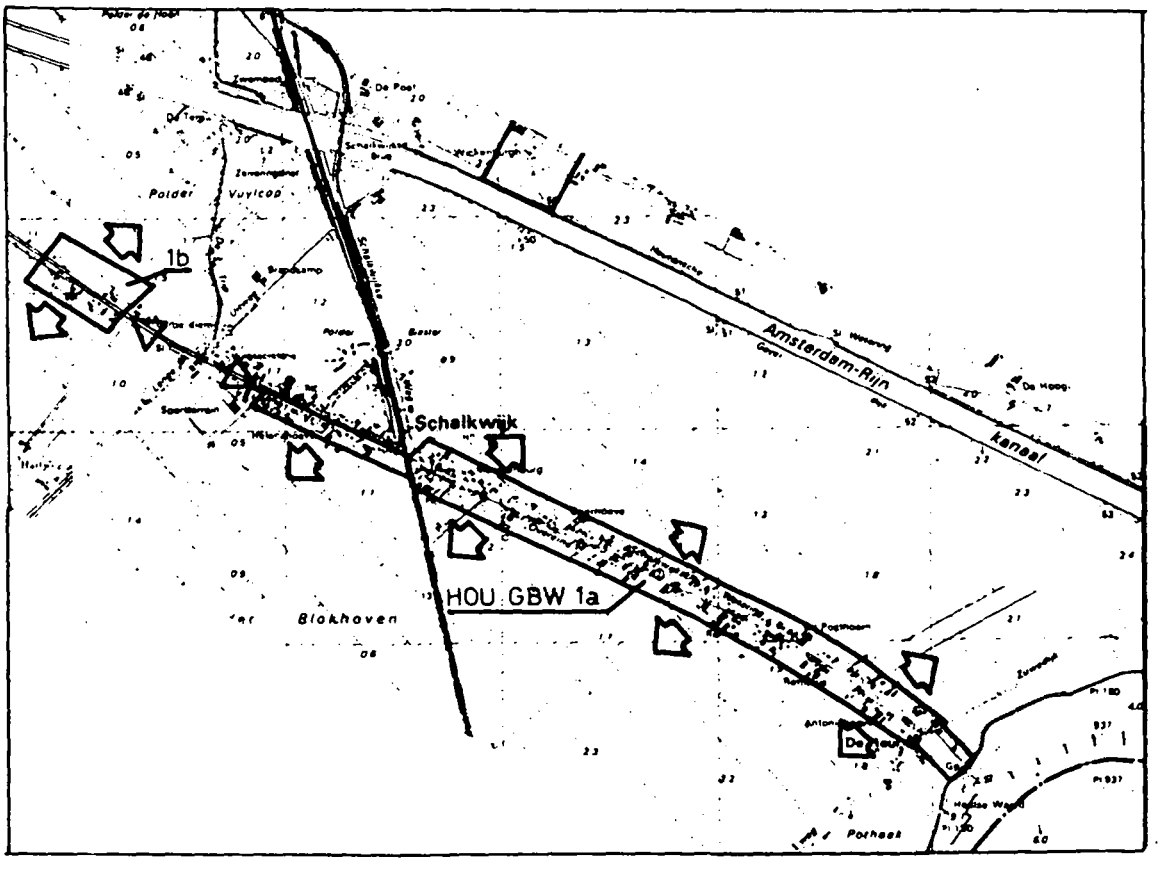

Afb. 10 Omgrenzing gebied met bijzondere waarden HOU GBW 1.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : HOU GBW 2
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Houten
naam : Houtensewetering
gebiedstype : boerderijstrook vóór 1850
inv. datum : november 1990
inventarisator : AV
aantal MIP-objecten : 22
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen : Smits & Wttewaall, 1987

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit de boerderijstrook langs de zuidzijde van de Houtensewetering.

De kwaliteit van het gebied is primair gelegen in de nog voor een belangrijk deel herkenbare karakteristiek van de boerderijstrook binnen de hoofdstructuur van de systematisch uitgevoerde ontginning van het Schalkwijkse komgebied (cope-ontginning). Waardebepalend voor de boerderijstrook is de ruimtelijke hoofdstructuur in combinatie met de overwegend gave erfinrichting en historische (boerderij-)bebouwing. Hoofdelementen van deze structuur zijn: de Houtensewetering met de daarlangs gelegen weg als ontginningsbasis, de strookvormige percelering met aan de kop van de percelen de boerderijen, de oriëntatie van de boerderijen die aansluit op de perceelsoriëntatie en daardoor niet overal zuiver haaks op de wegrichting staat.

De visuele karakteristiek wordt bepaald door het contrast tussen de relatief besloten boerderijstrook en het open agrarische gebied. De visuele kwaliteit wordt mede bepaald door de nog aanwezige erf- en wegbeplanting. Een zekere afbreuk aan de historische karakteristiek wordt gedaan door de nieuwbouw en de randweg van Houten.

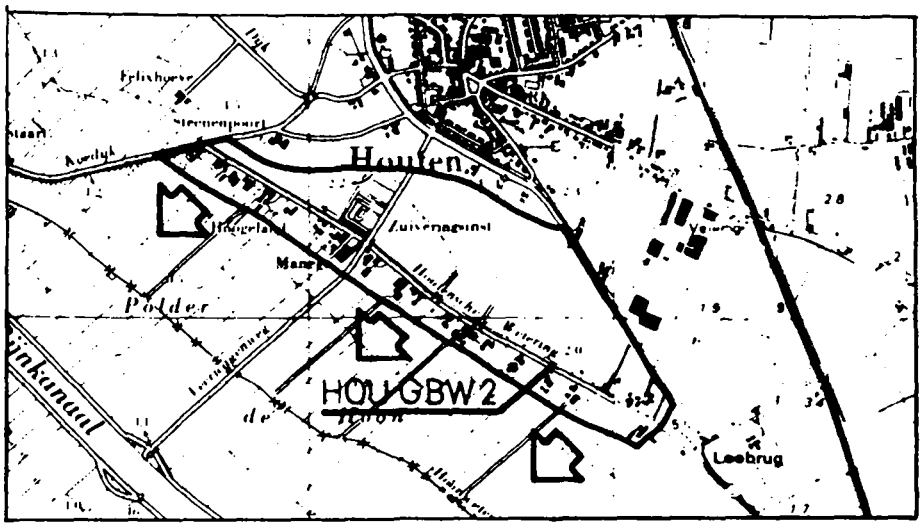

Afb. 11 Omgrenzing gebied met bijzondere waarden HOU GBW 2.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : HOU GBW 3
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Houten
naam : Heemstede
gebiedstype : buitenplaats vóór 1850
inv. datum : november 1990
inventarisator : AV
aantal MIP-objecten : 4
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen : Smits & Wttewaall, 1987

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			x
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw			
2.1 structuur (totale parkaanleg)	x		
2.2 erfindeling (directe omgeving huis)		x	
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde	x		
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur			x
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing			x

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden beslaat het terrein van de buitenplaats Heemstede. Heemstede bestaat uit een omgracht, in ruïneuze staat verkerend, kasteelachtig buitenhuis met ervoor twee symmetrisch geplaatste bouwhuizen, het geheel omringd door een in oorsprong formele geometrische parkaanleg.

Het huis is een belangrijk voorbeeld van een huis, waarin de in de 17de eeuw nog voortlevende architectuurtraditie van de kastelenbouw vermengd is met classicistische architectuurinvloeden. Het huis Heemstede is van grote architectuurhistorische betekenis vanwege de uniciteit van het bouwtype en de hoge kwaliteit van het ontwerp. In Nederland bestaat slechts een klein aantal 17de-eeuwse huizen die hun oorspronkelijke gedaante hebben behouden en die niet in latere eeuwen min of meer ingrijpend zijn verbouwd of uitgebreid. Ten gevolge van de brand in 1987 is het kasteel ten dele geruïneerd en in is de gaafheids-waarde sterk verminderd.

De tuin, een in compositorisch opzicht zeer geslaagde en uitgebalanceerde classicistische aanleg van singels, lanen compartimenten met siertuinen en bosketten, beelden, kanalen en ornamentele vijverpartijen, werd omstreeks 1690 tot stand gebracht. Tot in de 18de eeuw was de tuin in Nederland een van de beroemdste voorbeelden van een classicistische tuin, waarin Franse motieven waren verwerkt, zoals de lange centrale as in de compositie, die als zichtas van het voorplein tot de Utrechtse weg te Houten reikte en die oorspronkelijk ook als toegangslaan heeft dienst gedaan. Deze aanleg werd uitgezet op de waarschijnlijk al bestaande Hollands-classicistische aanleg rondom het huis. Deze uitleg bestaat uit het rechthoekige voorplein met de bouwhuizen, de achterhof met gebogen tuinmuur en ovale vijver, de rechtzijdige percelen ter weerszijden (op de plek waar voorheen de moestuinen en boomgaarden waren aangelegd) en het geometrische ensemble van waterlopen en windsingels, die deze onderdelen van elkaar scheiden en het geheel oorspronkelijk omlijstten. De laanbomen bestaan deels nog uit oude haagbeuken.

De Rijksweg A27 doorsnijdt de tuinaanleg en scheidt een deel van de zichtas en een deel van de aanleg met vijver-restanten van de rest van de park-aanleg. Een groot deel van het voormalige park heeft nu een agrarische functie; delen van de parkaanleg en restanten van de laanbeplanting zijn nog aanwezig.

De cultuurhistorische waarde van het complex van de historische buitenplaats Heemstede ligt in zijn hoedanigheid van een ten dele in aanleg en ten dele als historisch-structurele relicten bewaard gebleven classicistische tuin- en parkcompositie met centraal het huis, dat indertijd een der belangrijkste in het land was.

Aan de hoge cultuurhistorische uniciteitswaarde wordt afbreuk gedaan door de ruïneuze toestand van de gebouwen, de omzetting in agrarische percelen van een groot deel van de parkaanleg en de doorsnijding van de parkaanleg door Rijksweg A27, waardoor het gebied laag scoort wat betreft gaafheid.

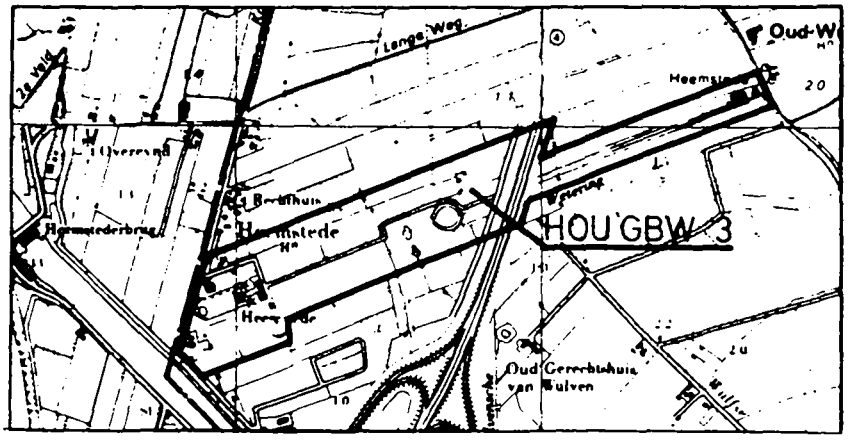

Afb. 12 Omgrenzing gebied met bijzondere waarden HOU GBW 3.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : HOU GBW 4
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Houten
naam : Wickenburg
gebiedstype : buitenplaats vóór 1850
inv. datum : november 1990
inventarisator : AV
aantal MIP-objecten : 4
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen : Smits & Wttewaall, 1987

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur			
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur			
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Een klein gebied met bijzondere waarden is de omgeving van het huis Wickenburg, met het huis en de parkaanleg als kerngebied. De geschiedenis van Wickenburg reikt terug tot in de Hoge Middeleeuwen, toen het een kasteel van enig militair belang moet zijn geweest (omgrachting en duiventoren). Het karakter van buitenplaats kreeg Wickenburg pas in de 18de en 19de eeuw.

De waarde van het gebied is primair gelegen in het karakter als historisch gegroeid ensemble met als onderdelen het huis Wickenburg, de bijgebouwen en de landschapppelijke tuinaanleg. Een fruitboomgaard maakt deel uit van de erfbeplanting en vormt een letterlijk organische relatie met de directe omgeving waar boomgaarden het beeld bepalen.

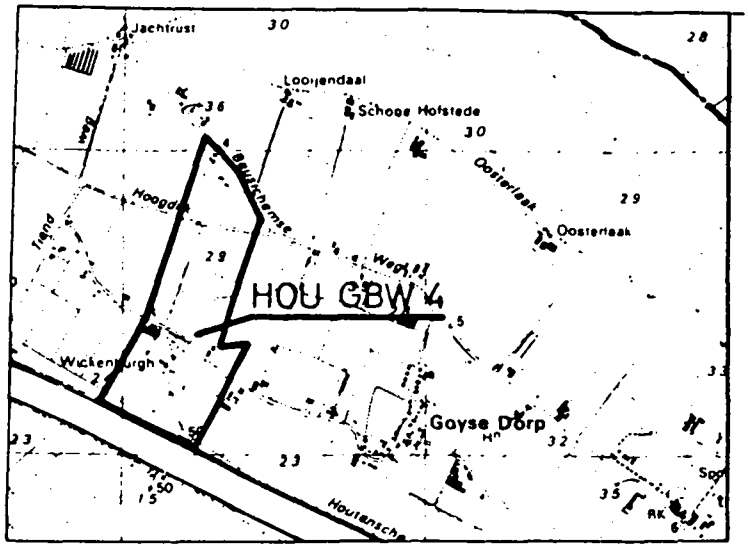

Afb. 13 Omgrenzing gebied met bijzondere waarden HOU GBW 4.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : HOU GBW 5
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Houten
naam : Honswijk
gebiedstype : verdedigingswerken vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : november 1990
inventarisator : AV
aantal MIP-objecten : 8
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen : Smits & Wttewaall, 1987; Brand & Brand, 1986.

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling			
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling			
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden is gelegen in het zuidwesten tussen Honswijk en 't Waal. Het gebied bestaat feitelijk uit drie, ruimtelijk gescheiden deelgebieden. In historisch opzicht vormen deze gebieden een functionele eenheid als belangrijk onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Ter verdediging van het in 1842 gegraven inundatiekanaal tussen de Lek en de Schalkwijksewetering werd in de periode tot 1940 een aanzienlijk aantal defensieve werken uitgevoerd, met Fort Honswijk (1841-48) als meest markante. Andere werken in de directe omgeving van het indundatiekanaal zijn Lunet De Snel (1845-46), Werk a.d. Korte Uitweg (ca. 1842) en de Gedekte Gemeenschapsweg (1874-79). De inundatiesluis is afgebroken. Aan de Waalseweg kwam het Werk a.d. Waalsewetering (1875) tot stand.

De militaire werken zijn gelegen in een gebied met een agrarisch karakter. Binnen de ruimtelijke structuur van het gebied vormen deze werken -en dan met name het inundatiekanaal- door de bijzondere aard en vormgeving, de grootschalige aanleg en de begroeiing afwijkende, waardevolle elementen.

De forten dienden te beschikken over een vrij schootsveld. Binnen een straal van 600 meter golden daarom beperkingen ten aanzien van nieuwbouw. Nieuwbouw bleef binnen deze straal beperkt, waardoor de historisch-landschappelijke karakteristiek als het ware werd bevroren en dus behouden.

Zoals uit bovenstaande tabel reeds blijkt, bezit de militaire infrastructuur in het gebied rond Honswijk een bijzonder hoge cultuurhistorische waarde. De waarde wordt in hoofdzaak bepaald door een aantal, elkaar versterkende factoren:

* de kwaliteit van de militaire werken op zich: de meeste werken, met uitzondering van de inundatiesluis, bestaan nog en verkeren in redelijke gave toestand;
* de grote betekenis van de militaire werken binnen het geheel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie: de werken beslaan de grotendeels intacte infrastructuur voor inundatie van het Schalkwijkse gebied;
* de historisch-landschappelijke en visuele samenhang met de omgeving: de werken zelf en de omgeving zijn nauwelijks door veranderingen aangetast en bezitten daardoor een hoge herkenbaarheid.

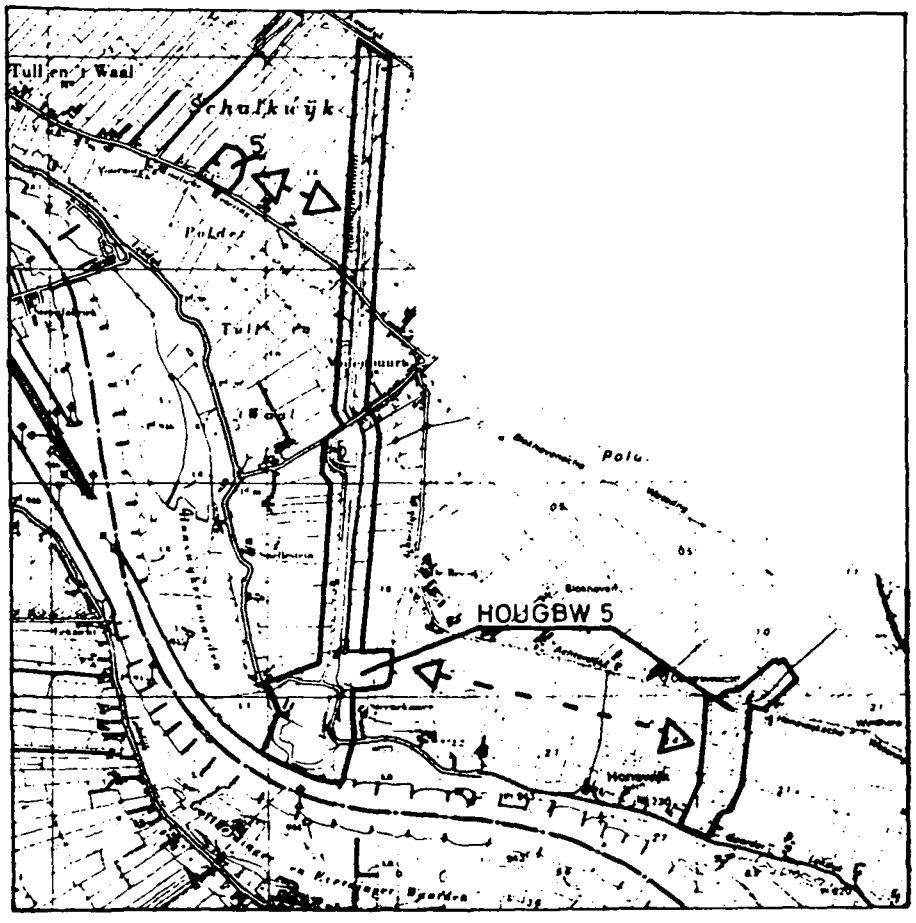

Afb. 14 Omgrenzing gebied met bijzondere waarden HOU GBW 5.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : HOU GBW 6 (BUN GBW 1)
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Houten
naam : Fort 't Hemeltje
gebiedstype : verdedigingswerken 1850-1940
inv. datum : november 1990
inventarisator : AV
aantal MIP-objecten : 4
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen : Smits & Wttewaall, 1987

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling			
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling			
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden wordt gevormd door de polder Waijen ten noordwesten van Oud Wulven, dat ligt ingeklemd tussen de Rijkswegen A27 en A12 en de spoorlijn Utrecht - 's-Hertogenbosch. Het gebied sluit aan op een gebied met bijzondere waarden in de gemeente Bunnik (BUN GBW 1) en vormt daarmee vanuit de historie een structurele eenheid.

Het gebied heeft een overwegend agrarisch karakter, met enkele verspreid gelegen boerderijen (waarvan twee in de inventarisatie zijn opgenomen) en weilanden. Afwijkend naar vorm en functie is het Fort 't Hemeltje, een vijfhoekig aardwerk met bomvrije, gemetselde ruimtes en met caponnière-achtige uitbouwen in de omgrachting.

Het fort is het meest zuidelijke van een hele reeks forten op strategische punten (toegangswegen) ten oosten van de stad Utrecht, als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Karakteristiek is de ligging van deze forten in het open veld teneinde een vrij schootsveld te hebben. Binnen een straal van 1000 meter van de forten mochten geen of slechts snel afbreekbare bouwwerken (houten huizen) worden gebouwd.

Een belangrijk deel van de waarde is dan ook gelegen in de structurele samenhang van Fort 't Hemeltje met forten in Bunnik en De Bilt. De planmatig aangelegde linie vertegenwoordigt in zijn totaliteit een hoge cultuurhistorische waarde door de bijzondere ruimtelijke structuur, de specifieke vormen van de forten en de historische functie. De gaafheid van de structuur is in zekere zin verminderd doordat het stelsel van loopgraven tussen de forten is verwijderd. De kwaliteit van het gebied 'an sich' wordt bepaald door de historisch-ruimtelijke en visuele relatie tussen het fort en het open, agrarische gebied rondom het fort. Het fort zelf is gaaf en als zodanig een markant en herkenbaar historisch landschapselement.

Enige afbreuk aan de structurele samenhang en de visuele kwaliteit door de Rijkswegen A27 en A12, die de noordelijke en westelijke begrenzing van het gebied vormen op betrekkelijk korte afstand van het fort.

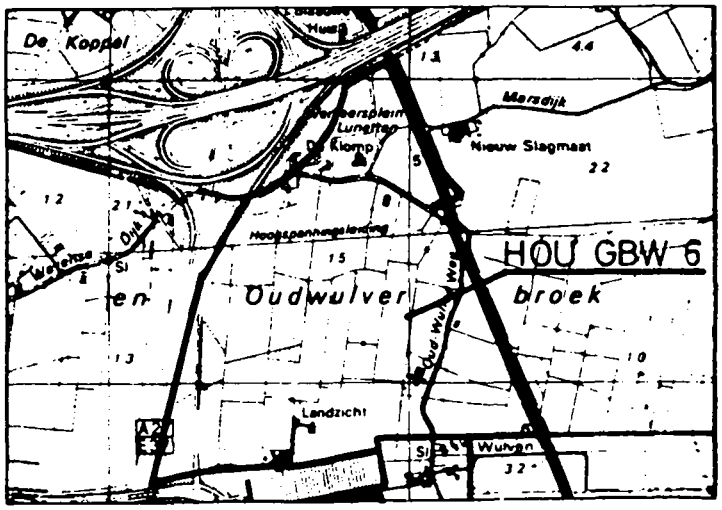

Afb. 15 Omgrenzing gebied met bijzondere waarden HOU GBW 6.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : HOU GBW 7
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Houten
naam : Oud Wulven
gebiedstype : dorpskern vóór 1850
inv. datum : november 1990
inventarisator : AV
aantal MIP-objecten : 6
kwalificatie : gemeentelijk
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen : Smits & Wttewaall, 1987

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur			x
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden wordt gevormd door het gehucht Oud Wulven in de omgeving van het voormalige kasteel, de latere (17de eeuw) buitenplaats Oud Wulven. Tot in de 19de eeuw was Oud Wulven een zelfstandig gerecht en later een zelfstandige gemeente.

Thans bestaat het gehucht uit een samenstelling van enkele boerderijen en woonhuizen langs de Oudwulfseweg in een landelijke omgeving. Aan het voormalige kasteel herinneren nog het koetshuis, de oprijlaan vanaf de Utrechtseweg en het kasteelterrein met restanten van de omgrachting.

De kern Oud Wulven is van waarde als uitdrukking van de historische ontwikkeling van de nederzetting, samenhangend met de aanwezigheid van het kasteel. De waarde wordt ondersteund door enkele historische panden, alsmede door het ruimtelijke beeld van de kern, met ruime erven, laanbeplanting, boomgaarden en de

restanten van de voormalige, in de jaren '50 gesloopte kasteelachtige behuizing.

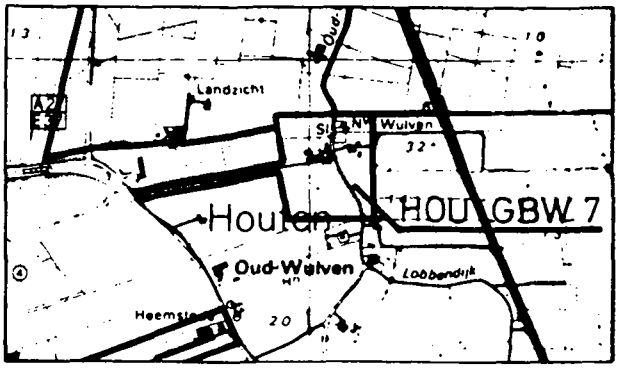

Afb. 16 Omgrenzing gebied met bijzondere waarden HOU GBW 7.

4 BOUWKUNDIGE TYPOLOGIE
(ontleend aan: Smits & Wttewaall, 1991)

4.1 VERDEDIGINGSWERKEN, ZAKEN EN GEBOUWEN MET EEN MILITAIR KARAKTER

In de gemeente ligt een groot aantal verdedigingswerken, waaronder twee forten en twee kleinere fortificaties uit de 19de en 20ste eeuw, als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Het oudste en belangrijkste verdedigingswerk in de gemeente is 'Fort Willem II', ook wel 'Fort Honswijk' genaamd, ter hoogte van het voormalige gehucht Honswijk. Het is tussen 1841 en 1848 aangelegd in het hart van de Lekdijk, als een gebastionneerd aardwerk, omgeven door een gracht met ophaalbrug. In de periode 1879-1888 werd een aantal verbeteringen aan het fort aangebracht. Nog voor de voltooiing van Fort Honswijk, werd in 1845-1846 ten noordwesten hiervan een lunet aangelegd bij het riviertje De Snel. In 1874 is de 'Lunet aan De Snel' verbouwd tot een gesloten aardwerk en voorzien van bomvrije onderkomens.

Tegelijkertijd met de verbeteringen aan de Lunet aan De Snel werd een begin gemaakt met de vervanging van het uit 1842 daterende inundatiekanaal de Snel. Het nieuwe kanaal, met een lengte van ruim drie kilometer, werd vanaf Fort Honswijk in een kaarsrechte lijn in noordelijke richting gegraven. Ter hoogte van de kruising met de lange Uitweg werd een omgrachte, open batterij aangelegd ter verdediging van dit acces. In de jaren 1876-1879 is dit 'Werk aan de Korte Uitweg' verbouwd tot een gesloten aardwerk met een bomvrije kazerne en remise.

Tussen 1874 en 1879 werd ten westen van het nieuwe inundatiekanaal een verbindingsweg aangelegd tussen Fort Honswijk en het Werk aan de Korte Uitweg. Deze weg werd ook wel 'Gedekte Gemeenschapsweg' genoemd omdat hij werd geflankeerd door een aarden wal waarin batterijen stonden opgesteld.

In 1875 ontstond dicht bij de Waalseweg en ten noordwesten van het inundatiekanaal het 'Werk aan de Waalsewetering', eveneens een omgracht klein aardwerk met bomvrije gebouwen. Het tweede en tevens jongste fort in de gemeente, 'Fort 't Hemeltje', is in 1877-1881 aangelegd in de polder Waijen, ten noordwesten van Oud Wulven. Het fort maakte onderdeel uit van de vooruitgeschoven fortenkring rond Utrecht en verdedigde het acces naast de Oudwulfsewetering en de spoorlijn Utrecht - 's-Hertogenbosch. 't Hemeltje is een veelhoekig aardwerk met caponnièreachtige uitbouwen in de gracht.

Na de voltooiing van Fort 't Hemeltje is de bestaande verdedigingslinie in Houten weinig uitgebreid. De belangrijkste uitbreiding vond plaats tijdens de mobilisatie van 1914-1918, toen ten oosten van de Groeneweg het 'Werk aan de Groeneweg' tot stand kwam. Het was een infanteriestelling die bestond uit een stelsel van loopgraven, aarden wallen en betonnen schuilplaatsen. In de twee jaar voorafgaand aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werden over de hele linie verbeteringen doorgevoerd in de vorm van nieuwe schuilplaatsen, gietstalen kazematten en tankversperringen. Ook rondom beide Houtense forten zijn in die periode tientallen betonnen kazematten gebouwd.

Om aan het oog van de vijand onttrokken te worden, werden de verdedigingswerken en hun directe omgeving door de aanplant van bomen en struiken van een natuurlijke camouflage voorzien. De ontwerpers lieten zich daarbij inspireren door de denkbeelden zoals die met name in de 19de eeuw in de Engelse tuinarchitectuur waren ontwikkeld.

Over het algemeen is de architectuur van de verschillende bouwwerken op de forten vrij sober. Het betreft hier utiliteitsbouw die allereerst aan zijn militaire functie moest voldoen. Bovendien zijn vele gebouwen door de opgebrachte aarde voor een groot deel aan het gezicht onttrokken. Toch kregen bepaalde onderdelen zoals gevels van kazernes of toegangspoorten soms een neoclassicistische detaillering of een ornamentatie in de vorm van siermetselwerk.

In de directe omgeving van de fortificaties staat nog een aantal geheel of gedeeltelijk in hout opgetrokken huizen en boerderijen. Onder invloed van de zogenaamde Kringenwet uit 1853 mocht namelijk binnen zekere afstand tot de wallen en grachten niet of slechts in hout worden gebouwd. Voorbeelden zijn de langhuisboerderijen Achterdijk 1 en 10 en de woonhuizen Lange Uitweg 21 en 59.

Met uitzondering van de forten Honswijk en 't Hemeltje en de Lunet aan De Snel hebben de verdedigingswerken thans geen militaire functie meer.

4.2 BRUGGEN, SLUIZEN EN ANDERE WEG- EN WATERBOUWKUNDIGE WERKEN EN DE BIJBEHORENDE HULPMIDDELEN

Bruggen

Over de verschillende weteringen ligt op vele plaatsen nog een brug. Op een paar uitzonderingen na dienden en dienen zij ter ontsluiting van het erf van een aan de wetering gelegen boerderij. De oudste bruggen dateren in hun huidige vorm uit de 19de eeuw en behoren tot het type van de rondboogbrug. Bij dit type brug wordt het wegdek gedragen door één of meer rondbogen. In Houten komen alleen maar bruggen met één enkele boog voor. De fraaiste bakstenen boogbruggen zijn de 'Slotbrug' (1888) en de 'Brinkbrug' (1849) over de Schalkwijksewetering.

Tegenover de dwarshuisboerderij aan het Overeind 47 ligt over de wetering de enige houten brug in de gemeente. Het is een eenvoudige platte brug waarvan het wegdek rust op balken. Een ander buitenbeentje vormt de brug over de Houtensewetering bij boerderij ''t Hoge Land' (Houtensewetering 3), waarvan de oorspronkelijke houten leggers zijn vervangen door een betonplaat.

Dijkhuis en dijkmagazijn

Aan de Provincialeweg 69, hoek Zuwedijk, staat een monumentaal neoclassicistisch herenhuis dat in 1866 in opdracht van het Hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams werd gebouwd. Tot 1971, toen het hoogheemraadschap werd opgeheven, heeft het pand dienst gedaan als vergaderruimte en als woning voor de kameraar. Even verderop (Provincialeweg 70) staat het uit 1853 daterende

voormalige dijkmagazijn met dienstwoning van het hoogheemraadschap. Het magazijn fungeerde als opslagruimte voor de materialen en gereedschappen die nodig waren voor het onderhoud aan de Lekdijk.

4.3 VOORWERPEN OP VELDEN, PLEINEN EN STRATEN

Tot deze categorie behoort onder meer de gietijzeren dorpspomp op hardstenen voet, die in 1884 op de Brink is geplaatst. Het is de enig overgebleven dorpspomp in de gemeente.

Op de Lekdijk in Schalkwijk staat in het verlengde van de Provincialeweg een hardstenen grenspaal van het Hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams. Hij dateert vermoedelijk uit 1829 en is getooid met het provinciewapen en de lijfspreuk van het hoogheemraadschap. Langs sommige stukken van de oude provinciale weg tussen Houten en Schalkwijk staat verscholen in het weiland nog een vrij groot aantal betonnen grenspaaltjes. Zij dragen aan vier kanten het provinciewapen en dateren waarschijnlijk uit de jaren dertig toen de provinciale weg werd verbreed en verbeterd.

4.4 GEBOUWEN VOOR HET LANDS-, GEWESTELIJK EN PLAATSELIJK BESTUUR

In 1957 werd het gemeentehuis (uit 1875) in verband met de reconstructie van het Plein gesloopt. Inmiddels was de in 1877 gebouwde burgemeesterswoning (De Poort 42) gedeeltelijk als gemeentehuis in gebruik genomen. In 1981 vond het gemeentelijke apparaat in afwachting van de bouw van het huidige gemeentehuis aan Het Kant tijdelijk onderdak in een kantoorpand aan de Standerdmolen.

Schalkwijk heeft nooit een als zodanig gebouwd raadhuis gehad. De gemeentesecretarie werd in 1910 ondergebracht in een als dokterswoning gebouwd pand (Jhr. Ramweg 56). Na de opheffing van de gemeente Schalkwijk bleef het pand nog tot 1975 in gebruik als hulpsecretarie.

4.5 KERKELIJKE GEBOUWEN EN BIJZONDERE ONDERDELEN DAARVAN, ALSMEDE WONINGEN VOOR KERKELIJKE FUNCTIONARISSEN

Van de vijf, in oorsprong middeleeuwse dorpskerken die de gemeente ooit telde, zijn er nog drie overgebleven: de Nederlands Hervormde kerken van Houten, Schalkwijk en Tull en 't Waal. In de 19de eeuw verrezen drie nieuwe katholieke kerken in 't Goy, Schalkwijk en Houten.

In het begin van de 15de eeuw werd begonnen met de bouw van de Sint-Willibrorduskerk (thans Nederlands Hervormde kerk) aan het Plein in Houten, ter vervanging van een romaanse voorganger. Tijdens de orkaan van 1 augustus 1674 waaide de spits van de toren en liep de kerk grote schade op. Bij de wederopbouw in 1678 kreeg de kerk goeddeels haar huidige vorm: een zaalkerk die werd overkluisd door een houten tongewelf. Het oude koor werd eveneens grotendeels afgebroken. Het nog resterende deel kreeg een rechthoekige vorm en werd ingericht als consistoriekamer. De

toren is in 1893 voorzien van de huidige steile pits, naar een ontwerp van architect Alfred Tepe. De Houtense toren behoort tot de dorpstorens van het zogenaamde Utrechtse type. Deze torens zijn wat hun opbouw en vormgeving betreft geïnspireerd op de Utrechtse Domtoren.

De voormalige Michaëlskerk, thans Nederlands Hervormde kerk te Schalkwijk, is gelegen aan de zuidwestzijde van de Brink. Van het oorspronkelijke, romaanse kerkgebouw resteren nog slechts de beide onderste, met tufsteen beklede geledingen van de westtoren. Vermoedelijk rond 1400 is een begin gemaakt met de modernisering en vergroting van de kerk. Het resultaat was een gotische kruisbasiliek met een hogere, driezijdig gesloten koorpartij. Om recht te doen aan de verhoudingen, werd de toren met een geleding in gotische stijl verhoogd. In 1803 zijn het schip en transept wegens bouwvalligheid gesloopt. Hiervoor in de plaats kwam het tegenwoordige eenbeukige schip met houten tongewelf, terwijl het koor aanzienlijk werd verlaagd.

Over de Nederlands Hervormde kerk in 't Waal is weinig met zekerheid bekend. Zij is waarschijnlijk in de eerste helft van de 14de eeuw gesticht en had Maria als patrones. In eerste opzet zal het een laatgotische bakstenen zaalkerk zijn geweest met een lager, driezijdig gesloten koor en een ongelede, deels in het kerkschip opgenomen westtoren. De toren heeft geen spits, maar wordt bekroond door een vierkante houten lantaarn onder een tentdakje. In de jaren 1778-1779 is de kerk ingrijpend verbouwd. Het kerkschip werd gedeeltelijk opnieuw opgetrokken en overkluisd door een spitstongewelf onder een zadeldak. Het laatgotische koor, dat voor een deel werd gesloopt, kreeg een rechthoekige vorm.

In 1870-71 kregen de katholieken in 't Goy weer een eigen kerkgebouw. Aan de Beusichemseweg verrees een eenvoudige bakstenen kruiskerk in een neo-romanogotische stijl. Het kerkje heeft een gedeeltelijk in het kerkschip opgenomen westtoren en een driezijdig gesloten koor. Het ontwerp voor de kerk behelst overigens niets nieuws: in wezen is zij en vergrote kopie van het laatgotische kerkje te Blauwkapel.

Even ten oosten van de oude schuilkerk aan de Jonkheer Ramweg te Schalkwijk werd in de jaren 1878-1879 een nieuwe katholieke kerk gebouwd, naar een ontwerp van architect Alfred Tepe. Kenmerkend voor de kerk, een neogotische kruisbasiliek, zijn een zekere soberheid in opzet en het vrijwel uitsluitend gebruik van baksteen, tot in de decoratieve elementen van de gevels toe. De 'kathedraal van het Sticht', zoals de imposante Michaëlskerk al spoedig werd genoemd, is een van de weinige vrijwel volledig intact gebleven 'Gesamtkunstwerke' van het Utrechtse Sint-Bernulphusgilde.

Aan de Loerikseweg in Houten staat een andere belangrijke schepping van Tepe, gebouwd korte tijd na de voltooiing van de Schalkwijkse Heilige Michaëlskerk. In 1882 kreeg Tepe opdracht een nieuwe katholieke kerk te ontwerpen als opvolgster van de schuurkerk die de Houtense katholieken sinds 1798 in gebruik hadden. Hij ontwierp opnieuw een neogotische kruisbasiliek met een indrukwekkende westtoren. Vanwege de beperkte financiële middelen werd echter gekozen voor een sterk vereenvoudigd ontwerp met een vieringtoren. Het gewijzigde ontwerp, uniek in het oeuvre

van Tepe, is in de jaren 1884-1885 gerealiseerd. Tepe's gildebroeders namen weer de aankleding van het interieur voor hun rekening, maar door latere ingrepen is hiervan weinig overgebleven.

4.6 UITVAARTCENTRA EN BEGRAAFPLAATSEN

De huidige begraafplaatsen liggen, met uitzondering van de Algemene Begraafplaats aan de Vlierweg in Houten, alle naast de bestaande kerkgebouwen.

Op last van het gemeentebestuur van Houten werd in 1829-1830 de Algemene Begraafplaats aan de Vlierweg aangelegd, toen nog ruim buiten de bebouwde kom gelegen. De Houtense katholieken maakten van de gelegenheid gebruik om een eigen begraafplaats in te richten. Gekozen werd voor het gedeelte van het terrein rondom hun schuurkerk aan de Loerikseweg dat ook thans nog als begraafplaats dienst doet.

In Schalkwijk hadden de katholieken al sinds 1818 een eigen begraafplaats ten noordoosten van de toenmalige schuilkerk aan de Jonkheer Ramweg. Ook deze begraafplaats is nog steeds als zodanig in gebruik. De Algemene Begraafplaats van Schalkwijk was van 1871 tot 1951 gesitueerd op een terrein nabij de Rietput aan de Achterdijk. In laatstgenoemd jaar werd een gedeelte van het oude kerkhof ten noorden van de Nederlands Hervormde kerk aan de Brink als zodanig in gebruik genomen. Na de opheffing van Schalkwijk als zelfstandige gemeente, is ook de Algemene Begraafplaats daar opgeheven. Het kerkhof op de Brink bleef in gebruik als begraafplaats voor de Hervormden.

In 't Goy ligt de katholieke begraafplaats ten noorden van de kerk aan de Beusichemseweg. Zij dateert uit de tijd waarin de kerk werd gebouwd.

Ook Tull en 't Waal heeft maar één begraafplaats. Deze ligt als vanouds direct ten zuiden van de kerk.

4.7 HANDELS- EN KANTOORGEBOUWEN EN GEBOUWEN VOOR TRANSPORT EN OPSLAG

Stationsgebouwen

Zowel Houten als Schalkwijk kregen in 1868 een station aan de spoorlijn Utrecht - 's-Hertogenbosch. Het station in Schalkwijk werd in 1935 opgeheven; het pand werd in 1964 gesloopt. Het Houtense station bleef eveneens in gebruik tot 1935. In 1986 werd het pand gerenoveerd en in gebruik genomen als bedrijfsruimte voor startende ondernemers.

Pakhuizen

In Schalkwijk liet kaashandelaar J. Vulto in 1882 een kaaspakhuis aan het Overeind bouwen (thans Overeind 51). Het voorste gedeelte van dit pand werd ingericht als woning voor de pakhuisknecht, terwijl in het achterste deel de waag en stellingen stonden. Ook de zolderverdieping deed dienst als opslagruimte.

4.8 GEBOUWEN VAN LIEFDADIGHEID, GEZONDHEIDSZORG, WETENSCHAP EN CULTUUR

Scholen

Alle nog bestaande schoolgebouwen in de gemeente dateren uit de 19de of 20ste eeuw. In het dorp Houten was de openbare school gevestigd aan het Plein. In 1825 werd een éénlokalig schooltje gebouwd dat tot 1883 als zodanig heeft gefunctioneerd. Na de bouw van een nieuwe school op het Plein (verwoest bij het bombardement in 1944) is het pand tot woonhuis verbouwd (thans Plein 9).

Aan de Waalseweg in Tull en 't Waal verrezen in 1886 een tweelokalig openbaar schoolgebouw en een onderwijzerswoning (respectievelijk Waalseweg 3 en 5). Het schooltje verving de oude dorpsscholen in Honswijk en 't Waal. Zowel de onderwijzerswoning als het schooltje zelf zijn gebouwd in neorenaissance-stijl, naar een ontwerp van architect E.G. Wentink. De school werd in 1922 overgedragen aan de parochie Schalkwijk en omgedoopt tot Heilige Michaëlschool. Het gebouw bleef tot 1971 in gebruik, waarna het tot woonhuis is verbouwd.

't Goy kreeg in 1926 een nieuwe openbare school aan de Wickenburghseweg. Het is een éénlokalig gebouw, dit keer van de hand van E.G. Wentink jr. In 1928 werd er een onderwijzerswoning aan toegevoegd. Wegens gebrek aan leerlingen is het schooltje in 1983 gesloten.

In 1950 werd aan de Beusichemseweg 110 in opdracht van de Aartsdiocesane Boeren- en Tuindersbond een lagere landbouwschool met hoofdonderwijzerswoning gebouwd. Het in Delftse-Schoolstijl opgetrokken complex is een ontwerp van architect W. Dijkman. Ook dit schoolgebouw heeft zijn oorspronkelijke functie verloren en herbergt momenteel een sociaalcultureel centrum.

4.9 GEBOUWEN VOOR SPORT, RECREATIE, VERENIGING, VERGADERING EN HORECA

Houten, 't Goy en Schalkwijk lagen aan de doorgaande weg van Utrecht naar Culemborg en Beusichem. Aan deze ligging dankten de dorpen een groot aantal herbergen. Meestal waren het boerderijen waarvan een gedeelte van het voorhuis als gelagkamer was ingericht. Sommige van hen dienden tevens als vergaderruimte voor het gerechtscollege. Voor de betreffende boerenfamilies vormden de inkomsten uit deze negotie een welkome aanvulling op de opbrengsten uit het boerenbedrijf. Voorbeelden van deze boerderijen annex herbergen zijn in Houten 'De Engel' (Burgemeester Wallerweg 2) en 'De Oskam' (Plein 25), in 't Goy 'De Laatste Stuyver' (Beusichemseweg 22) en ''t Rechthuis' (Wickenburghseweg 68), in Schalkwijk 'St. Pieter' (Provincialeweg 68) en 'Landlust' (Veerweg 2).

Tegen het einde van de vorige eeuw ontstonden de eerste afzonderlijke dorpscafés. In Houten werd na de bouw van een nieuwe pastorie in 1882 de oude aan het Plein ingericht tot café 'Dorpszicht' (thans Plein 21). In Schalkwijk was sinds 1886 in het woonhuis op de hoek van de Jonkheer Ramweg en de Wickenburghselaan een café gevestigd ('De Valk', later 'De Zwaan').

4.10 KASTELEN, BUITENPLAATSEN, HISTORISCHE PARKEN EN TUINEN EN DAARBIJ BEHORENDE BIJGEBOUWEN EN OBJECTEN

In Houten heeft een groot aantal kastelen en buitens gestaan. Hiervan hebben alleen kasteel 'Vuylcoop', een hoektoren van kasteel 'Schonauwen', en de buitenplaatsen 'Wickenburgh' en 'Heemstede' de tand des tijds doorstaan. Van een aantal andere zijn slechts enkele restanten of fragmenten over in de vorm van bijgebouwen, omgrachtingen of wallen en artefacten. Aan het in 1296 gebouwde kasteel 'Wulven' herinneren bijvoorbeeld het omgrachte eiland waarop het kasteel heeft gestaan, de bijbehorende hofstede met wapensteen (Koedijk 1) alsook de pijlers van het inrijhek. Van het bestaan van de buitenplaats 'Oud Wulven' (1635) getuigen nog de voormalige hereboerderij (Oud Wulfseweg 10), het koetshuis (Oud Wulfseweg 12) en de hardstenen leeuwtjes die ooit het toegangshek sierden. Het versterkte huis 'Blokhoven' heeft zijn sporen nagelaten in de vorm van een gracht en wat fragmenten van middeleeuws muurwerk. De plaatsen waarop zich eens de kastelen ''t Rondeel', 'Schalkwijk' en ''t Goy' verhieven, zijn tegenwoordig slechts herkenbaar aan de restanten van de middeleeuwse omgrachting en aan hoogteverschillen in het terrein. Zonder uitzondering dateren alle nog bestaande kastelen en buitenplaatsen in oorsprong uit de Middeleeuwen.

Het meest gave kasteel is 'Vuylcoop' (Neereind 29), dat aan het begin van de 14de eeuw is gesticht op een rug in het Waalseveld, direct ten zuiden van de Schalkwijksewetering. Vuylcoop is een zogenaamde woontoren, het meest eenvoudige en wijdverbreide kasteeltype. Het zijn in de regel vierkante of rechthoekige bakstenen torens van twee of drie verdiepingen boven een kelder of onderhuis. De woontoren had evenals de donjon gewoonlijk een ingang op de verdieping, waar zich het hoofdvertrek bevond. In tegenstelling tot de woontorens in andere gewesten stonden de Utrechtse torens meestal niet direct met hun voet in het water, maar op een eilandje. Vanuit het onderhuis konden door schietspleten de gracht en de voorburcht verdedigd worden. Elke verdieping bevatte gewoonlijk maar één vertrek. Het weerbare karakter van de woontorens kwam vooral tot uitdrukking in de beslotenheid en dikte van hun muren (100-150cm). Sommige torens waren bovendien voorzien van een gekanteelde weergang. Over het algemeen boden de torens maar weinig wooncomfort. Een aantal van hen heeft waarschijnlijk geen permanente bewoning gekend, maar zal hoofdzakelijk zijn gebruikt als toevluchtsoord in tijden van gevaar; zeker wanneer de woontoren een omgrachte voorburcht had waarop een hereboerderij stond, zoals het geval was bij Vuylcoop. Niet zelden werden de woontorens in later tijd vergroot en voorzien van bijgebouwen. De spleten die oorspronkelijk voor de licht en luchttoetreding zorgdroegen, maakten plaats voor vensters. Ook Vuylcoop is in de 17de eeuw met een verdieping verhoogd en van vensters voorzien. Door de uitbreiding met een trap en poorttoren, de bouw van een duiventoren en de aanleg van een oprijlaan kreeg het kasteel zelfs de allure van een buitenplaats. Al deze verbouwingen en uitbreidingen zijn in het begin van de 19de eeuw weer ongedaan gemaakt, waardoor Vuylcoop thans weer in vrij originele staat verkeert. De gracht rond Vuylcoop is echter in de loop van de 19de eeuw zo goed als verdwenen.

Kasteel 'Schonauwen' werd aan het eind van de 13de eeuw gesticht aan de zuidzijde van de Houtensewetering. Hoe het er in eerste aanleg uit heeft gezien, is onbekend. De oudst bekende afbeeldingen wijzen erop dat Schonauwen zich in ieder geval al vrij vroeg had ontwikkeld tot een kasteel bestaande uit een rechthoekige, omgrachte hoofdburcht met een eveneens omgrachte voorburcht. De thans nog bestaande ronde toren was in oorsprong de zuidelijke hoektoren. Een poortgebouw gaf toegang tot de voorburcht waarop, gegroepeerd rond een binnenplaats, de dienstgebouwen stonden. In de loop van de 17de en 18de eeuw ontwikkelde het kasteel zich tot een buitenplaats, waarbij het aantal woonvleugels verder werd uitgebreid en het weerbare karakter vrijwel volledig verloren ging. Alleen de omgrachting en de ronde hoektoren bleven gehandhaafd als herinnering aan de middeleeuwse oorsprong van het gebouw. De voorgevel van de noordoostelijke vleugel kreeg het aanzien van een classicistisch herenhuis met een risalerende middenpartij onder een fronton. De directe omgeving van het kasteel werd herschapen in een formele tuin, bestaande uit rechthoekige moestuinen en boomgaarden, die rondom door een dubbele bomenlaan werden begrensd. Vanaf de Schalkwijkseweg werd een korte oprijlaan aangelegd, die het beloop van de grachten volgde om vervolgens vóór het poortgebouw uit te komen. Om vrij zicht op het hoofdgebouw te krijgen, werd een deel van de bebouwing op de voorburcht gesloopt. Schonauwen raakte in de 18de eeuw in verval en werd uiteindelijk in 1813 op de ronde hoektoren na gesloopt. Behalve deze toren zijn restanten van de gracht en de centrale oprijlaan tot op de dag van vandaag bewaard gebleven.

Het huis 'Heemstede' is in 1645 gebouwd als opvolger van een 14de-eeuwse woontoren met dezelfde naam, die tot in de 17de eeuw een paar honderd meter meer naar het zuiden stond, in de tegenwoordige gemeente Nieuwegein. Hoewel Heemstede wel een kasteel wordt genoemd, is het dat feitelijk nooit geweest. Het rijzige bouwvolume en de omgrachting suggereren een middeleeuwse oorsprong, maar het late bouwjaar, de geringe dikte van het muurwerk en het op comfort afgestemde interieur verraden duidelijk zijn opzet als buiten. Heemstede kan worden beschouwd als een 17de-eeuwse variant op de laat-Middeleeuwse woontoren. Kenmerkend voor de 17de-eeuwse 'woontorens' zijn het torenelement en een indeling, waarbij de vertrekken zijn gegroepeerd rond een centrale hal. Ondanks een driebeukige opzet presenteert Heemstede zich uiterlijk als een centraal-gebouwd huis. Het beslaat een achthoekige plattegrond die doorbroken wordt door de zeszijdige torens op de afgeschuinde hoeken. Heemstede is opgetrokken in de stijl van het strakke Hollands Classicisme. De voornaamste kenmerken van deze stijl zijn een streng symmetrische gevelindeling met een verdeling van de vensters op basis van proporties, een sobere, vrijwel geaccentueerde ingangspartij.

De twee langgerekte bouwhuizen, die een tuinmanswoning en een koetsierswoning met stallen herbergden, verrezen tegenover het hoofdgebouw, aan weerskanten van de oprit naar het rechthoekige voorplein. Zij vormden elkaars spiegelbeeld en waren eveneens opgetrokken in de stijl van het Hollands Classicisme.

Tussen 1645 en 1680 werd rond het huis een tuin in Renaissance-stijl aangelegd. Typerend voor dit soort tuinen was het vrij besloten karakter en een grondplan bestaande uit reeksen vierkanten. De gehele aanleg beantwoordde aan de strenge wetten van een allesoverheersende symmetrie. Na 1680 werden de bestaande tuinen (deels) opnieuw ingericht en aanzienlijk uitgebreid. Niet langer vormde het vierkant, maar de rechthoek in een verhouding van 3:4 het basiselement. Ook de cirkel en de ellips deden hun intrede. In de Fransclassicistische of barokke tuin bestond er een grote wisselwerking tussen huis en tuin, waarbij het huis onmiskenbaar een centrale laats innam binnen de volstrekt symmetrische tuinaanleg. Met behulp van lanenstelsels werden zichtassen gecreëerd, die de tot dan toe zo karakteristieke beslotenheid van de tuin doorbraken. Bij Heemstede gaf de nieuw aangelegde, lange centrale oprijlaan vanaf de Utrechtseweg al van verre zicht op het huis. Omgekeerd leek deze tot in het oneindige door te open. Parallel aan deze middenas liepen twee andere lanen, die werden doorsneden door dwarslanen. Een typisch Nederlands accent bleef behouden in de vorm van de buitensingels, die de Heemsteedse tuinaanleg omsloten. De barokke tuin legde in ruimtelijk en visueel opzicht een veel groter beslag op zijn directe omgeving dan zijn voorganger, de Renaissancetuin. Met hun breedte van zo'n driehonderd meter en een lengte van twee kilometer waren de tuinen van Heemstede zeker niet de grootste in hun soort, maar in hun gloriedagen waren zij even beroemd als die van bijvoorbeeld Slot Zeist of paleis Het Loo.

In tegenstelling tot het planmatig aangelegde Heemstede, kan 'Wickenburgh' in 't Goy een organisch gegroeide buitenplaats worden genoemd. Het hoofdgebouw is in oorsprong een monumentale dwarshuisboerderij met een historie die veel verder terugreikt dan het huidige classicistische uiterlijk doet vermoeden. Op haar beurt was deze boerderij de opvolgster van het laat-Middeleeuwse versterkte huis Westenstein, waarvan de fundamenten nog onder het tegenwoordige pand aanwezig zijn. Hoewel de ontwikkeling van Wickenburgh tot buitenplaats zich al aan het begin van de 17de eeuw aftekent, heeft het hoofdgebouw tot in de vorige eeuw zijn dubbele functie van zomerverblijf en boerderij behouden. Nadat rond 1820 het achterhuis was gesloopt, werd in het midden van de vorige eeuw het nog resterende boerderijgedeelte tot dezelfde hoogte opgetrokken. De bijgebouwen van Wickenburgh maken geen deel uit van een planmatige anleg, zoals bij Heemstede, maar zijn geleidelijk ontstaan. Als voornaamste moeten genoemd worden het in oorsprong 17de-eeuwse koetshuis met koetsierswoning achter het hoofdgebouw en de voormalige tuinmanswoning (thans boerderij 'Kortland') uit 1785, die aan de overzijde van de Wickenburgh-seweg is gelegen. De 16de-eeuwse, ronde stenen duiventoren die aan de vijver vóór het hoofdgebouw staat, neemt een bijzondere plaats in. Hij behoort tot de alleroudste types, waarvan er in Nederland nog maar enkele staan.

Een restant van de oudste tuinaanleg vormt de oprijlaan vanaf de Hoogdijk, die in ieder geval vóór 1640 moet zijn aangelegd. Van een formele tuin met zichtassen is nooit sprake geweest, al werd in de loop van de 18de eeuw een gedeelte van de tuin naast het hoofdgebouw op een geometrische grondslag opnieuw ingericht. Ook kwam er een tweede oprijlaan vanaf de huidige Jhr.

Ramweg. In de 19de eeuw volgde de aanleg an een derde oprijlaan, parallel aan de oudste, waardoor er vanaf de *oogdijk een brede zichtas op het huis ontstond. Niet lang daarna werd de bestaande tuinaanleg rond het huis ingrijpend gewijzigd conform de principes van de Engelse landschappelijke tuinarchitectuur. De relatie tussen huis en tuin bleef belangrijk, maar in plaats van een stelsel van zichtassen waren het nu steeds wisselende en 'onverwachte' doorkijkjes die zicht boden op het huis. Een aantal van deze karakteristieken is nog terug te vinden in de parktuin.

4.11 WONINGEN EN WONINGBOUWCOMPLEXEN

Het gros van de woonhuizen in Houten dateert van na 1850. Om tot een typologische indeling van de Houtense woonhuizen te komen, zijn kenmerken van de bouwkundige structuur van belang, zoals de vorm van de plattegrond en de indeling daarvan, het aantal bouwlagen, de gevelindeling, de dakvorm en de nokrichting. Daarnaast speelt ook de situering een rol: gaat het om een vrijstaand of halfvrijstaand, dan wel om een in de gevelwand gelegen pand. Vier hoofdtypen kunnen worden onderscheiden: het diepe huis, het dwarse huis, het vierkante huis en de villa.

Het **diepe huis** heeft een plattegrond met een grotere diepte dan breedte. De balklagen lopen evenwijdig aan de voorgevel, terwijl de nok juist haaks daarop staat. De plattegrond is altijd rechthoekig. In Houten komen vrijwel uitsluitend diepe huizen voor van één bouwlaag en een zolderverdieping, die wordt overkapt door een gebroken zadeldak of mansardedak. Het diepe huis komt zowel in de bebouwde kommen als in het buitengebied voor. In de jaren na de Eerste Wereldoorlog ontstond een subtype, dat zich onderscheidt door een groter vloeroppervlak en een andere indeling. Omdat de verschillende bouwdelen verspringen en soms meerdere erkers en serres zijn aangebouwd, hebben vele van deze latere diepe huizen een samengestelde plattegrond. Het uiterlijk van het diepe huis is doorgaans vrij eenvoudig. De oudste huizen hebben meestal een symmetrische voorgevelindeling. De toegangsdeur, al dan niet in een portiek, is gewoonlijk in een van de zijgevels geplaatst. Vele gevels zijn verlevendigd met gepleisterde banden of siermetselwerk. In de boogvelden van de ontlastingsbogen boven deuren en vensters is vaak metselmozaïek toegepast. Aan het exterieur van de jongere diepe huizen valt met name de asymmetrische gevelindeling op. De toegangsdeur ligt als regel opzij in de voorgevel en wordt aan een van beide zijden door een erker of venster geflankeerd. Het diepe huis, dat in Houten vrijwel uitsluitend vrijstaand voorkomt, is vrij goed vertegenwoordigd. Voorbeelden zijn Houtensewetering 15 (18de eeuw), Overeind 11 (circa 1910), Loerikseweg 22 (1926), Lagedijk 25 (1927), Jhr. Ramweg 24 (1928) en Neereind 13 (1947).

Het **dwarse huis** is het meest voorkomende type woonhuis in de gemeente. Kenmerkend is de rechthoekige plattegrond met een grotere breedte dan diepte. De balklagen staan haaks op de voorgevel, terwijl de nok evenwijdig aan de straat loopt. Het dwarse huis ontmoeten we zowel vrijstaand als opgenomen in een

gevelwand. Vaak komt het voor in de vorm van een bouwblok, bestaande uit twee of meer woningen onder één doorlopende kap. De meeste dwarse huizen in Houten tellen evenals de diepe huizen slechts één bouwlaag met een zolderverdieping, die onder een zadeldak of mansardedak is gebracht. Slechts bij hoge uitzondering is er sprake van een tweede bouwlaag met daarboven een zolder. De 19de-eeuwse woonhuizen van dit type hadden op de begane grond één, hooguit twee vertrekken. Een steektrap voerde vanuit het woonvertrek naar de berg of slaapzolder. In de voorgevel was in de regel niet meer dan één venster en een deur aangebracht, die direct toegang gaf tot het woonvertrek. Om ruimte te winnen is later bij sommige van deze kleine huizen het zadeldak vervangen door een gebroken kap. In veel gevallen werden zij door aanbouwen tegen de achtergevel vergroot. De meeste hebben echter in de loop van de tijd plaats moeten maken voor modernere huizen of zijn zó ingrijpend verbouwd, dat er in Houten nauwelijks nog gave voorbeelden te vinden zijn. Nog redelijk intact zijn de rijtjes Brink 13-21 en Prins Bernhardweg 9-17. Laatstgenoemde huisjes hebben een toegangsdeur in de achtergevel. Voorbeelden van vrijstaande dwarse woonhuizen zijn Molenpad 1 en 3 (beide uit de vorige eeuw), Vlierweg 4 (circa 1880) en Odijkseweg 57 (1916).

Als voorbeelden van dwarse woonhuizen met een symmetrische voorgevel kunnen genoemd worden Plein 9 (circa 1883) en Lagedijk 23-24 (1916). Asymmetrische voorgevels hebben de panden Plein 12-13 (18de eeuw) en Plein 22 (18de eeuw). Voorbeelden van dwarse huizen van twee bouwlagen zijn Spoorlaan 68 (1897) en Loerikseweg 2 (eind 19de eeuw). Ook de voormalige pastorie aan de Jhr. Ramweg 17 en de pastorie bij de Nederlands Hervormde kerk van Schalkwijk (Brink 22) behoren tot deze categorie. Door hun omvang en hun in neoclassicistische trant vormgegeven voorgevels hebben beide panden evenwel de allure van een (vierkant) herenhuis.

Het dwarse woonhuis komt zeer vaak voor in de vorm van twee-onder-één-kap. Hiervan zijn talloze voorbeelden in de inventarisatie opgenomen. Opmerkelijk is dat de individuele woningen vaak een asymmetrische voorgevelindeling hebben, terwijl het bouwblok in zijn geheel volledig (spiegel)symmetrisch is. Een voor Houtense begrippen zeldzame variant op het dwarse huis vormt het zogenaamde tweebeukige dwarse huis, waarbij het achterhuis is uitgegroeid tot een volwaardig en zelfstandig bouwdeel. Beide beuken zijn ongeveer even groot en hebben een gemeenschappelijke tussenmuur, waarop de balklagen rusten. Zij worden overkapt door afzonderlijke, achter elkaar gelegen zadeldaken. Als voorbeeld van een dergelijk tweebeukig dwars woonhuis kan de 18de-eeuwse voormalige molenaarswoning aan het Overeind worden genoemd.

Onder **vierkante huizen** worden verstaan grote, vrijstaande blokvormige panden op een nagenoeg vierkante plattegrond. Zij bestaan in de regel uit een souterrain, twee verdiepingen en een zolder. In principe hebben de vierkante huizen een aan vier zijden omgaande kap, zoals een afgeplat schilddak of een tentdak. Voor de indeling wordt gebruik gemaakt van dragende binnenmuren, waardoor iedere ruimte afzonderlijk overspannen kan worden. De balklagen kunnen zowel loodrecht op als evenwijdig aan de

voorgevel liggen. De voorgevel is drie tot vijf traveeën breed en vrijwel altijd symmetrisch van opzet. De ingang bevindt zich doorgaans in het midden en wordt vaak geaccentueerd door een omlijsting of een risalerende gevelpartij. In een enkel geval wordt de middenrisaliet bekroond door een fronton. Op de verdieping is in overeenstemming met de indeling van de begane grond in iedere travee een venster aangebracht. De symmetrie van de voorgevel is vaak doorgevoerd in het interieur, waar een gang, die tot de achtergevel doorloopt, het huis in twee gelijke helften deelt. Aan de ene zijde ligt meestal een kamer-en-suite, terwijl aan de andere kant een kamer, een keuken en een niet zelden rijk versierde trap naar de verdieping zijn gesitueerd. Ook de verdieping wordt soms door een middengang in tweeën gedeeld. De voormalige pastorie van Tull en 't Waal uit circa 1860) is de meest eenvoudige vertegenwoordiger van dit type in de gemeente. Het herenhuis 'De Grund' dat burgemeester Waller in 1877 liet bouwen (De Poort 42), vormt een uitzondering op de regel omdat de hoofdingang in de achtergevel ligt.

Naar het voorbeeld van de zogenaamde stadse vakwerkvilla's die in het laatste kwart van de 19de eeuw bij de parken aan de rand van de grote steden verrezen, werd ook in Houten rond de eeuwwisseling en daarna een aantal villa's gebouwd. Het gaat hier om tamelijk grote vrijstaande uizen, die gekenmerkt worden door een zekere verticaliteit en een sterk symmetrische indeling van zowel de plattegrond als de gevels. Een van de meest in het oog springende aspecten van deze villa's is hun onregelmatig vormgegeven dakpartij. Vooral de zogenaamde chalêtstijl met zijn voorkeur voor sterk overstekende daken en rijk bewerkte houten onderdelen als topgeveldecoraties, windveren en schoren werd veel toegepast. De gevels zijn vaak verlevendigd met vakwerk, siermetselwerk, banden en lijsten. Ook pleisterwerk, meestal in combinatie met schoonmetselwerk, is een regelmatig terugkerend motief, evenals gekleurde baksteen of natuursteen op constructieve punten. Het mooiste voorbeeld van een vakwerkvilla in de gemeente is 'Bel Respiro' (Herenweg 3335), die in 1902 naar een ontwerp van E.G. Wentink voor notaris Immink is gebouwd. Een variant binnen deze categorie villa's vormt het type dat gekenmerkt wordt door een asymmetrische gevelopbouw met een risalerend volume onder een zadeldak en een teruggelegen, vaak lager gedeelte, waarin zich in de regel de toegangsdeur bevindt. Het oudste oorbeeld hiervan is de pastorie aan de Herenweg 21 uit 1882. Van wat later datum is de 'Villa Nuyens' aan de Provincialeweg 11, die in 1892 als dokterswoning met praktijk werd gebouwd.

In de gemeente staat verder een aantal woonhuizen die wat hun vormgeving betreft grote overeenkomst vertonen met dit type villa. Over het algemeen zijn zij kleiner van formaat en eenvoudiger van uitvoering. Als voorbeelden kunnen genoemd worden de panden Loerikseweg 18 (1908), Provincialeweg 54-55 (1922) en Jonkheer Ramweg 20 (1922).

Vanaf de jaren dertig trad mede onder invloed van het Nieuw Zakelijke gedachtengoed een versobering op in de villabouw. Deze komt met name tot uiting in het achterwege laten van de ornamentatie van de gevels. De panden Jonkheer Ramweg 29 (1930) en Jonkheer Ramweg 26 (1931) zijn hiervan voorbeelden.

4.12 BOERDERIJEN

Situering en erfindeling
Boerderijen vormen verreweg het leeuwendeel van de historische panden in Houten. De boerderijen liggen zowel in de oude dorpskernen als verspreid in het buitengebied. De belangrijkste concentraties worden gevormd door de verschillende boerderijstroken langs de hoofdweteringen van de 12de-eeuwse ontginningen. Voorbeelden zijn de tweezijdige lintbebouwingen langs de Schalkwijkse- en Waalsewetering en de eenzijdige langs de Houtensewetering. Typerend voor de genoemde strookbebouwingen is het gegeven dat de boerderijen zijn gebouwd op de kop van de percelen, dat wil zeggen langs de wetering. Het woongedeelte bevindt zich daarbij onveranderlijk aan de kant van de weg, terwijl het bedrijfsgedeelte op de achterliggende landerijen is gericht. Een dergelijke situering van het hoofdgebouw maakt een gunstige erfindeling mogelijk.

Een brede oprit zorgt voor de ontsluiting van het erf. In de regel loopt deze tussen het hoofdgebouw en de bijschuur of het zomerhuis door naar achteren, waar hij uitmondt in een keerplaats voor de wagens. Hier omheen staan de overige schuren, stallen en hooibergen. Ook de mestkuil is gewoonlijk hier te vinden. Ligt de boerderij aan het water, dan beschikt hij soms over een eigen toegangsbrug. Een enkele boerderij, zoals bijvoorbeeld Overeind 39, heeft nog een boenstoep aan het water.

De traditionele boerentuin was een combinatie van moes- en siertuin en lag gewoonlijk aan de voorzijde van het woonhuis. Van oudsher was zij omgeven door geschoren hagen, maar sinds het midden van de 19de eeuw in toenemende mate door ijzeren sierhekken, al dan niet voorzien van een monumentaal inrijhek. Een van de fraaiste inrijhekken staat bij boerderij 'Den Eng' (Provincialeweg 66A-66B). Het meest karakteristieke onderdeel an de erfbeplanting vormen de leilinden, die meestal in een palmetvorm werden gesnoeid. Zij hadden de functie van natuurlijke zonwering. Achter of naast de boerderij lag in de regel een boomgaard, waar diverse fruitsoorten voor eigen consumptie werden gekweekt. Een zuiver praktische functie had het zogenaamde geriefhout, voornamelijk populieren en knotwilgen, die langs de kant van de kavelsloten groeiden.

De moderne ontwikkelingen binnen het boerenbedrijf hebben hun weerslag gehad op de traditionele erfbeplanting. Gazons met borders kwamen in de plaats van de oorspronkelijke boerentuintjes en het geriefhout is grotendeels verdwenen.

Boerderijtypen
Op enkele uitzonderingen na dateren de oudste boerderijen in de gemeente Houten van na 1672. In dat rampjaar lieten de Franse troepen in hun opmars naar Utrecht een spoor van vernielingen achter in dit gebied.

De boerderijen in Houten behoren zonder uitzondering tot de hallehuis-groep. Kenmerkend voor deze groep van boerderijen is een rechthoekige plattegrond en een driebeukige opzet, waarbij de middenbeuk onder de nok ligt. Het hallehuis wordt gewoonlijk gedekt door een (afgewolfd) zadeldak. Het hooi sloeg men meestal op in schuur of kapbergen buiten de bedrijfsruimte, maar er zijn uitzonderingen, waarbij de zolder van het achterhuis voor

hooiopslag werd gebruikt. De hallehuisgroep kent een drietal varianten of subtypen, die men gewoonlijk aanduid met de termen 'langhuis', 'krukhuis-' en 'dwarshuisboerderij'.

De meest eenvoudige variant is het **langhuis**. Het woongedeelte en de bedrijfsruimte liggen in elkaars verlengde onder één doorlopende kap. Dit is vrijwel altijd een (gebroken) zadeldak, al dan niet met wolfeinden. Het langhuis is ook het meest voorkomende type binnen de gemeente en is met een aantal van 103 geïnventariseerde objecten rijkelijk vertegenwoordigd. Enkele gave voorbeelden zijn Overeind 73 'Romulus' (begin achttiende euw), Waalseweg 26 (eind 18de eeuw), Wickenburghseweg 26 'Kortland' (1785), Beusichemseweg 13 (1857), Lange Uitweg 57 'Grijpestein' (1883), Houtensewetering 25 'Johannahoeve' (1912) en De Poort 8-10 'Zorgvliet' (1926).

Het **krukhuis** is te beschouwen als een langhuis waarvan het woonhuisgedeelte aan één zijde is uitgebreid. De boerderij kreeg hierdoor een L-vormige plattegrond. Het dak van de aanbouw of 'kruk' is altijd een (afgewolfd) zadeldak of schilddak en staat haaks op dat van het langhuis. Essentieel is dat beide nokken op gelijke hoogte liggen. In de kruk bevindt zich als regel de (kaas)kelder met daarboven de opkamer. De krukhuizen vormen met een aantal van zeven exemplaren de kleinste groep. Tot deze categorie behoren onder meer Rietdijk 5 'Overdam' (begin zeventiende euw), Waalseweg 85 'Geerestein' (17de eeuw) en Lekdijk 66-68 'Snellestein' (18de eeuw).

Naast het krukhuis ontwikkelde zich het **dwarshuis**, waarvan het voorhuis aan twee zijden is uitgebreid. Het woonhuisgedeelte ligt onder een eigen kap die dwars op die van het achterhuis staat. De nokken liggen gewoonlijk op gelijke hoogte en vormen met elkaar een T, reden waarom het dwarshuis ook wel T-huisboerderij wordt genoemd. De kap van het voorhuis kan zowel een (gebroken of afgewolfd) zadeldak als een schilddak zijn, die van het achterhuis is onveranderlijk een al dan niet afgewolfd zadeldak. Hoewel sommige dwarshuizen een T-vormige of L-vormige plattegrond beslaan, hebben veruit de meeste een rechthoekige plattegrond. Het dwarshuis vormt na het langhuis de grootste groep. In totaal zijn er 70 dwarshuizen geïnventariseerd. Voorbeelden zijn Leedijk 1 'Schonevelt' (17de eeuw), Lange Uitweg 70 'De Molen' (1672), Houtensewetering 39-39A (18de eeuw), Heemsteedseweg 10 'Hoeven 't Rechthuis' (18de eeuw), Provincialeweg 66A-66B 'Den Eng' (1880), Overeind 8 'Nooitgedacht' (1883) en Houtensewetering 43 (1930).

Gevelindeling

Aan de plaatsing van vensters en deuren in de voorgevel kan men tot op zekere hoogte de indeling van het woonhuis aflezen. Bij oudere boerderijen is de plaatsing en het formaat van deuren en vensters vrij onregelmatig. Het kelderlicht, dat soms half verzonken ligt, verraadt de plaats van de kelder. Het opkamervenster boven het kelderlicht is meestal kleiner van formaat en hoger geplaatst dan de overige vensters. De woonkamer is te herkennen aan de grote vensters die in de regel in het midden van de voorgevel zijn aangebracht. Soms bevindt zich hier nog een deur, die in vroeger tijd direct toegang gaf tot het woonvertrek. Aan de woonkamer grenst veelal een zijkamer, die bij veel boerderijen herkenbaar is aan het kleinere venster. De zolderverdieping

wordt verlicht door zolderlichten in de voor of zijgevels. Voorbeelden van oude boerderijen met een onregelmatige voorgevelindeling zijn Binnenweg 19 'Rijsbrug', Rietdijk 5 'Overdam' en Waalseweg 85 'Geerestein'.

Onder invloed van de burgerlijke architectuur kreeg de voorgevel in de loop van de 19de eeuw een meer symmetrische opzet. Verreweg de meeste boerderijen hebben een vier traveeën brede voorgevel, al komt ook een breedte van drie, vijf of meer traveeën voor. Langhuisboerderijen hebben soms een toegangsdeur in het midden van de voorgevel, al dan niet in een portiek. Oudere boerderijen kregen bij verbouwingen in de vorige eeuw niet zelden eveneens een symmetrische voorgevel. Voorbeelden van boerderijen met symmetrische voorgevels zijn legio.

De achtergevel vormt altijd een afspiegeling van de indeling van het achterhuis. Hij is zonder uitzondering symmetrisch van opzet. In het midden bevindt zich de achterbaander, die toegang geeft tot de deel. Meestal wordt deze geflankeerd door stalramen. Aan weerskanten hiervan bevinden zich de stal of mestdeuren. Boven de achterbaander is een hooi- of zolderluik aangebracht.

Materiaalgebruik

Met uitzondering van de boerderijen Achterdijk 1, Achterdijk 10 en Waalseweg 18, die geheel of grotendeels bestaan uit hout, zijn alle boerderijen in de gemeente opgetrokken uit baksteen. In het rivierengebied, waar van nature veel klei voorhanden is, werd zeker al sinds de Late Middeleeuwen op grote schaal baksteen geproduceerd. Vóór die tijd was baksteen als bouwmateriaal schaars en voorbehouden aan kerken, kastelen en enkele belangrijke boerderijen in het bezit van kerk of adel. Die vroege baksteen was van een vrij groot formaat (circa 27 à 30 x 12 x 8 cm.). In de fundamenten en gevels van boerderijen als Rietdijk 5 'Overdam', Beusichemseweg 49 'Oostrumhofstad' en Overeind 39 'Welgelegen' zijn deze zogenaamde kloostermoppen nog te zien.

In de loop van de 19de eeuw heeft baksteen hout als bouwmateriaal nagenoeg geheel verdrongen. De massaproductie van goedkope baksteen en de relatief economische welstand hebben hier zeker toe bijgedragen. Hout heeft echter in de traditionele boerderijbouw altijd toepassing gevonden, variërend van schuren en gebinten tot rijkbewerkte topgeveldecoraties, windveren en luiken. Fraai gesneden windveren en/of topgeveldecoraties hebben bijvoorbeeld de boerderijen Achterdijk 23, Houtensewetering 5, Oud Wulfseweg 22 en Overeind 8 'Nooitgedacht'. De houten wand, meestal op een stenen voet, komt voor in de vorm van horizontale of verticale beplankingen, die tegen het stijl en regelwerk zijn gespijkerd. Vooral de gepotdekselde wand vond veel toepassing in schuren, schuurbergen en schaapskooien. Bij boerderij 'Den Oord' (Beusichemseweg 146) en tegenover boerderij 'Geerestein' (Waalseweg 85) staan nog oude houten, gepotdekselde schaapskooien. Achter boerderij Beusichemseweg 13 staat een van de weinige voorbeelden van een gave houten schuurberg. Riet is eeuwenlang het traditionele dakbedekkingsmateriaal geweest. Dit materiaal was goedkoop en ruim voorhanden. In de 19de eeuw werd riet echter meer en meer verdrongen door machinaal vervaardigde dakpannen.

De invloed van de burgerlijke bouwkunst die zich in de loop van de 19de eeuw deed gelden, manifesteerde zich behalve in een symmetrische gevelindeling ook in de toepassing van siermetselwerk, gekleurde baksteen, decoratieve elementen als aanzet en sluitstenen en glas-in-lood.

Een typisch 19de-eeuws verschijnsel is het aanbrengen van een pleisterlaag met imitatievoegen, waardoor het gebruik van natuursteen wordt gesuggereerd. Deze vorm van muurbehandeling werd vaak toegepast om verbouwingen te maskeren. Voorbeelden van boerderijen met een dergelijke bepleistering zijn Houtensewetering 39-39A en Lagedijk 32 'Welgelegen'. Een opmerkelijke variant vormen de gevels van de boerderijen ''t Hoge Land' (Houtensewetering 23) en 'Bloemestein' (Lekdijk 436), waar de pleisterlaag is voorzien van een imitatiebaksteenmotief.

Vermeldenswaard tenslotte is het gebruik van sierankers. In de 19de eeuw werden vooral gietijzeren muurankers in rozetvorm toegepast. Oudere, hoofdzakelijk 17de-eeuwse voorbeelden zijn soms staaltjes van ware siersmeedkunst. Zo hebben de sierankers van boerderij 'Den Oord' Beusichemseweg 146) een bloemmotief, die van boerderij 'Overdam' (Rietdijk 5) en boerderij 'Welgelegen' (Lagedijk 32) een drakekopmotief. Sommige sierankers vermelden het bouwjaar van de boerderij. Dat is bijvoorbeeld het geval bij 'Kortland' (Wickenburghseweg 26), waar zij het stichtingsjaar 1785 vormen.

Bijgebouwen

Een groot deel van het erf rond de boerderij wordt ingenomen door de verschillende bijgebouwen. Het aantal en soort bijgebouwen varieert thans sterk en wordt mede bepaald door de aard en de omvang van het bedrijf. In het verleden waren er vrijwel altijd een hooiberg en een wagenschuur anwezig. Oude rieten kapbergen met houten roeden zijn tegenwoordig een zeldzaamheid. De meeste zijn sinds de jaren dertig vervangen door kapbergen met een golfplaten dak en betonnen staanders of door hooi en veldschuren. Enkele zijn er nog bewaard gebleven, onder andere bij de voormalige keuterij Tuurdijk 14 en bij de boerderij Overeind 2. Schuurbergen, hooibergen met een houten of stenen onderbouw die als schuur werd gebruikt, zijn minstens zo zeldzaam. Nog gave voorbeelden zijn de al eerder vermelde schuurberg achter boerderij Beusichemseweg 13 en die bij boerderij Beusichemseweg 11. Een bijzondere schuurberg staat achter boerderij 'Rozenhoeve' (Provincialeweg 32). De stenen onderbouw beslaat en vijfhoekige plattegrond en heeft in het midden een gemetselde kolom, van waaruit de zolderbalken straalsgewijs naar de muren lopen.

Bij een enkele boerderij staat nog een afzonderlijk bakhuisje. Een aantal bakhuisjes had naast de broodoven bovendien een stookplaats voor het koken van de was. Bakhuisjes zijn nog te zien bij de boerderijen Hoeven ''t Rechthuis' (Heemsteedseweg 10) en Beusichemseweg 11. Mogelijk uit de 18de eeuw dateert het bakhuisje met stookplaats naast boerderij 'Rijsbrug' (Binnenweg 19).

Sinds de 18de eeuw werd naast veel, vooral wat grotere boerderijen een zomerhuis gebouwd. Zoals de naam al aangeeft, bewoonde de familie het tijdens de zomermaanden wanneer het vee buiten in de wei stond. Meestal werd er ook brood gebakken of, in

een uitzonderlijk geval, kaas gemaakt. Een van de oudste voorbeelden is het 18de-eeuwse, rietgedekte zomerhuisje naast de boerderij Lagedijk 14. Karakteristieke 19de-eeuwse zomerhuizen hebben de boerderijen Houtensewetering 49, agedijk 27, Overeind 39 en Oud Wulfseweg 22. De diefijzers voor de kelderlichten en het venster van het zomerhuis naast boerderij 'Grijpestein' Lange Uitweg 57) wijzen erop dat vroeger hier de kaasbereiding plaatsvond.

Een wagenschuur met berging en/of varkensschuur kan men bij een groot aantal boerderijen aantreffen. Soms zijn zij gekoppeld aan het zomerhuis, maar meestal zijn het grote vrijstaande schuren, die evenwijdig aan het hoofdgebouw zijn gebouwd. Karakteristiek voor de wagenschuur zijn de grote openslaande deuren, waarvan het formaat overeenkomt met dat van de achterbaander in de achtergevel van de boerderij. Als gevolg van de wijzigingen in het gebruik zijn vele schuren sterk verbouwd of zelfs gesloopt om laats te maken voor nieuwbouw. Een nog zeer gaaf voorbeeld van een wagenschuur annex veestal staat naast boerderij 'Helenahoeve' (Lagedijk 26-26A). De voorgevel heeft een bepleistering met imitatievoegen. Een van de oudste, maar helaas sterk verbouwde schuren is die naast boerderij 'De Schone Hofstede' (Beusichemseweg 32), waarvan aangenomen wordt dat zij nog uit de 18de eeuw dateert.

Naast de genoemde vrij algemene bijgebouwen staan er binnen de gemeente nog enkele zeer bijzondere. Hiertoe behoren beide al eerder vermelde 18de-eeuwse schaapskooien bij de boerderijen 'Den Oord' (Beusichemseweg 146) en 'Geerestein' (Waalseweg 85). Aan de sloot langs de langhuisboerderij Waalseweg 90 staat het enige voorbeeld van een houten boenhok, waarin men vroeger de melkemmers schoonmaakte. Eveneens een unicum, maar van een heel ander kaliber is het 16de-eeuwse poortgebouw bij boerderij 'De Stenen Poort' (Warinenpoort 90). Het vormde de enige toegang tot het ooit omgrachte boerderijcomplex. Van een aantal boerderijen is bekend dat zij een dergelijke toegangspoort hebben gehad. De poortgebouwen hadden behalve een defensieve vooral een representatieve functie, doordat zij het aanzien van het boerderijcomplex verhoogden. De zolder deed vaak dienst als duivenslag.

4.13 BEDRIJFSGEBOUWEN

Houten is van oudsher een agrarische gemeente en kende dan ook tot voor kort nauwelijks industrie.

In vroeger eeuwen stonden er vier windkorenmolens en in de uiterwaarden van de Lek een paar steenovens. Van deze pre-industriële bedrijvigheid is geen spoor overgebleven. Voor zover er sprake was van (huis)nijverheid, stond deze vrijwel zonder uitzondering ten dienste van het boerenbedrijf.

In 1907 werd de maalderij van de Coöperatieve Graanmaalderij Houten aan de huidige Standerdmolen gebouwd als opvolger van de Loerikse korenmolen. In 1959 brandde de maalderij af, waarna het huidige pand werd opgetrokken. Op de hoek van de Herenweg en de Burgemeester Wallerweg werd in 1949 een wagenmakerij met woonhuis gebouwd in Delftse-Schoolstijl, naar een ontwerp van architect W.A. Geelen.

Nutsgebouwen

Van deze categorie gebouwen zijn slechts twee voorbeelden in de inventarisatie opgenomen, te weten het brandspuithuisje aan het Overeind en het transformatorstation van de Provinciale Utrechtse Electriciteits Maatschappij aan de Jonkheer Ramweg.

Van de twee brandspuithuisjes die de gemeente Schalkwijk eens rijk was, is alleen dat aan het Overeind (tussen Overeind 84 en 85) overgebleven. Het is een klein éénlaags pand uit circa 1897 met een grote keperboogvormige dubbele houten deur in de voorgevel. Het huisje is in 1931 buiten gebruik gesteld.

Het transformatorstation annex bushalte op de hoek van de Jonkheer Ramweg en de Lange Uitweg is in 1947 op last van de Provinciale Utrechtse Electriciteits Maatschappij gebouwd, naar een ontwerp van architect H.E. Schulte. Het heeft de vorm van een éénlaags huisje onder een zadeldak. Door de kopgevels gedeeltelijk te laten inspringen is ruimte voor zitbanken gecreëerd.

BEKNOPTE LITERATUURLIJST

Berendsen, H.J.A.; De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht. Een fysisch-geogrqafische studie. Utrecht, 1982 (Utrechtse geografische studies 25).

Blijdenstein, R.K.M. & Olde Meierink, B.; Advies buitenplaats Heemstede te Houten. Rapport Dienst R&G, Provincie Utrecht, 1988.

Brand, H. & Brand, J.; De Hollandse Waterlinie. Utrecht, Antwerpen, 1986.

Dekker, C.; Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie. Zutphen, 1983 (Stichtse Historische Reeks 9).

Heijmink Liesert, P.M. & Keijzer, L.M.J. de; 't Goy door de eeuwen heen. Schalkwijk, Houten, 1966.

Smits, J.A.M. & Wttewaall, O.J.; Houten, ontstaan en groei. Zeist, 1988.

Smits, J. & Wttewaall, O.; Inventarisatie historische bebouwing gemeente Houten. Utrecht, 1987.

Smits, J.A.M. & Wttewaall, O.J.; Houten, historische bebouwing. Zeist, 1991.

Thoomes, W.; 'De ontginning van de polder Vuylcop'. In: Tussen Rijn en Lek 2(1968)2, pp. 9-10 en 3(1969)3, pp. 10-12.

nX2.9uc
HOUTEN
Smid

inventarisatie historische bebouwing

gemeente Houten

MIP-rapport Foto- en Tekeningenarchief
DIT EXEMPLAAR WORDT
NIET UITGELEEND!

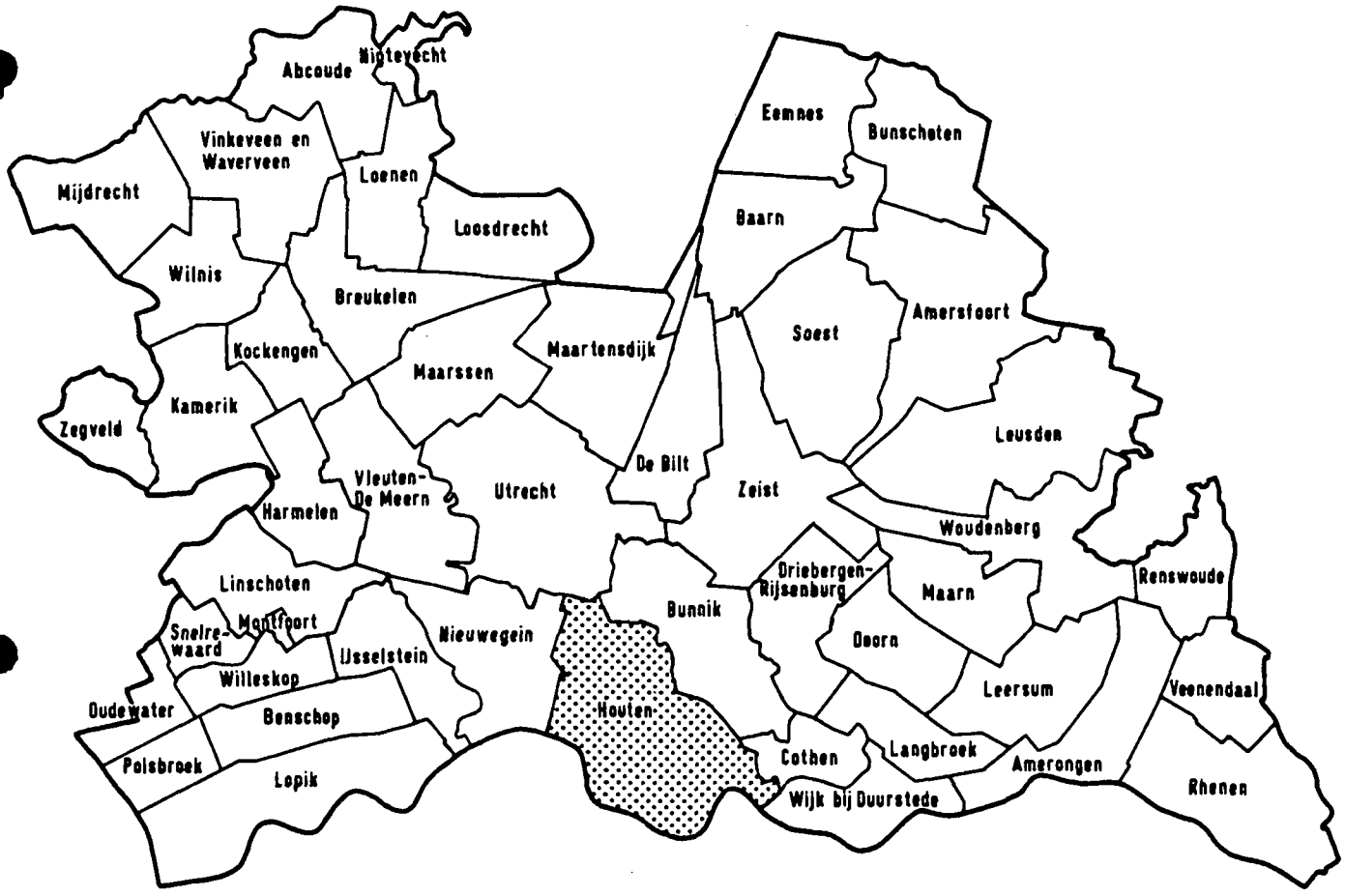

Jan Smits
Otto Wttewaall
Gemeente Houten
Provinciale Planologische Dienst - Utrecht
buro monumentenzorg, 1987

Monumentenzorg Zeist · Bibliotheek Rijksdienst

nX2.949
HOUTEN

Voorwoord.

Eind 1984 is er een voorlopige globale inventarisatie van beeldbepalende en monumentale panden samengesteld, die als basis heeft gediend voor de nu voor u liggende definitieve inventarisatie.
Deze definitieve inventarisatie omvat een driehonderdzesenzestig-tal omschrijvingen, inclusief foto's en situatietekeningen van beeldbepalende en monumentale panden.
Daarnaast zijn omschrijvingen van historisch gegroeide groepen bebouwing opgenomen, die architectonisch een hoge kwaliteit hebben.
Ter completering van de inventarisatie is een overzicht toegevoegd van de archeologische monumenten.
Het zal duidelijk zijn, dat de inventarisatie de basis is van een nog te ontwikkelen momumentenbeleid. Separaat zal de raad het vervolg worden voorgelegd.
Daarnaast geeft de inventarisatie in woord en beeld een duidelijk toetsingskader voor de buro's bouw- en woningtoezicht en ruimtelijke ordening bij de beoordeling van aanvragen om bouwvergunning. Dit toetsingskader ontbrak tot nu toe.
Beide inventarisaties zijn in een uitstekende samenwerking met de provincie tot stand gekomen en met name de definitieve inventarisatie geeft overduidelijk weer dat er in de gemeente Houten meer is dan alleen goede nieuwbouw: er zijn in Houten nog een vijftigtal panden die een vergelijkbare kwaliteit hebben als de huidige rijksmonumenten.

H. Botschuijver,
chef buro bouwzaken gemeente Houten.

Aanvullingen en verbeteringen op de inventarisatie van monumentale en beeldbepalende panden.

```
blz 11  : regel 29 : muur ---> haag
          regel 30,
          31       : is het tweede kwart van de 19e eeuw ingericht als
                     kerkhof ---> zal zeker al vanaf 1803, toen het nieuwe
                     kerkschip te weinig ruimte bood voor het begraven van
                     alle overledenen, in gebruik zijn genomen als
                     begraafplaats.
blz 13  : regel 1,2: daterend ..... eeuw ---> daterend uit 1902.
blz 15  : regel 39 : Over .... bebouwing ---> Over .... bebouwing, die in
                     oorsprong zonder twijfel uit de 12e eeuw dateert,
                     etc.
blz 18  :          : lees: "Waijen" i.p.v. "Waayen"
          regel 14 : 1815 ---> 1818
          regel 15 : 1857 ---> 1858
blz 26  : regel 38 : 1815 ---> 1818
          regel 42 : werd Oud Wulven ---> werd Oud Wulven met ingang van
                     1 januari 1858 etc.
blz 27  : regel 15 : 1799 ---> 1790
blz 30  : regel 37 : Pieter Calslager (1486-1504) ---> Florens van
                     Jutphaas (1458)
blz 32  : regel 18 : neodasicistisch ---> neoclassicistisch
          regel 36 : verloren ---> verloor
          regel 37 : hun ---> zijn
blz 34  : regel 40 : Waalse Veld ---> (tegenwoordig genoemd "Rietveld");
                     Vuylcoop ---> Vuylcoop ("Schonauwen")
blz 45  : regel 14 : de Kroon ---> "de Kroon" (thans Waalseweg nr. 82)
blz 49  : regel 50 : boederij ---> boerderij
blz 51  :            invoegen: XVII  = 17e eeuw
                               XVIII = 18e eeuw
                               XIX   = 19e eeuw
                               A     = eerste helft
                               B     = tweede helft
                               a     = eerste kwart
                               b     = tweede kwart
                               c     = derde kwart
                               d     = laatste kwart
blz 53  : punt 8   : "Ten Halve"
          punt 19  : deel ---> het achterhuis
          punt 26,
          regel 11 : kelerramen ---> kelderramen
blz 55  : punt 27,
          regel 4  : Tull ---> Blokhoven
blz 57  : punt 27,
          regel 6  : Tull ---> Blokhoven
blz 61  : punt 8   : "De Snel"
blz 63  : punt 8   : "Lombok"
blz 67  : punt 26,
          regel 19 : staramen ---> stalramen
blz 85  : punt 9   : (Min. van Verkeer en Waterstaat) ---> (J.G.J.
                     Hoogland)
blz 97  : punt 8   : "De Hoogt"
blz 99  : punt 26,
          regel 3  : grijze ---> rode
```

blz 109 :	punt 27,	
	regel 2	: VII ---> XVII
	punt 7	: 5 ---> 5,6
	punt 9	: toevoegen: B1582 (A.P.H. v. Hengstrum)
blz 121 :	punt 21	: Dit pand was tot 1978 met nr. 11 één blok van twee wonigen.
blz 123 :	punt 8	: (in de volksmond) "Langstraat"
	punt 14	: Zuurhout
	punt 15	: XIXc ---> 1902
blz 131 :	punt 8	: Brinkbrug ---> Brinkbrug of Kerkbrug
blz 137 :	punt 8	: vervalt
blz 141 :	punt 23	: januarie ---> januari
blz 143 :	punt 9	: (S. van Dorf) ---> (S. van Dort)
blz 181 :	punt 11	: pastorie ---> woonhuis
blz 233 :	punt 12	: gemeentehuis ---> gemeentehuis (sinds 1910)
blz 243 :	punt 8	: (voorheen) "De bonte koe"
	punt 12	: toevoegen: café
	punt 26,	
	regel 1	: winkel/woonhuis ---> winkel/café/woonhuis
	punt 27,	
	regel 1	: idem
blz 247 :	punt 27,	
	regel 4	: werp ---> werk
	punt 21	: de beeldengroep van Tuerlinx is in 1984 overgebracht naar de kapel op de begraafplaats
blz 255 :	punt 26,	
	regel 16	: Thonars ---> Thouars
blz 259 :	punt 13	: J.T.H. van der Ven ---> J.Th. van der Ven
blz 263 :	punt 13	: D. Zuurhoud ---> D. Zuurhout
	punt 14	: (?): vervalt
blz 265 :	punt 8	: "Bermaranco"
blz 269 :	punt 8	: "Mathilde"
blz 271 :	Punt 8	: Viaansebrug
blz 274 :	punt 8	: Jhr. Ramweg 43, 43A ---> Jhr. Ramweg 43
blz 275 :	punt 7	: 43, 43A ---> 43; punt 9: vervalt, wordt: A 1408 (W. Vermeulen e.a.)
blz 279 :	punt 8	: "Carpe Diem"
blz 281 :	punt 19	: (na 1958) ---> in 1963
blz 287 :	punt 26,	
	regel 3	: zie object nr. ---> zie object nr. 5, kaartblad 38F
blz 291 :	punt 14	: van Vapour ---> de Vapour
	punt 26,	
	regel 1	: Wulfsedijk 10 ---> Koedijk 1
	regel 4	: van Vapour ---> de Vapour
blz 331 :	punt 8	: "Veelust"
blz 333 :	punt 8	: "Welgelegen"
blz 339 :	punt 21	: de boerderij is in 1930, na gedeeltelijk te zijn afgebrand, herbouwd
blz 345 :	punt 8	: "De Molen" ---> "De Biesbosse Korenmolen"
blz 347 :	punt 14	: Ministerie van Defensie (?) vervalt
blz 349 :	punt 26,	
	27	: Korte Uitweg ---> Korte Uitweg, die sinds 1962 deel uitmaakt van de Lange Uitweg,
blz 357 :	punt 14	: Waterschap Lekdijk Bovendams ---> v.m. Hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams
blz 363 :	punt 9	: (G.G.H./A.D. Hazendonk)
	punt 16	: langhuisboerderij ---> dwarshuisboerderij

blz 377 :	punt 26,	
	regel 23	: (E) vervalt
blz 383 :	punt 15	: toevoegen: 1842, 1874-1879
	punt 26,	
	regel 2	: een inundatiekanaal aangelegd ---> het in 1842 aangelegde inundatiekanaal verbeterd
	punt 27,	
	regel 1	: In 1871 ---> Grotendeels in 1871 e.v.
blz 389 :	punt 8	: "Oud Slikkerveer" ---> Oud Slikkerveerhuis"
	punt 15	: XVIII (?) ---> XVIII (?), in oorsp. XVI (?)
	punt 21	: het veer vinden we al vermeld in XVI; het werd op 1 maart 1931 opgeheven.
blz 393 :	punt 21	: in het torenportaal is de stuclaag voorzien van kraslijnen.
blz 409 :		: punt 19 ---> punt 20
blz 421 :	punt 13	: H. Heiligenberg ---> H. van den Heiligenberg
blz 455 :	punt 14	: J. Loosbroek ---> J. van Loosbroek
blz 448 :		: adres: Neereind 1 ---> Neereind 11
blz 461 :	punt 8	: "China"
blz 479 :	punt 27,	
	regel 5	: Wulven ---> (Oud) Wulven
blz 481 :	punt 14	: fa. Testas ---> fam. Testas
	punt 15	: 1919? ---> 1910
blz 507 :	punt 8	: Stenenbrug of Slotbrug
	punt 15	: 1888 ---> 1888, in oosrp. 1649
blz 521 :	punt 8	: Daambrug
blz 527 :	punt 8	: "Welgelegen"
blz 539 :	punt 8	: "Remus"
blz 561 :	punt 14	: J. Mettan ---> J. Mettau
	punt 15	: XILd ---> XIXd
	punt 21	: Mettan ---> Mettau (2x)
blz 565 :	punt 8	: "De Heul"
blz 613 :	punt 9	: (W.A.E.M. v.d. Dijssel v. Devenoogen) ---> (W.A.E.M. van den Dijssel-van Lievenoogen)
blz 645 :	punt 26,	
	regel 5	: Vijf ---> Zes
	regel 6	: vier ---> vijf
blz 657 :	punt 11	: woonhuis ---> dubbele woning
blz 661 :	punt 9	: (W.E.A. de Wit) ---> (S. de Gier)
blz 665 :	punt 9	: toevoegen: (A.H.A. Sturkenboom)
blz 671 :	punt 8	: "St. Petrus" ---> "St. Pieter"
	punt 15	: XIXd ---> 1865
	punt 21	: de boerderij is in 1865 herbouwd na te zijn afgebrand
blz 673 :	punt 27,	
	regel 5	: (hoogheemraadschap Lekdijk) ---> (Hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams)
blz 675 :	punt 8	: "De Heul"
blz 723 :	punt 21	: de oorspronkelijke naam was "Bokkestein"
blz 757 :	punt 9	: - van Binsum ---> van Rinsum
blz 779 :	punt 11	: kerkgebouw ---> kerkgebouw (N.H.)
	punt 12	: kerkgebouw ---> kerkgebouw (R.K.)
blz 793 :	punt 15	: XXa(?) ---> 1896(?)
blz 797 :	punt 26,	
	regel 1	: kruisboerderij ---> krukhuisboerderij

```
blz 881 : regel 26,
          regel 1  : Naast de wetering ---> Naast de Waalse Opwetering
          punt 27,
          regel 1  : Langs de wetering ---> langs de Waalse opwetering
blz 813 : punt 7   : Waaijensedijk ---> Waijensedijk
blz 851 :          : toevoegen: M     = Rijksmonument
                                G     = Groep
                                Cat. = Categorie.
```

Inhoudsopgave

I. Voorwoord p. 3

II. Inleiding en verantwoording p. 6

III. Groepsbeschrijvingen

- de Brink p. 11
- de Houtensewetering p. 15
- kasteel Heemstede p. 18
- Oud Wulven p. 26
- het Plein en direkte omgeving p. 30
- de Schalkwijksewetering p. 34
- de verdedigingswerken bij Honswijk p. 38
- Vuijlcoop en omgeving p. 41
- de Waalsewetering p. 44
- Wickenburgh p. 47

IV. Objektbeschrijvingen p. 52

V. Lijst van archeologische monumenten en meldingsgebieden p. 840

VI. Lijst van historisch geografisch strukturen p. 847

VII. Alfabetische lijst van objecten p. 851

VIII. Overzichtskaarten

Inleiding en Verantwoording

Sinds 1983 is de Provinciale Planologische Dienst bezig met het inventariseren, beschrijven en documenteren van cultuur- historisch waardevolle objecten, nederzettingen en landschappen. Doel van deze inventarisatie is het verkrijgen van een zo compleet mogelijk overzicht van niet alleen de door het Rijk beschermde monumenten en stads- dorpsgezichten, maar ook van andere cultuur- historische waardevolle zaken in de provincie Utrecht. Accent ligt daarbij op de inventarisatie van de jongere bouwkunst en stedebouw vanaf 1850 en de monumenten van bedrijf en techniek.
De inventarisatie wordt per gemeente verricht en loopt vooruit op de wijziging van de Monumentenwet in 1986, waarin de lagere overheden en met name de gemeenten, een grotere taak en verantwoordelijkheid op het gebied van de monumentenzorg zullen krijgen.
De provincie Utrecht heeft in eerste instantie het initiëren, het coördineren en het in samenwerking met de gemeente en particuliere organisaties uitvoeren van een monumenteninventarisatie tot haar taak gerekend.

De voor U liggende inventarisatie van de gemeente Houten betreft een onderzoek volgens een uniforme methodiek, die ook voor andere Utrechtse gemeenten wordt gebruikt. Door toepassing van gesystematiseerde inventarisaties zal het, zowel voor de provincie als voor het Rijk, mogelijk worden gemeenten onderling te vergelijken en een gemotiveerde nadere selectie te maken zowel per cultuurgebied (bijvoorbeeld de Vechtstreek) als per categorie monument (bijvoorbeeld buitenplaatsen).
De inventarisatie vormt het basismateriaal voor een ruimer opgevat monumentenbeleid, dat niet uitsluitend gebruik maakt van de Monumentenwet maar ook van de Woningwet, de Wet op de Ruimtelijke Ordening en de Wet op de Stads- en dorpsvernieuwing, waarbij provincie en gemeente een grote taak hebben en zullen krijgen.
De inventarisatie kan gebruikt worden als basislijst voor een monumentenlijst- selectie, als signaallijst voor het welstandstoezicht, als onderbouwingsmateriaal voor het opstellen en toetsen van bestemmingsplannen en als materiaal voor het volkshuisvestings-, stads- en dorpsvernieuwingsbeleid. Tenslotte, maar zeker niet ten laatste, heeft de inventarisatie grote waarde als documentatie en voorlichting naar eigenaren/bewoners en publiek, zonder wie daadwerkelijke monumentenzorg niet kan bestaan.
Daarom ligt het in de bedoeling van de provincie en overweegt de gemeente Houten om de nu voltooide inventarisatie, die in feite een gesystematiseerde geïllustreerde beschrijving is, aan te vullen met historische gegevens en te bewerken in boekvorm als onderdeel van een provinciale monumentenserie per gemeente. Deze uitgave zal gepaard gaan met een tentoonstelling in het gemeentehuis van Houten, waarbij de inventarisatieresultaten zullen worden gepresenteerd aan het publiek.
Het inventarisatie-onderzoek in de gemeente Houten is verricht door drs. J.A.M. Smits, architectuurhistoricus, tijdelijk verbonden aan het buro Monumentenzorg van de Provinciale Planologische dienst, en O.J. Wttewaall, beheerder van de Oudheidkundige- en Topografische Verzameling van de gemeente Houten.
Zij werden daarbij ondersteund door een begeleidingscommissie bestaande uit drs. R. Blijdestein, hoofd van het buro Monumentenzorg van de P.P.D., ing. H. Botschuijver, hoofd van het gemeentelijk bureau Bouwzaken, dhr. L.M.J. de Keyzer, voorzitter van de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek", en dhr. J.H. van Schaik, (restauratie-) architect.
De inventarisatie van de gemeente Houten is in beperkte oplage gebundeld en ligt ter inzage op het gemeentehuis.

Wat is in Houten geïnventariseerd

De inventarisatie van de gemeente Houten omvat een zo compleet mogelijk overzicht van alle objecten, gebouwen en gebieden, die een cultuurhistorische waarde hebben.
Zij herinneren ons aan een bepaalde cultuurperiode, een belangrijke ontwikkeling of een historische gebeurtenis.
Zij worden monumenten genoemd, maar dan in de ruimste zin van de betekenis. Het gaat niet alleen om de statige buitenplaatsen, een enkele kerk, kasteel of fortificatie, maar ook om boederijen en daggelderswoningen. Het gaat ook vaak om gebouwen samen met hun directe omgeving, zoals buitenplaatsen of boerderijen met erven, of om een groep van gebouwen, een zogenaamd ensemble. Een monument kan een gebied zijn met een opmerkelijke structuur of beplanting, een park of kerkhof, een polder met bijzondere verkaveling of een oud jaagpad. Ook kleine elementen zoals bruggen, toegangshekken of grenspalen kunnen monumenten zijn.
In de gemeente Houten zijn door het Rijk beschermde monumenten opnieuw geïnventariseerd en uitgebreider beschreven. Daarnaast zijn er 312 objecten opgenomen en evenals de rijksmonumenten op systeemkaarten beschreven en gedocumenteerd. Zo ook een groot aantal gebieden, die door het Rijksdienst voor het Oudheidkundige Bodemonderzoek aangemerkt zijn als archeologische meldingsgebieden of archeologische monumenten.

Hoe is geselecteerd

Om een goede selectie uit de gebouwde omgeving van Houten te kunnen maken zijn van te voren een aantal criteria opgesteld. Met behulp van deze criteria is bekeken wat waardevol genoeg is om op te nemen. Bij de geïllustreerde beschrijving van ieder opgenomen object is geprobeerd zo duidelijk mogelijk uit te leggen wat de waarde ervan is en welke aspecten het meest waardevol zijn.
De opgestelde selectie- criteria volgen in grote lijnen de criteria, die de Rijksdienst voor de Monumentenzorg recentelijk heeft ontwikkeld.
Zij geven een bredere benadering en bieden meer ruimte dan de deels achterhaalde criteria omschreven in de Monumentenwet (schoonheid, betekenis voor de wetenschap, volkskundige waarde, geschiedkundige herinneringen):

1. situeringswaarde
   a. stedebouwkundige betekenis als belangrijk restant van een historisch stedebouwkundige concept en/of als geheel of onderdeel van een historische aanleg of verkaveling.
   b. betekenis als onderdeel van een ensemble of complex.
   c. van belang vanwege de visuele, historische of functionele relatie met de park/tuinaanleg.
   d. van belang als oriëntatiepunt;
   e. van belang vanwege het silhouet en/of markering voor het stadsbeeld.

2. Architectuurhistorische betekenis

   a. stilistische betekenis als goed voorbeeld van een bouwstijl; vanwege de kwaliteit van de gevelcompositie of vanwege de inspeling op de naaste omgeving (m.n. hoekpartijen);
   b. typologische betekenis als goed voorbeeld van een bouwtype, gerelateerd aan de oorspronkelijk functie; vanwege het materiaalgebruik en constructiewijze;
   c. de kwaliteit van het interieur.

3. Historische betekenis

a. als uitdrukking van een sociaal- economisch historische ontwikkeling wat betreft de bestemming, de verschijningsvorm en de situering van het object;
b. van belang voor de nederzettingshistorie van een gebied of plaats;
c. van belang als symbool of herinnering aan een historische gebeurtenis of ontwikkeling.

Wanneer één of meerdere van deze criteria van toepassing zijn (zie checklist), is het object beschreven. Voor een nadere selectie (zie inventarisatieformulier 1A, nr. 28, 29, 30) is behalve de genoemde criteria bekeken in hoeverre de directe omgeving, de hoofdvorm en de detaillering gaaf is. Gaaf niet in bouwkundige zin, maar wat betreft de mate van oorspronkelijkheid.
Bovendien is ook de zeldzaamheid, de mate van voorkomen betreffende de criteria situering, architectuur en historie, binnen de gemeentegrenzen van Houten bij de afweging betrokken.
Dit resulteert in een kwalificatie van het beschreven object (nr. 3A), ingedeeld volgens drie categorieën:
cat. 1: zeer waardevol, cat. 2: waardevol, cat. 3: minder waardevol in cultuurhistorische zin.
Deze categorieën geven dus een gradatie in waardering aan, die van betekenis is voor een gedifferentieëerd monumentenbeleid (monumentenlijst, welstandstoezicht e.d.).
Uiteraard is deze categorie- indeling geen hard gegeven, maar een handvat, dat met behulp van criteria zo goed mogelijk is onderbouwd.

Hoe is beschreven en gedocumenteerd

Uitgangspunt bij het inventarisatie- formulier is om op een systematische wijze een duidelijk zicht te krijgen op de waarde en betekenis van het object, wat het voorstelt, hoe het is gesitueerd, in welke staat het verkeert en wat de bestemming was en nu is.
Het inventarisatie-formulier bestaat uit een tekstblad en een afbeeldingenblad.
Het tekstblad bestaat uit een kop, waar onder meer de kwalificatie (categorie, groep: waardevol ensemble of gezicht) en de bescherming (is het object een gemeentelijk-, provinciaal- of rijksmonument, ligt het binnen een beschermd stads- of dorpsgezicht) aangegeven is.
Daaronder zijn nog twee gedeelten: het linker deel is bestemd voor gegevens van het object en andere informatie (nr. 5 t/m 25), het rechterdeel voor de beschrijving (nr. 26), motivering (nr. 27) en de grafisch weergegeven waardering (nr. 28, 29, 30).
Het afbeeldingenblad laat een situatiekaartje van het object zien en één of meerdere foto's.
Daarnaast, maar niet in het rapport opgenomen, bestaat van ieder object een checklist. Op deze standaardlijst, die een nadere systematisering is van de beschrijving en waardering, zijn per object de betreffende rubrieken aangekruist. Deze checklist dient tevens als leidraad en hulpmiddel voor het uitvoeren van een goede inventarisatie.

Wat niet op de inventarisatieformulieren voorkomt is de bouw- of bewonergeschiedenis van het object, aangezien dit voor ambtelijk gebruik minder noodzakelijk is.
Veel is echter daarover in Houten verzameld en opgetekend uit mededelingen van inwoners.

Deze gegevens zijn bij de formulieren gevoegd en berusten bij de P.P.D. Utrecht om als vervolg op het inventarisatierapport te verwerken in een voor groter publiek bedoelde uitgave.

BUREAU MONUMENTENZORG P.P.D. UTRECHT INVENTARISATIEFORMULIER 1B AFBEELDINGEN	1. Objectnr.: Hou-1 2. Bladnr. : 1	3a. Kwalificatie				3b. Bescherming			
		Cat. 3	Cat. 2	Cat. 1	Groep	Gem.	Prov.	Rijk	Besch. gezicht

Plaats: Schalkwijk Adres : Achterdijk 1

AFBEELDINGEN:

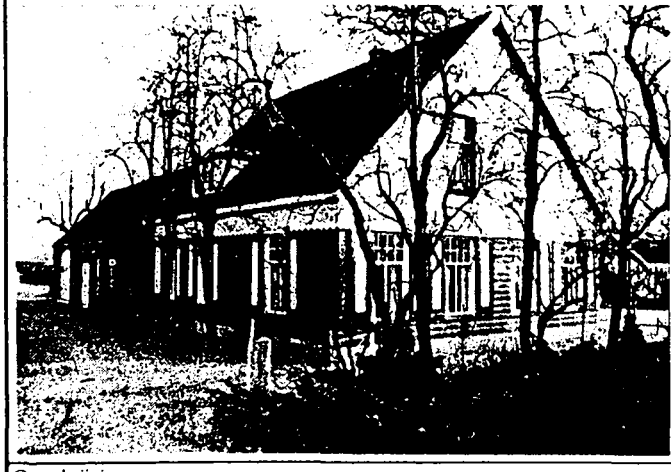

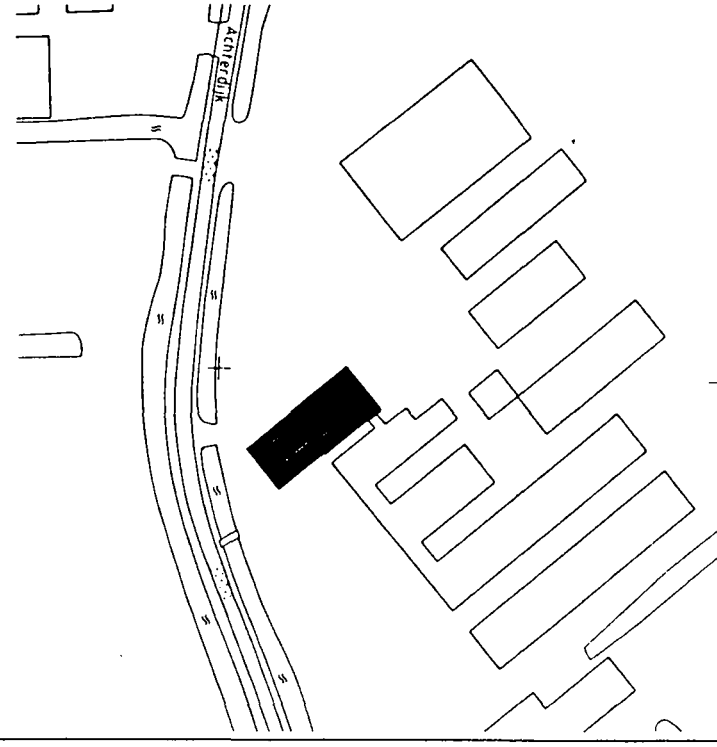

Omschrijving:

BUREAU MONUMENTENZORG P.P.D. UTRECHT

INVENTARISATIEFORMULIER 1A TEKST

1. Objectnr.: Hou-1
2. Bladnr. : 2

3a. Kwalificatie				3b. Bescherming			
Cat. 3	Cat. 2	Cat. 1	Groep	Gem.	Prov.	Rijk	Bsch. gezicht
	X						

5. **Gemeente** : Houten
6. **Plaats + postcode** : Schalkwijk 3998 NE
7. **Straat + nummer** : Achterdijk 1
8. **Naam** :
9. **Kad. aanduiding** : B264 (maatschap Uijttewaal)
10. **Aard object** : gebouw met erf
11. **Huidige functie** : boerderij
12. **Oorspr. functie** : boerderij
13. **Architect** : C.F. Seidel
14. **Opdrachtgever** : Erven Uijttewaal
15. **Bouwjaar** : 1925
16. **Bouwtype** : langhuisboerderij
17. **Bouwstijl** :
18. **Tuinstijl** :

4. **Code**

19. **Verbouwing** : - deel gesloopt en herbouwd in steen (1983)
- topgevel voorzien van asbestplaten

20. **Lit./Archief** : - G.A.S.; 724 (bouwtekening, 1924)
- G.A.H.; b.v. nr. 83027

21. **Opmerkingen** :

22. **Inventarisator** : J.A.M. Smits/O.J. Wttewaall

23. **Datum inventarisatie** : 8 juli 1985

24. **Negatiefnummer** :

25. **Dianummer** :

26. **Beschrijving**

Aan de weg gelegen houten langhuisboerderij met grijze pannen gedekt zadeldak tussen topgevels; de nok haaks op de weg. Eén bouwlaag met zolderverdieping. Vier traveeën breed. Een siertuin en solitairbomen rondom het pand.

Voorgevel: vier identieke T-vensters met roeden bovenlicht en luiken. Op de verdieping boven de twee middelste vensters van de begane grond twee identieke T-vensters als beneden. De topgeveldekoratie van verticale "getande" planken is bedekt met eterniet-platen, maar loopt onder de goten door als tandlijst.

Linkergevel: drie identieke vensters als in het front, met luiken. Onder het meest linkse venster twee identieke kelerramen met dievenijzers. Houten "neuten" ter hoogte van de bovendorpels der vensters.

Rechtergevel: twee houten deuren met drieruits bovenlicht. Aan weerskanten een venster als voornoemd, met luiken. Ook hier houten "neuten" ter hoogte van de bovendorpels. De deel is recentelijk vernieuwd.

27. **Motivering**

Aan de weg gelegen deels houten langhuisboerderij met pannen zadeldak uit 1925. Architectuurhistorisch van betekenis vanwege het materiaalgebruik dat uniek is te noemen en vanwege de gaafheid van de detaillering van het voorhuis. Beeldbepalend pand, qua situering nog redelijk gaaf. In cultuurhistorisch opzicht van belang als vertegenwoordiger van bouwwerken gebouwd onder invloed van de Kringenwet.

28. **Cult.hist.** — Situering / Architectuur / Historie

29. **Gaafheid** — Omgeving / Hoofdvorm / Detaillering

30. **Zeldzaamheid** — Situering / Architectuur / Historie

10

BUREAU MONUMENTENZORG P.P.D. UTRECHT

CHECKLIST

1. Objectnr.: HOU-1
2. Bladnr. :

3a. Kwalificatie				3b. Bescherming			
Cat. 3	Cat. 2	Cat. 1	Groep	Gem	Prov.	Rijk	Bsch. gezicht

SITUERING: buitengebied X; bebouwde kom; groepsgewijs; strooksgewijs X; afzonderlijk; in gevelwand; naast straat X; naast steeg; op straathoek; als straatbeeindiging; rooilijn op: niet op rooilijn X; zichtbaar van weg wel X niet; nok haaks op weg X; nok evenwijdig aan weg

GROENELEMENTEN: parkbos; park; siertuin; moestuin; boomgaard; (snoei)bomen voor X naast; solitairbomen; straatbomen; heesters; haag; sloot X gracht; vijver

BIJGEBOUWEN: garage; schuur X; stal; hooiberg X; bakhuis; boenhuis; zomerhuis; dienstwoning; koetshuis; oranjerie; tuinhuis; duivenhuis

ARTEFACTEN: put; pomp; brug; ijskelder; toegangshek; hekwerk; stoep/hekpaal; muur; bank; tuinbeeld; verlichting; gedenkteken

GEVELELEMENTEN: aanbouwen X; portiek; luifel X; veranda; serre; balkon; loggia; erker; torens; terras

DETAILS: sierankers; gevelsteen; hijsbalk; uithangbord; laarzenkrabber; zonnewijzer; beelden; reclames; kantelen

INTERIEUR: trappartij; schouw; tegelvloer; stucplafond; balkenplafond; gewelf; lambrisering; schilderingen; tegeltableaus; glas in lood; meubilair

AARD OBJECT: structuur; ensemble; complex; bouwblok; deel bouwblok; gebouw met erf X; gebouw; artefakt

PLATTEGRONDVORM: vierkant; rechthoek X; kruisvorm; L-vorm; T-vorm; U-vorm; H-vorm

HOOFDVORM: kelder X; souterrain; begane grond X; bel-etage; insteek; verdieping 1e 2e 3e e.v.; attiek; zolder X; aantal traveeen 4; symmetrie-as X; uitspr. delen vert. hor.; vleugels; hoekafschuiningen; formaat staand liggend X; deur in voorgevel; deur in zijgevel X

GEVELS: sikkel; plint; banden en lisenen; baksteen (deel); natuursteen; hout (rabat); vakwerk; beton; glas en staal; geplisseerd; geverfd (wit/bruin); steenformaat; metselverband; voegwerk; stermetselwerk; tuitgevel topgevel; halsgevel klokgevel; trapgevel hijsgevel; kleur X

DAK: lessenaarsdak; zadeldak X afgewolfd zadeldak; schilddak afgeplat schilddak; gebroken schilddak; mansardedak; plat dak; tentdak; naaldspits; samengesteld dak; dakruiter; schoorsteen X; makelaar piron; windveer X; topgeveldecoratie; dakraam X dakvenster; dakkapel; dakpannen (verv. Hollands) X; leien; riet; kleur rood

VENSTERS: kruisvenster; klostervenster; ruits schuifvenster; empire-venster; T-venster; draaiventer; samengesteld venster; oeil-de-boeuf; getoogd halfrond; roeden; glas in lood; luiken; ontlastingsbogen; strekken; rollagen; aanzet- en sluitstenen; lateibalken; omlijsting; ornamenten

DEUREN: enkele X dubbele deur; boven-onder deur; paneeldeur; opgeklampte deur; bovenlicht X; zijlichten; deurkalf; levensboom; omlijsting; ontlastingsbogen X; lateibalk; strekken X; rollagen; aanzet- en sluitstenen; stoep; bandet; portiek inpanding; portiek aangebouwd; ornamenten

WAARDERING	5	4	3	2	1
SITUERING: stedebouw		X			
SITUERING: onderdeel ensemble				X	
SITUERING: relatie park/tuin			X		
SITUERING: oriëntatiepunt			X		
SITUERING: silhouet			X		
ARCHITECTUUR: bouwstijl			X		
ARCHITECTUUR: bouwtype			X		
ARCHITECTUUR: detaillering			X		
ARCHITECTUUR: interieur				X	
HISTORIE: soc. econ. historie				X	
HISTORIE: nederzettingshistorie		X			
HISTORIE: symbool/herinnering				X	

5 zeer waardevol 4 waardevol 3 behoudenswaard 2 zonder waarde 1 storend

DE BRINK

Geschiedenis

Bij een ontginning als die te Schalkwijk vond als regel ook een kerkstichting plaats. De kerk op de Brink is waarschijnlijk gesticht door de bisschop van Utrecht, kort na de voltooiing van de eerste fase van de ontginning. Gezien de nabijheid van het inmiddels verdwenen kasteel Schalkwijk moet het echter niet onmogelijk worden geacht dat de kerk is gesticht door een van de heren van Schalkwijk. Als dit het geval zou zijn moeten wij wellicht de kerk zien als opvolgster van de slotkapel die als gevolg van de voortgaande ontginningen in de 12e eeuw niet langer toereikend was. Een feit is dat de heren van Schalkwijk tot 1319 het patronaatsrecht van de kerk bezaten (het recht om een persoon voor het pastoorsambt aan de bisschop voor te dragen). In dat jaar hebben zij het verkocht aan de heren van Culemborg. We mogen echter niet uit deze gegevens concluderen dat zij de kerk gesticht hebben of zelfs maar in eigendom hebben gehad. Hoe het ook zij, zeker is dat in 1294 Schalkwijk een zelfstandige parochie is en de kerk op de Brink een feit; ook gegevens welke tijdens de laatste restauratie naar voren kwamen duiden op een stichting van de kerk in de 13e eeuw. De nabijheid van het kasteel kan van betekenis zijn geweest voor de keuze van de locatie. Andere factoren die een rol kunnen hebben gespeeld, zijn de bodemgesteldheid (de kerk is gebouwd op een cravasserug) en de bereikbaarheid van de kerk in de jonge parochie. Zoals op veel andere plaatsen ontstond ook in Schalkwijk, bij de kerk een kerkbrink, waaromheen zich verdere bebouwing concentreerde.

Historische bebouwing

Hoe het oorspronkelijke kerkgebouw er uit heeft gezien weten we niet, 18e eeuwse tekeningen tonen ons een kleine, deels tufstenen kruis basiliek met driezijdig gesloten koor en westtoren. Het huidige schip is in 1803 gebouwd, nadat het oorspronkelijke wegens bouwvalligheid gesloopt moest worden. Ook de toren heeft in de Late Middeleeuwen een wijziging ondergaan toen hij werd verhoogd met een verdieping in laat gotische stijl. De kerk zal omgeven zijn geweest met een muur als immuniteitsgrens, welke in ieder geval vóór 1760 is verdwenen. Een gedeelte van de oude immuniteit is in het tweede kwart van de 19e eeuw ingericht als kerkhof. De oudst bekende pastoor is Johannes Spirinc (1336-1350). Over zijn behuizing zijn geen gegevens bekend. Een tekening uit 1760 toont ons de zojuist in 1753 opgeknapte pastorie: een gebouw op T-vormige plattegrond met een rieten zadeldak en kruiskozijnen. De uitbouw heeft een klokgevel met oeuil-de-boeuf; vóór het pand staat een tuinhuisje met tentdak. Het is aannemelijk dat dit gebouw op dezelfde plaats stond waar al sinds de begintijd van de parochie een pastorie heeft gestaan. Ondanks de opknapbeurt van 1753 was de pastorie goed 20 jaar later zo bouwvallig dat besloten werd een nieuwe te bouwen in de tuin, vóór de oude. Op 7 april 1775 werd de eerste steen gelegd door jonkvrouw M.M.C. de Normandie, dochter van de ambachtsheer. Het is deze pastorie die we tot op de dag van vandaag kunnen zien. Op de noord-westhoek van de Brink, heeft in ieder geval sinds de 17e eeuw een herberg genaamd "De Prins" gestaan. Een gedeelte hiervan is een tijd lang in gebruik geweest als gerechtshuis. Dit pand is in de jaren 30 verbouwd tot het pand, thans Brink 2, 4.

Als laatste onderdeel van de oude bebouwing aan de Brink moet het schoolhuis worden genoemd, gelegen naast de oude pastorie. Op de al eerder vermelde tekening uit 1760 zien wij een eenvoudige boerderij met rieten zadeldak en aan de rechterzijde een lagere uitbouw. Dit gebouw is in ongeveer 1875 verdwenen. Nagenoeg op dezelfde plaats staat nu een serie

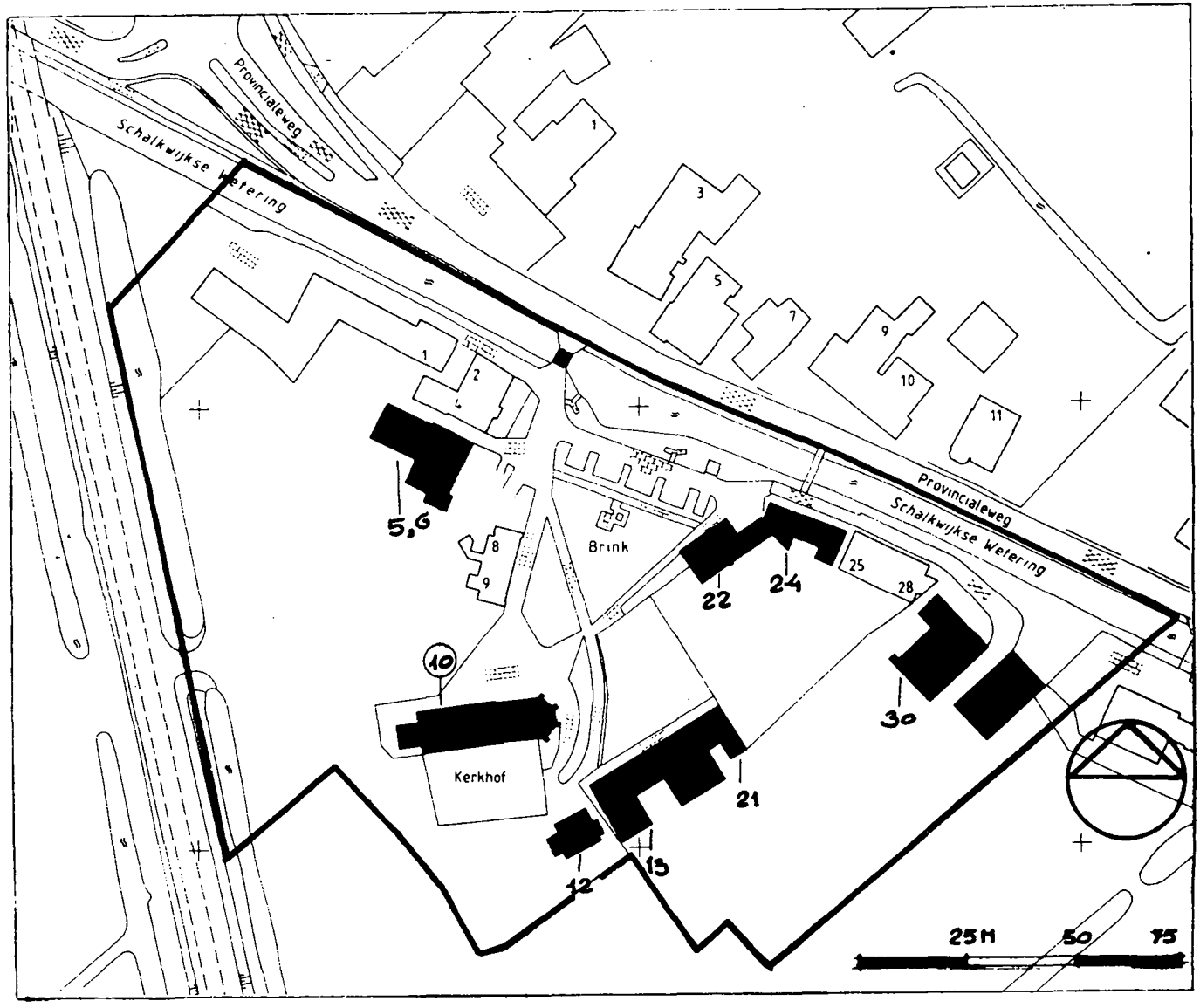
Provincialeweg
Schalkwijkse Weiering
Provincialeweg
Schalkwijkse Weiering
Brink
Kerkhof
5,6
10
12
13
21
22
24
30
25M
50
75

daggelderswoningen onder één kap, daterend uit het laatste kwart van de 19e eeuw. De kadastrale minuut uit 1832 laat ons nog een aantal andere panden zien, te weten ten zuiden van de kerk een dubbele woning die in eigendom was van de Hervormde armen van Schalkwijk (thans Brink nr. 11), verder een woonhuis en vermoedelijk smederij nagenoeg op dezelfde plaats waar thans Brink nr. 5/6 staan. De smederij is in 1970 afgebrand en gesloopt. Tenslotte dienen nog genoemd te worden aan de noord-oostzijde van de Brink langs de wetering het pand nr. 24, omstreeks 1880 als winkelwoonhuis gebouwd, welke functie het tot 1967 heeft gehad; en de 18e eeuwse dwarshuisboerderij met schuur, Brink 30, die qua plattegrond overeenkomen met de kadastrale situatie van 1832. Een nog onvermeld maar zeer wezenlijk onderdeel van de Brink vormt de brug over de wetering. Voor zover op te maken uit het beschikbare prentenmateriaal was deze brug tot in de 19e eeuw van hout met een houten leuning.
In 1849 is ze vervangen door een bakstenen rondboogbrug met gietijzeren balustraden. De eerste steen vermeldt: de eerste steen gelegd
door
Justus Hendrik Johannes
Hooft van Huisduinen
den 25 Mei 1849.

Het is deze brug die er heden ten dage nog ligt.
Ten oosten van de brug bevindt zich een concave verbreding van de wetering die dienst heeft gedaan als keerpunt voor het scheepvaartverkeer.
Krachtens een raadsbesluit van 29 juli 1884 werd er een gietijzeren pomp geplaatst op de Brink, de eerste van een serie van drie die in de behoefte aan drinkwater moesten voorzien. Deze pomp heeft gefunctioneerd tot in het midden van de jaren dertig.
In de kadastrale legger van 1832 wordt het perceelsnummer van de Brink omschreven als "Bosch". Hieruit mogen we afleiden dat op het kerkplein in die tijd tal van bomen moeten hebben gestaan. Ook de 18e eeuwse prenten tonen ons een tamelijk groene kern. Dit groene aspect is tot op de dag van vandaag een wezenlijk bestandsdeel.

Beschrijving
De Brink, gelegen in de hoek tussen de spoorlijn Den Bosch-Utrecht en de Schalkwijksewetering, is in hoofdvorm een driehoekig plein met de wetering als basis. In tegenstelling met bijvoorbeeld de brink van Houten vormt zij geen knooppunt van wegen. Men bereikt haar via een rondboogbrug over de wetering. Vanaf de brug lopen twee wegen, één in de richting van de N.H. kerk, de andere in zuid-oostelijke richting langs de wetering waar hij uitmondt in het erf van de boerderij Brink 30. Een derde, onverharde, weg loopt achter het perceel Brink 8,9 door in de richting van de spoorweg. Zij dient ter ontsluiting van het achter de Brink gelegen land. Het resterende gedeelte van de Brink wordt ingenomen door een grasveld met bomen, waar ook de waterpomp staat, tuinen en het kerkhof ten zuiden van de kerk.
Deze laatste, gelegen in de zuidelijke hoek van het plein, domineert samen met de in de noord-oostelijke hoek gelegen pastorie de overige, vrij dorpse bebouwing van één bouwlaag. Deze concentreert zich in hoofdzaak aan de west- en oostflank van het plein, én langs de wetering met uitzondering van de weteringszijde van het plein. Hier bevindt zich een verbreding van de wetering, de vroegere zwaaikom voor het scheepvaartverkeer. De bebouwing aan de Brink heeft een vrij open karakter, maar doordat zij hoofdzakelijk aan beide pleinzijden ligt, wordt toch de indruk van een besloten dorpskern gewekt. De relatief gesloten bebouwing aan de Provincialeweg draagt hiertoe bij.

Waardering

Historisch gezien vormt de Brink met het nabije kasteelterrein het middelpunt van de geschiedenis van Schalkwijk. Wat de visuele aspecten betreft zouden we de Brink samenvattend kunnen omschrijven als een tamelijk groen, in opzet driehoekig plein, aan de kant van de wetering, waar de toegangsbrug ligt, geheel open en verder begrensd door een sterk wisselende bebouwing met een relatief besloten karakter. De N.H. kerk en de pastorie zijn daarbij de meest in het oog springende gebouwen. Hoewel er met name aan de westzijde van het Plein in de afgelopen decennia nogal wat nieuwbouw is gepleegd, is het besloten, dorpse karakter niet wezenlijk aangetast.

Literatuur en bronnen

- Dr. C. Dekker: "Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, Een institutioneel-geografische studie" Stichtse Historische Reeks; 1983.

- H.J.A. Berendsen: "De Genese van het landschap in het zuiden van de Provincie Utrecht, Een fysisch-geografische studie". Utrechtse georgrafische studies 25 Utrecht; 1982.

- P.M. Heijmink Liesert: "Schalkwijk, de geschiedenis van een Stichts dorp" Schalkwijk; 1979

- Kadastrale minuut 1832.
  Kadastrale leggers v.a. 1832.

DE HOUTENSEWETERING.

Geschiedenis

De Houtensewetering vormt de noordelijke grens van de polder Vuylcoop. Hij is gegraven tegelijkertijd met de ontginning van Schalkwijk met het oog op de afwatering van de stroomruggronden van Houten en 't Goy, die immers niet langer op de polder konden afwateren. De ontginning wordt verder begrensd door de Lange Uitweg in het oosten, de Schalkwijksewetering in het zuiden en in het westen door de restontginning "De Knoest" en een gedeelte van het stroompje de Hoon. Deze restgeul deelt nagenoeg de hele polder overlangs in tweeën en fungeerde als afwateringskanaal, dat het water afvoerde naar de Vaartse Rijn.
Zoals de naam van de polder aangeeft hebben we hier te maken met een cope-ontginning (d.w.z. dat degene, die het land in cultuur had gebracht het gebruiksrecht over die grond kocht van de landsheer, in dit geval de bisschop). Omstreeks 1131 moet bisschop Andries een contract hebben afgesloten met Hubert, domproost van Utrecht, Arnolf, burggraaf van Utrecht, Alfer, schout van Utrecht en zekere Hugo en IJsbrand. Dit valt af te leiden uit een schenkingsakte uit 1134, waarin bisschop Andries de tienden schenkt van 45 hoeven nieuw land aan de door hem gestichte Norbertijnerabdij van Mariënweerd nabij Beesd en een andere uit 1139, waarin hij daaraan bovendien de tijns en de rechtsmacht toevoegt.
De ontginningseenheid Vuylcoop staat bekend onder de naam van het latere gerecht Schonauwen. We ontmoeten deze naam voor het eerst in 1261, toen er de uithof van de abdij van Mariënweerd mee werd aangeduid. In 1271 werd door abt en convent de rechtsmacht over het gebied, met uitzondering van de uithof, aan Hubert van Beusichem, heer van Culemborg, in leen gegeven, die haar misschien korte tijd later in achterleen heeft gegeven aan zijn broer Dirk Splinter van Beusichem. Deze laatste had in ieder geval in 1305 bezittingen in Vuylcoop, namelijk "dat huys te Blancouwen" en 13 morgen land, die hij in datzelfde jaar aan de heer van Culemborg opdroeg en in leen terug ontving. Latere beleningen spreken niet meer over het huis "Blancouwen", maar over "Schonauwen"; de rechtsmacht is dan in het leen inbegrepen. Naar het huis en hun gerecht zouden latere eigenaars zich "Van Schonauwen" blijven noemen.
Kerkelijk ressorteerde Schonauwen onder de parochie Schalkwijk. Het merkwaardige hierbij is dat het overgrote deel van de bebouwing zich concentreerde aan de Houtensewetering, nabij de kern Houten. De meeste bewoners zullen dan ook de kerk van Houten hebben bezocht.
Als zelfstandig gerecht (gemeente) zou Schonauwen tot 1857 blijven bestaan, waarna het onder de gemeente Houten kwam te vallen.

Historische bebouwing

Over de oudere bebouwing langs de wetering weten wij zo goed als niets. Hoewel er minstens één boerderij staat waarvan de bouwgeschiedenis terugreikt tot in de 17de eeuw (Houtensewetering 23), geven oude kaarten ons slechts een globaal inzicht. Wel is het vrij zeker dat een groot deel van de huidige bebouwing oudere voorgangers heeft gehad.

Beschrijving

Evenals bij de Schalkwijkse- en Waalsewetering hebben we in het geval van de Houtensewetering te maken met een gerende strookverkaveling. In het noorden wordt de polder begrensd door een kade en een wetering, de Houtensewetering. Er is sprake van een in hoofdzaak eenzijdige bebouwing die gesitueerd is op de kop van de kavels en zich richt naar de kavelgrenzen. Het gebied aan de overzijde van de wetering is onbebouwd en bestaat uit weiland. Hier doorheen lopen twee wegen ter ontsluiting van de

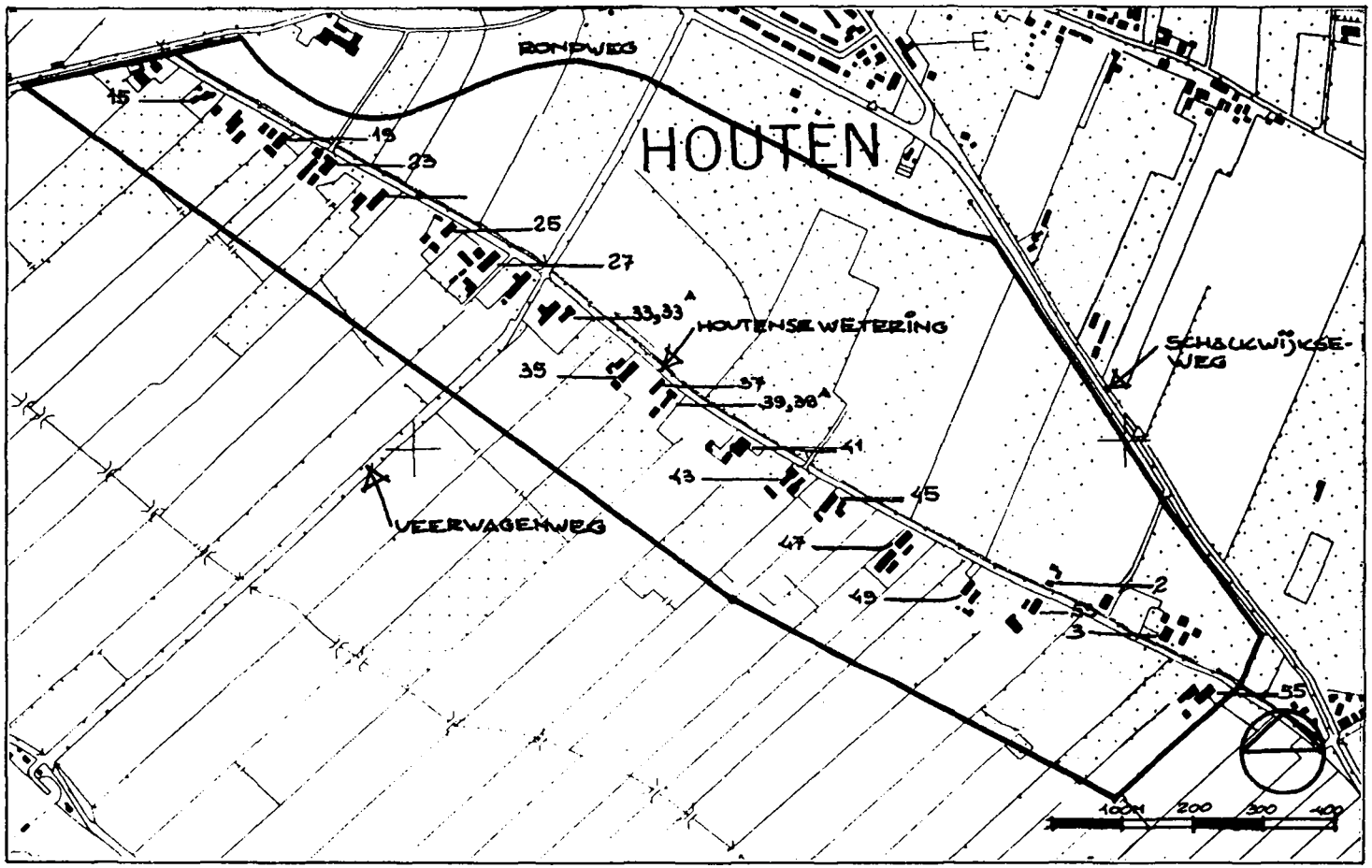
RONDWEG
HOUTEN
15
19
23
25
27
33,33A
HOUTENSE WETERING
35
37
39,39A
41
43
45
47
49
2
3
55
SCHALKWIJKSE-WEG
VEERWAGENWEG
100M
200
300
400

Houtensewetering, waarvan de oudste, de huidige Veerwagenweg, het karakter van een laan heeft. In de jaren 40 is deze weg verlengd tot aan het Amsterdam-Rijnkanaal. De bebouwing, bestaande uit langhuis- en dwarshuisboerderijen die in hun huidige vorm goeddeels dateren uit de 19e en 20e eeuw, heeft een tamelijk open karakter. Opvallend is het ontbreken van witgepleisterde panden, de meeste boerderijen zijn opgetrokken in schoon metselwerk. Een groot aantal heeft nog een zomerhuis waarvan de meeste inmiddels zijn verbouwd tot woonhuis.
Op een enkele uitzondering na liggen de boerderijen op enige afstand van de weg, de ervoor liggende ruimte wordt als regel in beslag genomen door voortuinen, die in een enkel geval als moestuin zijn ingericht. De erfdeling wijkt niet af van de andere boerderijstroken binnen de gemeente. Als laatste karakteristiek moet nog vermeld worden de beplanting tussen de wetering en de weg.

Waardering
De Houtensewetering is een voorbeeld van een nog vrij gave boerderijstrook. De strookverkaveling met de kade en wetering als noordgrens, het open gebied aan de overzijde, tussen de wetering en het dorp Houten, de relatief open bebouwing op de kop der kavels waarvan het karakter nauwelijks aangetast is door latere toevoegingen, en de beplanting langs de wetering vormen de elementen die deze strook waardevol maken.

Literatuur en Bronnen
- Dr. C. Dekker: "Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, Een institutioneel-geografische studie". Stichtse Historische Reeks; 1983.

- Kadastrale minuut 1832
  Kadastrale leggers v.a. 1832.

KASTEEL HEEMSTEDE.

Geschiedenis.
In 1616 maakte het gebied van Heemstede nog deel uit van het gerecht Oud Wulven en Waayen. In dat jaar kocht Adriaan van Winssen een gedeelte van de rechtsmacht van de heer van Oud Wulven en werd vervolgens daarmee beleend. Een nieuwe ambachtsheerlijkheid is dan een feit.
Toen in 1642 Maria Agnes van Winssen en haar man Jor. Hendrick Pieck van Wolfsweerd de nieuwe eigenaars werden van zowel de oude ridderhofstad "Heemstede" als de ambachtheerlijkheid van die naam, besloten zij op de plaats waar al in 1347 een "steenhuse" moet hebben gestaan een nieuw onderkomen te laten bouwen binnen de ambachtsheerlijkheid. De oude ridderhofstad, gelegen bij Jutphaas en waarschijnlijk daterend uit het begin van 14e eeuw, was in die tijd al tot een ruïne vervallen.
In 1718 telde de ambachtsheerlijkheid negen huizen, het kasteel daarbij inbegrepen. De totale oppervlakte bedroeg toen 130 morgen (ca. 110 ha.).
In 1815 werd Heemstede weer samengevoegd met Oud Wulven. Tenslotte ging het in 1857 deel uitmaken van de gemeente Houten.

Historische bebouwing en tuinaanleg.
Het nieuwe Heemstede, blijkens de inscriptie boven de ingang daterend uit 1645 en gebouwd volgens de laat-middeleeuwse traditie van het centraal gebouwde kasteel, is in hoofdlijnen het landhuis zoals wij dat tot op de dag van vandaag kunnen zien. In tegenstelling tot het hoofdgebouw waren de beide, tegenover de hoofdingang gelegen, bijgebouwen als ook de tuinaanleg in de directe omgeving van het kasteel (aangelegd tussen 1650 en 1680) geïnspireerd door een meer eigentijds vormgevoel.
Zowel de tuinmans- en koetsierswoning als het koetshuis met de paardenstal, volkomen symmetrisch ten opzichte van elkaar aan weerskanten van de centrale hoofdas gelegen, waren gebouwd in Hollandse Renaissance stijl.
De kasteeltuin was aangelegd op een grondplan bestaande uit reeksen vierkanten. Dit gold zowel de broderie-tuin met fontein achter het huis als het voorplein en het achter beide bijgebouwen gelegen zogenaamde sterrebos. Een grote ovale vijver lag, omgeven door twee rijen oranje-appelbomen, achter de broderietuin. Een orangerie en een omsluitende loofgang met schelpengrot kompleteerden het beeld en wekten de indruk van weelde. Dit alles kon echter niet verhinderen dat de toegang een minder verheven indruk moet hebben gemaakt. Door twee inrijhekken aan de Heemsteedseweg, die toegang gaven tot de lanen, die de moes- en fruittuinen omsloten, kwam men via een rijlaan, die achter de bijgebouwen omliep en waarlangs een poort stond, op het voorplein. Het vistá-effect werd op die manier teniet gedaan en bovendien zal het bochtenwerk de nodige stuurmanskunst van de koetsiers hebben geëist.
In 1680, toen Diederick van Velthuijsen bij overdracht eigenaar werd van beide Heemstedes, brak de glorietijd aan van het kasteel. Deze Van Velthuijsen, zoon van Frederick van Velthuijsen en Joanna van Straten, stamde uit een zeer gefortuneerde Utrechtse familie en bekleedde tijdens zijn leven tal van belangrijke functies waaronder Schepen, President van de Staten en Domkanunnik van Utrecht, en Gedeputeerde der Staten Generaal. Hij liet het huis met name inwendig verfraaien en de tuinen verder uitleggen.
Geheel in Franse stijl, waarschijnlijk geïnspireerd op het werk van de Franse tuinarchitect Boyceau de la Barandière, liet Van Velthuysen in aansluiting op de oude tuinen een nieuw gedeelte aanleggen. Niet langer vormde het vierkant, maar de rechthoek in een verhouding van 3 : 4 het basiselement.

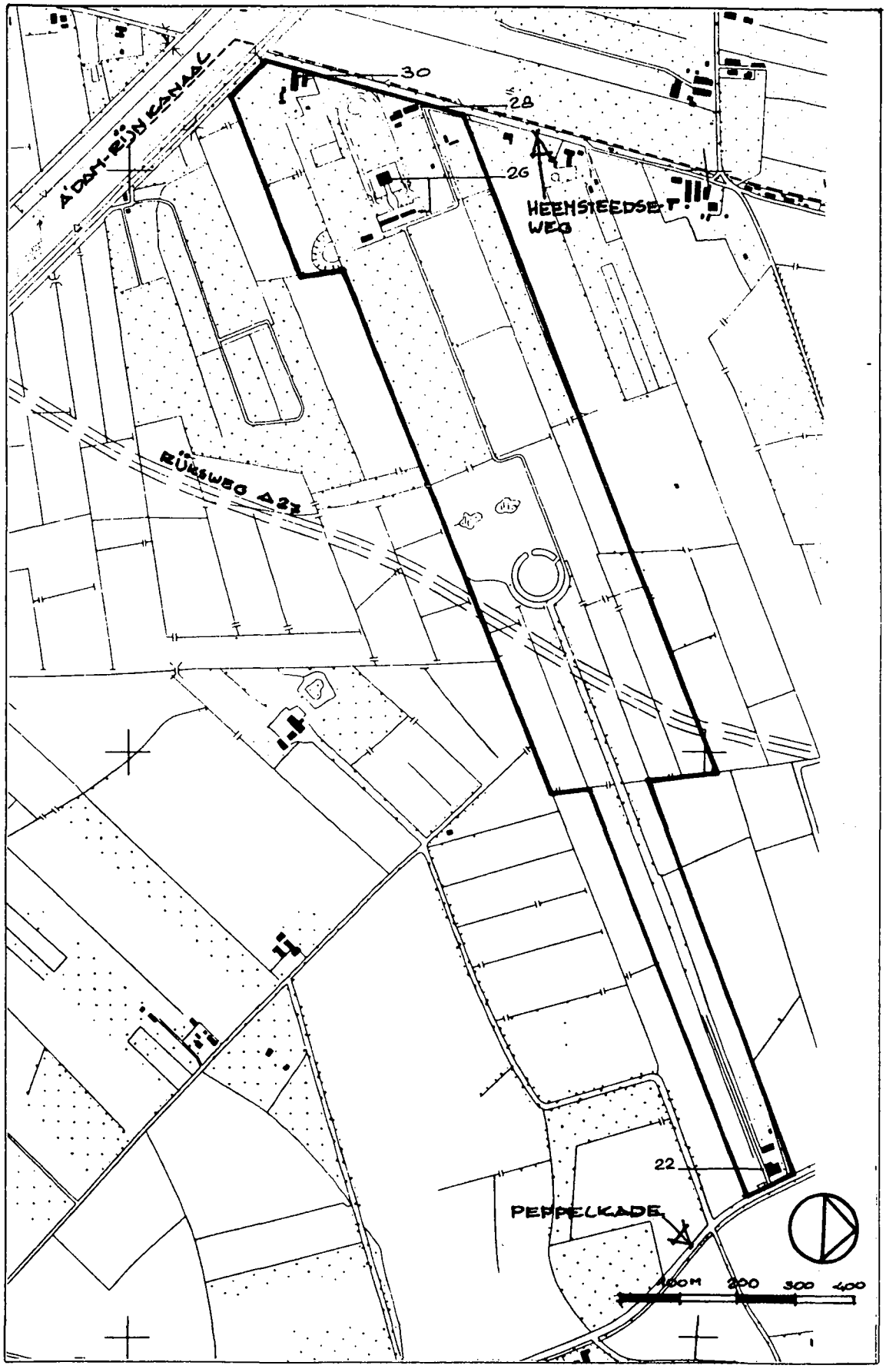
A'DAM-RIJNKANAAL
30
28
26
HEEMSTEEDSE-WEG
RIJKSWEG A27
22
PEPPELKADE
100M 200 300 400

Grote berceaux van latwerk, priëlen, een serie vijvers met fonteinen, beelden en sierbanken zorgden voor een afwisselend en indrukwekkend schouwspel. Parallel aan de hoofdas liepen aan weerszijden twee lanen evenwijdig, waarvan beide uiterste de buitensingels vormden. Deze brede lanen werden doorkruist door dwarslanen die het geheel in vakken verdeelden. Deze zogenaamde Tuilerieëntuin werd afgesloten door een op de hoofdas gelegen grote ronde vijver waaruit een metershoge fontein opspoot. Rondom de vijver lag een scheerhaag van meer dan 6 m hoogte. Vanaf daar liep de hoofdlaan met aan weerskanten een wildbaan met hertenkampen, vijvers, volières voor waterwild en boomgaarden, richting Utrechtseweg. Daar sloot een monumentaal hek, waarboven de wapens van Van Velthuysen en diens vrouw Alida de Graeff waren geplaatst, haar af. Met hun breedte van ca 300 m en lengte van 2 km waren de tuinen van Heemstede stellig niet de grootste in hun soort, maar in hun gloriedagen waren zij minstens zo beroemd als die van bijvoorbeeld slot Zeist, trokken zij talloze bezoekers en inspireerden dichters en kunstenaars.

Modegevoelig als hij was nam Van Velthuijsen met het oog op de inwendige verfraaiïng van Heemstede de beroemde Franse kunstenaar Daniël Marot in dienst. Verder liet hij kort na de introductie van het schuifraam - door Jacob Roman rond 1690 éérder als eerste in slot Zeist toegepast - deze nouveauté aanbrengen.
Hoewel de bronnen uit die tijd ons nauwelijks iets vertellen over het toenmalige interieur, geven een aantal beschrijvingen uit het begin van onze eeuw een aardig beeld van de oude luister:
"Het voorplein wordt bereikt over het verlengde van de lange laan, op de hoofdas van het terrein, die tussen de bouwhuizen doorloopt. In deze bouwhuizen zijn ondermeer de tuinmans- en koetsierswoning ondergebracht en het koetshuis met de paardenstal. Over de bouwhuizen valt hoofdzakelijk op te merken, dat die, waarin zich de tuinmanswoning bevindt, zeker zo oud is als het kasteel.
Het andere met koetsierswoning en aangrenzend koetshuis is in 1905 nieuw en ruim opgezet, op aandringen van de toenmalige huurder Jhr. A.C.P.G. Ridder van Rappard, naar het plan van de bekende architect Van Nieukerken uit 's-Gravenhage. Uitwendig wijkt deze nieuwbouw weinig af van het tuinmanshuis, zodat aan de eisen der symmetrie, die hier bewaard moest blijven, in hoofdzaak is voldaan.
Aan het landhuis is van buiten, vergeleken met oude prenten, in de loop der tijd bijna niets veranderd, daar de vorm zich niet heeft geleend voor het maken van latere aanbouwen.
De twee grote stenen vazen, die destijds ter weerszijden van de brug stonden, zijn verdwenen en op hun voetstukken staan marmeren bustes - van een vrouw en een gekroonde man - die waarschijnlijk reeds in de tijd van Van Velthuysen de tuin sierden.
Een eenvoudige platte brug, die gelegd is over de steunpunten van de voormalige gemetselde met vier bogen, voert naar een glazen vouwdeur, die in de 19e eeuw vóór de 17e eeuwse eiken is geplaatst.
Achter deze eiken deur, met zijn mooie grote stervormige bronzen knop, ligt een royale hal, waarin door beide hoge ramen ter weerszijden van de ingang, overvloedig lich valt. De vloer is belegd met rood-bruine en grijze natuurstenen tegels, die schuin gelegd zijn, en aan de witte gepleisterde muren bevinden zich vier 17e eeuwse schilderstukken met levensgrote honden en attributen voor de jacht in fraai gesneden lijsten. Op de achtergrond, boven twee deuren, waarvan er één het personeelstrappenhuisje afsluit, zijn kunstig opengewerkte ovalen te zien en in het houten plafond zijn de moerbinten in 't zicht gebleven.
De indeling van de belétage en 7e verdieping is gelijk. De torens vormen

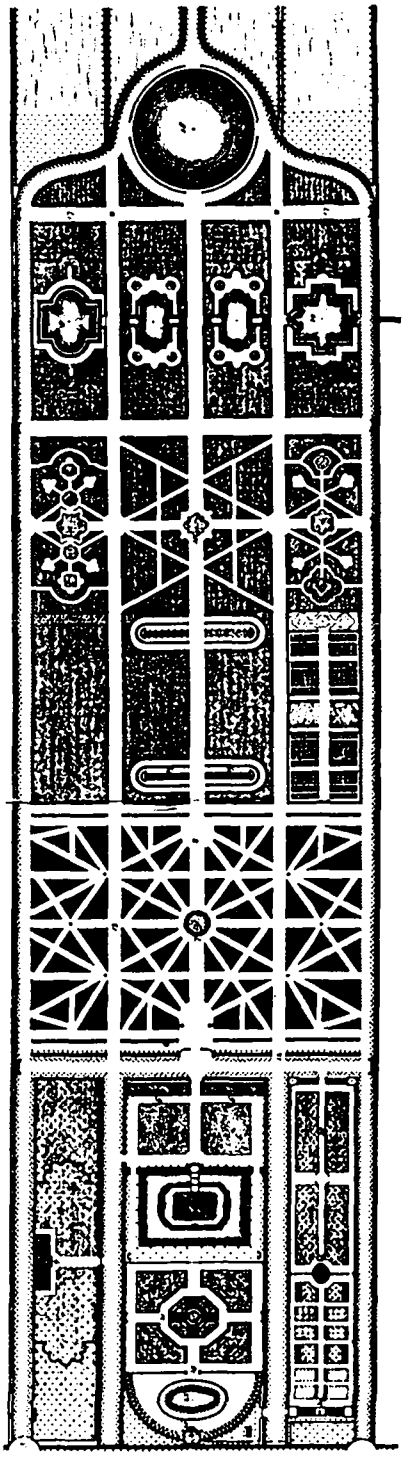

Daniël Stoopendaal – Plattegrond van het voorste gedeelte der tuinen: Kopergravure, 18 x 59 cm, ca. 1700, Collectie L.M.J. de Keyzer te Houten.

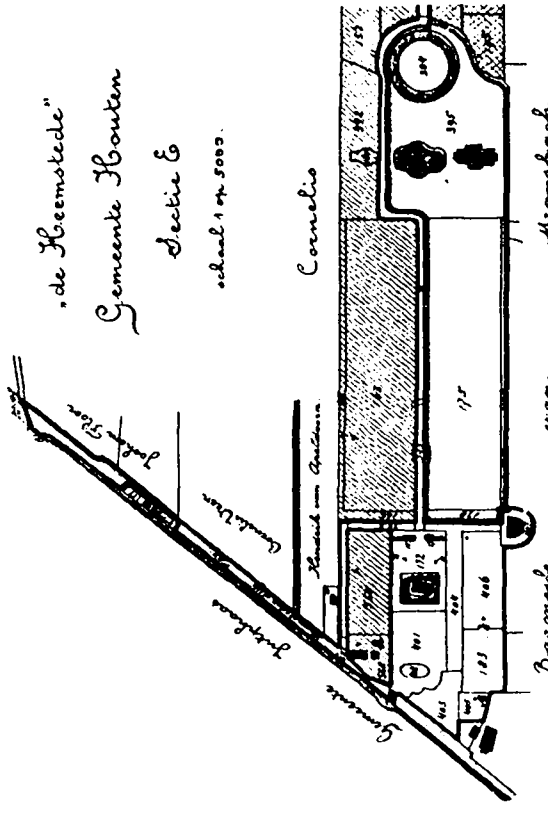

Kadastertekening · overgenomen van verkoopbiljet veiling 1919, collectie van de schrijver.

op iedere verdieping vijfhoekige kamers, behalve echter bij de toren ter rechterzijde van de hal, die geheel als trappenhuis dienst doet. Tussen de twee torens is aan weerszijden van het gebouw een vertrek, terwijl centraal in de overblijvende ruimte van het midden onder andere de enorme schoorsteen loopt, die genoemde hal van de daarachter liggende zaal scheidt. In deze rookafvoer komen alle kanalen van het huis tezamen en vinden hun uitmonding in de monumentale stervormige schoorsteen op het dak.
De torenkamer, links van de toegangshal, die "de kapel" genoemd wordt en daar ook werkelijk eens dienst voor deed, is door zijn parketvloer, waarin een groot stermotief, zijn mooi betimmerde eiken wanden en zijn

opmerkelijke plafondversiering - levensgrote cupido's met festoenen om een medaillon in stucco -, één der fraaiste van het huis.
Het aangrenzende vertrek, de salon, is bereikbaar door twee achterelkaar geplaatste deuren, die, evenals practisch alle andere van het huis, voorzien zijn van 17e eeuwse koperen oplegsloten. Door zijn wandbeschilderingen, zijn schoorsteenstuk en veel snijwerk, maakt het een rijke indruk. Boven de deuren zijn schilderstukken van tuinvazen met bloemen aangebracht, terwijl van het plafond geschilderde cupido's met festoenen op de bezoeker neerzien.
Het volgende vertrek, de tweede torenkamer, wordt slechts verfraaid door een schilderstukje van engeltjes en bloemen. (De wanden zijn nog in 1919 behangen met buitengewoon lelijk papier, van waarachter tijdens de restauratie door de nieuwe eigenaar, arcadische landschappen tevoorschijn zullen komen. Helaas is de toestand van de doeken zó slecht, dat herstellen ervan niet meer mogelijk geacht wordt, wat ze op zolder doet belanden). Nu wordt de grote zaal aan de achterzijde van het huis betreden, die ook rechtstreeks in verbinding staat met de hal en de volgende zijkamer. Hoogst merkwaardig zijn hier de wandversieringen en vooral het schilderwerk boven de deuren. Donkere medaillons met goudkleurige engeltjes en andere figuren, die op de landbouw betrekking hebben, geflankeerd door gevleugelde sfinxen en bekroond met fijn geschilderde bloemstukken. Bij aandachtige beschouwing blijken ze de vier jaargetijden voor te stellen. De zaal met zijn houten roodgemarmerde gecanneleerde ionische pilasters en beschilderde deuren bevestigt dat Daniël Marot, de verfraaier van ondermeer het Slot van Zeist en Het Loo, hier aan het werk moet zijn geweest.
Het plafond, volgens de overlevering eens blauw met daarover gouden sterren uitgestrooid, is nu wit. Door drie van de vloer tot het plafond reikende ramen heeft men uitzicht op de achteruin.
Van de middelste der ramen blijkt het onderste gedeelte uit twee naar buiten draaiende deuren te bestaan, die toegang verschaffen tot een balkon, dat echter pas in 1906 is vergroot, omdat het zó klein was, dat de deuren niet geheel geopend konden worden.
De fraaie smeedijzeren balkonleuning, werk van Berend Hofsmit uit 1682, wat een inscriptie ons vertelt, moest daartoe vergroot worden, hetgeen op niet onverdienstelijke wijze geschiedde.
De laatste kamer op de benedenverdieping loopt door in de achterste toren en was als eetsalon in gebruik. Het heeft een omhoog te schuiven paneel in de zijwand, van waarachter een buffet vrijkomt, dat vanuit de hal te voorzien is. Het schoorsteenstuk hier, geeft een dergelijke voorstelling als de beschilderingen boven de deuren in de grote zaal en aan weerszijden ervan zijn boven elkaar zes sierlijk gesneden consoles, waarop eens klein porceleinwerk moet hebben gestaan. Verder veel mooi snijwerk aan de wanden en boven één der deuren bloemen, festoenen en cupido's. Het plafond bestaat uit zes grote doeken met mooi gaaf en uitbundig schilderwerk van I. Moucheron, de man, die eens de tuinen in beeld bracht. De plafondstukken stellen goden en godinnen uit de Griekse mythologie voor. Ceres, omringd door veldvruchten; Bacchus, die zich tegoed doet aan druiven; Phoebus met de zonnewagen, waarvoor vier wild galopperende paarden; Flora, bevallig bloemen strooiend; Aeolus, de wind scheppend en de Nymphe met het symbool van de vrede.
Via de trap met een eenvoudig versierde leuning, die hoogstwaarschijnlijk een rijk gesneden eiken heeft vervangen, wordt de verdiepingshal betreden. De zijmuren van de hal zijn wit en de wand, waarachter de schoorsteen zich bevindt, is geheel van hout en bevat zes deuren, waarvan onder andere de middelste twee een ingebouwde eiken kast afsluiten en een linkse toegang geeft tot het trappenhuisje voor het personeel en een

rechtse naar het grote vertrek aan de achterzijde voert. Deze deuren en de daarboven aangebrachte vaste panelen zijn sierlijk in bruin op wit beschilderd met medaillons, bloemkransen, vogels, vrouwenbustes, cupido's, jachtattributen, muziekinstrumenten, etc.
De zoldering vertoont hier kinderbalkjes op moerbinten en gestoken sleutelstukken. In de andere vertrekken op deze verdieping is weinig moois te zien, op enkele schilderstukken na met mythologische of onverklaarbare voorstellingen en, net als bij het onderliggende vertrek, is de torenkamer rechtsachter bij de aangrenzende zijkamer getrokken.
De vloer van het torengedeelte is ongeveer 20 cm hoger aangebracht door de 19e eeuwse omtimmering van de grote opening in de binnenmuur van de toren, lijkt het een huistoneel te zijn geweest.
De grote zolder met zijn machtige kapconstructie is alleen te betreden via het genoemde personeelstrappenhuisje. Ook daar kamertjes in elk der drie torens en boven deze wéér kamertjes, te bereiken over bruggetjes boven geweldige zolderbalken. In één van deze personeelskamertjes is de dochter van één der huurders opgesloten geweest, omdat zij de koetsier van het kasteel meer liefhad dan geoorloofd werd bevonden. Een kleine opening in de deur van haar gevangenverblijf herinnert nog aan deze romance. Tenslotte naar de bovenzolder, middendaks, vanwaar men eens een prachtig uitzicht had over de beroemde tuinen. Hier bevindt zich het thans in desolate toestand verkerende mechanisme van het torenuurwerk, waarvan de klok, gegoten door J.A. de Grave in 1727, in de stal is opgeborgen.
Weer in de trappenhuistoren op de begane grond aangekomen, valt een buitengewoon mooi laat 17e eeuws stuk houtsnijwerk op, dat de opening onder langs de trap naar de eerste verdieping met het trapgat van het souterrain afsluit.
Daar beneden bevinden zich ruime gewelfde keukens, kelders en dienstvertrekken, waarvan er één geheel met fraaie Delftse tegeltjes, zogenaamde "speeltjes", is voorzien. Er wordt ook een put met valluik opgemerkt, die vol water staat en waarvan niet na te gaan is, waarvoor deze eens dienst gedaan heeft.
Boven de hardstenen bak is een oude koperen pomp, die de keuken van was- en spoelwater voorziet. Water voor de consumptie moet gehaald worden bij de pomp, die voor de koetsierswoning staat en direct vanuit de keuken bereikbaar is via een laag over de gracht liggende brug, welke omstreeks de eeuwwisseling links naast die van de voordeur kwam".

De verknochtheid van Van Velthuyzen aan het kasteel en aan Houten waar hij gewoonlijk ter kerke ging (de fraai gesneden herenbank voor de bewoners van Heemstede daterend uit circa 1700 is daar nog steeds te bewonderen) werd eerst goed duidelijk bij de opening van zijn testament op 1 september 1716. Hierin was zijn wens vervat een marmeren grafmonument te laten oprichten in de N.H. kerk:
"Nogh is myn wille en begeerte dat een capelletje aan de kerk van houten daar het best bequaamst en cierlyks sal geoordeelt worden sal werden getimmert alwaar ik begeere dat myn lighaam sal begrave werde en ruste met een tombe off monument daarbinne van wit marmer, sooals 't selve sich in dese bygevoegde caarte figuratieff vertoont, met sodanige inscriptie in 't Latyn als myn Executeurs sulle verstaan te behoren; willende ende begeerende dat die tombe off monument met de onkoste van 't kapelletje door een van de bequaamste meesters sal werde gemaakt en voor cieraat en andere verciersels betaalt en te koste gelegt sal moete een Somme van drie duysent gulden aan gelt en ook niet minder somma".
Dit monument met de beeltenis van Van Velthuijsen is thans nog te bewonderen in genoemde kerk.

Na de dood van Van Velthuysen op 20 juli 1716 wisselt de ambachtsheerlijkheid in korte tijd een aantal keren van eigenaar. Gebrek aan belangstelling voor Van Velthuysens schepping en vermoedelijk ook aan financiële middelen waren de oorzaak van een snel intredend verval.
Toen in 1723 Essaye Gillot eigenaar werd van beide Heemstedes bleken "de geschoren hagen omvergehaald, vele bomen gekapt, tuinhuizen afgebroken en de meeste beelden én zelfs het lood uit de vijvers verkocht". Gillot liet evenwel het park regenereren en kleine wijzigingen doorvoeren. Zo werden de twee middelste vijvers van de vier gelegen achter in de Tuilerieëntuin samengevoegd tot één enkele vijver. Het is deze vorm en indeling van het park waarvan we thans nog globaal de contouren in het landschap kunnen waarnemen. Na de dood van Gillot, wiens marmeren grafmonument eveneens in de N.H. kerk te zien is, zijn de tuinen geleidelijk aan opnieuw in verval geraakt. Tekenend voor de desinteresse van latere eigenaars is het gerucht dat Jhr. mr. I.L.C. van de Berch, in 1837 door koop eigenaar geworden, een aantal grote tuinbeelden heeft laten begraven, verveeld als hij was met hun aanwezigheid.
De tanende belangstelling van de 19e eeuwse regenten voor Heemstede en zijn omgeving, de tamelijk geïsoleerde ligging, én het feit dat het weinig werd gebruikt en tenslotte werd verhuurd hadden als gunstig neveneffect dat het kasteel tamelijk ongeschonden bleef. Als
Heemstede echter op 28 mei 1919 door L.J. Heijmeijer onderhands wordt gekocht voor f 200.000,-- ziet hij zich geplaatst voor de noodzaak het te laten restaureren.
Het kasteel had daarvoor acht jaren leeg gestaan met alle gevolgen van dien. Met onder andere de kunsthistoricus W. Vogelsang als adviseur wordt Heemstede zowel in- als uitwendig grondig opgeknapt en zelfs gedeeltelijk weer in oude staat hersteld: zo moesten de 19e eeuwse Empire-vensters weer plaats maken voor de oorspronkelijke roeden vensters.
Verder liet hij de kasteeltuin opknappen en er een aantal beelden en de zonnewijzer plaatsen.

Na de Tweede Wereldoorlog lijkt de geschiedenis zich te herhalen.
Het kasteel wordt verscheidene malen verhuurd tot het in 1968 opnieuw leeg komt te staan. Het verval is dan inmiddels zover geschreden dat de oude tuinmanswoning onbewoonbaar wordt verklaard, "(....) de gracht zowat dichtgegroeid is, enkele oude bomen in elkaar zijn gestort, en onkruid de verzakte kademuur rond het huis overwoekert". Aanhoudend verval, insecten en plunderaars belagen het geplaagde kasteel, totdat het op 17 januari 1973 wordt aangekocht door de Medical Library Foundation te Zürich en de Medische Bibliotheek te Amsterdam met de bedoeling er een bibliotheek en conferentie-oord te vestigen. Aan het architectenbureau Van Asbeck wordt opdracht gegeven tot het maken van een restauratieplan, op basis waarvan Heemstede uiteindelijk is gerestaureerd.
Op het moment staat het kasteel weer leeg. Wel zijn er plannen het oudste bouwhuis, thans een ruïne, te restaureren en zelfs om iets van de oude luister van de tuinen nieuw leven in te blazen, maar een kasteel zonder functie is gedoemd te verworden tot een levenloos ding.

Beschrijving.
Het landgoed Heemstede ligt ten oosten van de Heemsteedseweg en beslaat een oppervlakte van 6 ha. Aan de westzijde wordt het landgoed begrensd door de Heemsteedsedijk, van waaruit het zich als een strook van 300 m breed en ruim 2 km lang uitstrekt tot aan de Utrechtseweg.
Het gebied waarbinnen Heemstede ligt heeft een (onregelmatige) strookverkaveling, die richtgevend is geweest bij de aanleg van de tuinen en als zodanig nog herkenbaar is. Van deze eens zo beroemde tuinen is de

structuur nog grotendeels intact. De westelijke kasteeltuin heeft tegenwoordig het karakter van een parkachtige aanleg. Zij wordt geflankeerd door lanen en sloten; de sloot aan de noordzijde vormt de verbinding tussen de kasteelgracht en de Heemsteedsewetering. Nog overgebleven van de oorspronkelijke aanleg zijn de grote ovale vijver en de concave tuinmuur aan de Heemsteedseweg. Aan de zuidkant liggen restanten van de muren die de moestuinen omsloten.
Aan de noordzijde van het landgoed loopt vanaf de Heemsteedseweg een oprijlaan die na een haakse bocht uitkomt vóór beide bouwhuizen. Tussen beide bouwhuizen door bereikt men het voorplein.
Van hieruit loopt de centrale oprijlaan in oostelijke richting naar de Utrechtseweg, halverwege onderbroken door het tracé van rijksweg A 27. De laan, waarvan het eerste gedeelte is beplant met fruitbomen, wordt geflankeerd door weilanden. De laan volgend ontmoeten we eerst de restanten van drie kleinere vijvers en vervolgens van een grote ronde vijver, die in de tijd van Van Velthuijsen de formele tuinaanleg besloot.
Het omgrachte kasteel is opgetrokken uit baksteen op een octagonale plattegrond met vijfzijdige, half in het gebouw opgenomen hoektorens op de korte schuine zijden. Het naar vier zijden symmetrische gebouw heeft met de kelderverdieping inbegrepen drie bouwlagen, bekroond door een hoog oprijzend leien schilddak waarboven een achtkante schoorsteen. De hoektorens tellen één zeszijdige verdieping meer dan het hoofdvolume en hebben leien spitsen. De roeden schuifvensters "verjongen" zich per verdieping. Beide bouwhuizen ter weerszijden van de hoofdas hebben een L-vormige plattegrond. Zij zijn opgetrokken in baksteen, tellen één bouwlaag en worden gedekt met een grijze pannen schilddak.
Genoemd moeten nog de inrijhekken aan de Heemsteedseweg en de Utrechtseweg (17e eeuws) en de langhuisboerderijen daarnaast.

Waardering
Het landgoed Heemstede vormt een waardevol landschappelijk element. De kern van het landgoed, het kasteel met zijn parkachtige directe omgeving, domineert het omringende landschap dat vrijwel onbebouwd is en voornamelijk bestaat uit weiland. Ook de lanen, nog grotendeels intact en de nog bestaande structuur van de oude tuinen (en de oude strookverkaveling) bepalen mede de directe omgeving van het kasteel. Heemstede zelf, beide bijgebouwen (1645 en 1905), de twee inrijhekken (XVII), en de daarbij staande langhuisboerderijen (XIX en XXa) dragen er verder toe bij dat het landgoed als geheel waardevol genoemd kan worden. De bouwvalligheid van het ene bouwhuis en de doorsnijding van de hoofdlanen door de rijksweg doen hieraan enigszins afbreuk.

Literatuur en bronnen
- Dr. C. Dekker: "Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, Een institutioneel-geografische studie" Stichtse Historische Reeks; 1983.

- A.J.A.M. Lisman: "Heemstede, gelegen in de Provincie van Utrecht" Alphen a/d Rijn; 1973.

- Kadastrale minuut 1832
  Kadastrale leggers v.a. 1832.

OUD WULVEN

Geschiedenis

Het gebied waarop het gehucht Oud Wulven is gelegen bestaat uit hoger gelegen stroomruggronden en zal vermoedelijk al vroeg in cultuur zijn gebracht. Exacte gegevens hierover ontbreken maar vondsten maken ons duidelijk dat er in ieder geval in de Romeinse tijd reeds bewoning was.
De Oud Wulfseweg waaraan het latere gehucht is ontstaan, kan men zien als een verlengstuk van de Lobbendijk en zal vermoedelijk als de oudste verbindingsweg tussen Houten en Utrecht hebben gefungeerd. Het bochtige tracé kan wellicht worden verklaard uit het gegeven dat hij min of meer de grens tussen de hoger gelegen stroomruggronden en de broeken volgt.
In de tijd dat het Oudwulverbroek ontgonnen werd, ergens in de 12e eeuw, zal de Oudwulfsewetering, die het tracé van de Oud Wulfseweg volgt, zijn gegraven.
Kerkelijk ressorteerden de bewoners van Oud Wulven niet onder Houten en 't Goy, maar onder de Utrechtse St. Nicolaasparochie.
De eerste Van Wulvens, die wij in 1196 in de bronnen ontmoeten, zijn Alferus en Albertus de Wlmine, die hun naam ontleend zullen hebben aan het voorvaderlijke slot van die naam. Dat stamslot zal waarschijnlijk een motte-kasteel zijn geweest met een aantal omringende boerenwoningen; het geheel was leenroerig aan de bisschop van Utrecht. In 1296 wordt een tweede slot Wulven vermeld dat dan in aanbouw is. Waarschijnlijk betrof het een interne familie-aangelegenheid, waarbij een gedeelte van het oude familiebezit werd afgesplitst. Het nieuwe Wulven, waarvan thans alleen nog maar een deel van de oude omgrachting rest, werd opgedragen aan de graven van Holland. Aan het einde van de 14e eeuw vond er opnieuw een splitsing plaats en werd de ridderhofstad Wulven in juridisch opzicht afgescheiden van de ambachtsheerlijkheid Oud Wulven.
In 1545 werd de ambachtsheerlijkheid Oud Wulven samengevoegd met Waaijen tot één heerlijkheid en kreeg zij schepenrecht in plaats van buurrecht, (Dekker betwijfelt deze gang van zaken op grond van het ontbreken van feitelijke gegevens over Waaijen als zelfstandig gerecht in de door hem geraadpleegde bronnen), "zoo, dat er door den Schout en vijf Schepenen, door den Ambagtsheer jaarlijks te kiezen, zoude Regt gedaan worden".
Bij de heffing van het "enkelt huijsgelt" (soort onroerend-goedbelasting) onder Oud Wulven en Waaijen in 1693 werden er in totaal acht huizen opgesomd, waarvan nog werd opgemerkt dat de helft ("geruïneert is geweest ende wederopgebouwd"). Dit laatste heeft waarschijnlijk betrekking op de gevolgen van de inval der Fransen in 1672.
In 1815 werden, na diverse eerdere samenvoegingen en splitsingen in de periode tussen 1795 en 1815, Oud Wulven en Waaijen samengevoegd met de v.m. gerechten Wulven, Heemstede, Slagtmaat, Grote en Kleine Koppel, en Maarschalkerweerd tot één gemeente: Oud Wulven.
Bij de wet van 13 juli 1857 werd Oud Wulven tenslotte verenigd met de gemeente Houten.

Historische bebouwing

In 1634 kocht heer Johan van Toll de oude ambachtsheerlijkheid en besloot hij een nieuw kasteeltje te laten bouwen - vermoedelijk op de plaats waar het oude stamslot van de Van Wulvens had gestaan - en de hofstede te moderniseren.
Het kasteeltje kunnen we zien als een 17e eeuwse versie van een (vroeg) middeleeuws kasteeltype: het was gebouwd op een motte met daarin de kelderverdieping en de dienstingang, en was qua hoofdvorm en plattegrond

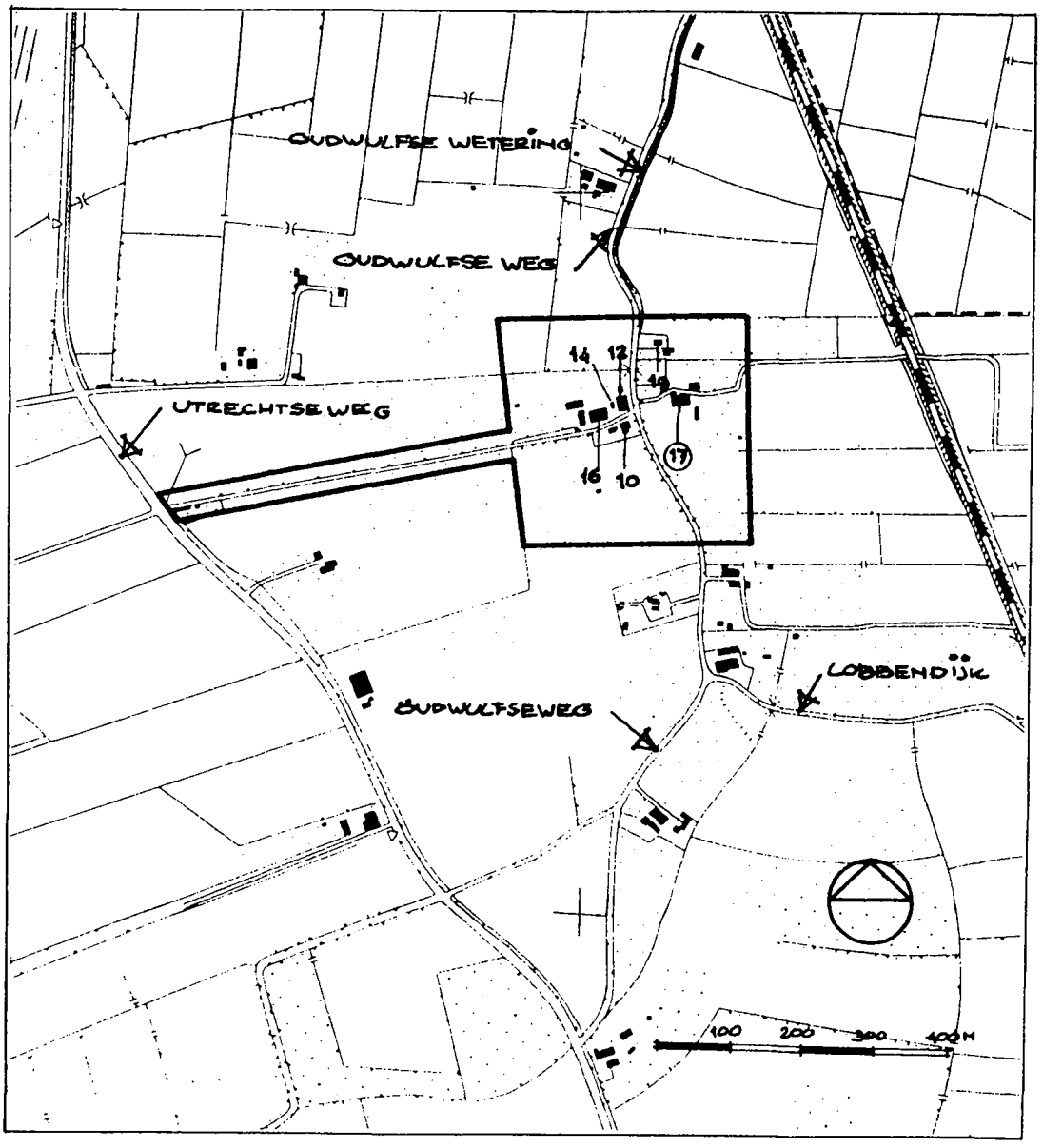

in feite een woontoren, bestaande uit twee bouwlagen en een zolderverdieping, geflankeerd door een traptoren.
De hofstede moet blijkens een afbeelding uit 1640 een zeer monumentale boerderij met klokgevels zijn geweest.
Verder liet hij een vijver en tuin aanleggen. Waarschijnlijk in het begin van de 18e eeuw werd een oprijlaan aangelegd die uitkwam op de Utrechtseweg, waar een soort van poortwachterswoning (thans Utrechtseweg 19) werd gebouwd.
In 1939 was het kasteeltje zo vervallen dat er een restauratieplan werd opgesteld door de architect C.W. Rooijaards. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog vertraagde echter de uitvoering van het plan en in de nacht van 29 op 30 maart 1947 stortte het kasteeltje goeddeels in. De restauratiekosten waren als gevolg hiervan dermate hoog geworden dat in 1957 werd besloten tot sloop.
In 1799 werd de ambachtsheerlijkheid gekocht door J.L. Testas in wiens familie zij tot 1910 zou blijven. Op de kadastrale minuut van 1832 zien we

dat de 17e eeuwse hofstede is uitgebreid en een u-vormige plattegrond heeft. Het oude bakhuis is dan verdwenen, hiervoor in de plaats zijn een koetshuis (thans Oud Wulfseweg 12) en een boerderij met schuren en drie hooibergen (thans Oud Wulfseweg 16) gekomen. Een nakomeling van Jan Louis Testas, Pieter Hendrik Testas genaamd, heeft omstreeks het midden van de vorige eeuw de oude hofstede laten verbouwen tot het herenhuis "Jeanette-oord" (Oud Wulfseweg 10) zoals wij dat kennen.
Aan de overzijde staat een monumentale dwarshuisboerderij (Oud Wulfseweg 17), in zijn huidige vorm daterend uit de 17e eeuw, Oudwulverbroek genoemd, waarvan wordt beweerd dat hij dienst zou hebben gedaan als gerechtshuis van Oud Wulven. Aangezien deze boerderij tot 1795 behoorde tot het gerecht Slagtmaat (dat al een gerechtshuis had), kan hij niet als zodanig gefungeerd hebben voor Oud Wulven, althans tot dat jaar. Pas in het jaar 1815, als Oud Wulven tijdelijk weer een zelfstandig gerecht is, inclusief het oude rechtsgebied van Slagtmaat, een toestand die heeft geduurd tot 1857, zou het pand als gerechtshuis in gebruik kunnen zijn genomen. We mogen echter wel aannemen dat het een belangrijke boerderij moet zijn geweest, gezien hij waarschijnlijk omgracht is geweest.
Als laatste onderdelen moeten vermeld worden het oude bakhuisje bij de boerderij Oud Wulfseweg 16, in de 19e eeuw uitgebreid met een verdieping (thans Oud Wulfseweg 14) en het boerderijtje "Nieuw Wulven" uit 1907 dat zich van de overige bebouwing onderscheidt doordat het niet witgepleisterd is.

Beschrijving

Het gebied, waarin Oud Wulven ligt, bestaat uit een blokverkaveling ten westen van de Oudwulfseweg (stroomruggronden), en een strookverkaveling ten oosten daarvan (de polder Oudwulverbroek).
Visueel zouden we het gehucht kunnen omschrijven als een kleine groep van overwegend witgepleisterde gebouwen binnen een landelijk en goeddeels onbebouwd gebied. Het is gelegen aan de T-kruising van de Oudwulfseweg en de 18e eeuwse oprijlaan naar het (verdwenen) kasteel vanaf de Utrechtseweg. Het bochtige tracé van de Oud Wulfseweg en van beide watergangen die de weg flankeren onderstrepen het landelijke karakter. Dit wordt nog verder versterkt door de straatbomen aan weerszijden van de weg, de boomgaarden die het gehucht omringen met uitzondering van de noordzijde, en een aantal solitairbomen tussen de bebouwing. De bebouwing ten westen van de Oud Wulfseweg onderscheidt zich van die aan de noordzijde door een grotere mate van dichtheid en door het feit dat zij pal aan beide wegen gelegen is. Binnen deze "kern" ligt een klein open gebied, dat de indruk wekt van een dorpspleintje. Typologisch gezien is er binnen de bebouwing sprake van een grote differentiatie. Naast een tweetal dwarshuisboerderijen treffen we er ook een langhuisboerderij aan, een herenhuis en een koetshuis. Gemeenschappelijk daarentegen is de bouwhoogte, bestaande uit één bouwlaag. Jeanette-oord vormt met zijn twee bouwlagen een uitzondering; het pand wordt echter door het omringende groen goeddeels aan het zicht onttrokken.

Waardering

De kern Oud Wulven is in historisch opzicht van grote waarde gezien haar geschiedenis, die grotendeels samenhangt met het kasteel en de ambachtsheerlijkheid Oud Wulven. De oude verkavelingpatronen, zowel de blokverkaveling ten westen van de Oud Wulfseweg als de strookverkaveling ten oosten daarvan, zijn nog intact. Visueel vormt het gehucht een concentratie van een aantal, overwegend witgepleisterde, gebouwen gelegen aan de kruising van de oprijlaan en de Oud Wulfseweg. Het bochtige tracé van

laatstgenoemde weg, de beplanting met straatbomen en de om de kern liggende boomgaarden dragen in grote mate bij aan het landelijke karakter. De meest in het oog springende elementen zijn de afzonderlijk gelegen dwarshuisboerderij Oud Wulfseweg 17, het herenhuis "Jeanette-oord" (Oud Wulfseweg 10) en het voormalige koetshuis (Oud Wulfseweg 12).

Literatuur en bronnen

- Dr. C. Dekker: "Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, Een institutioneel-geografische studie" Stichtse Historische Reeks; 1983.

-Provinciale Almanak voor Utrecht 1962
Alphen a/d Rijn; 1962.

- Tegenwoordige Staat der Verenigde Nederlanden
deel XII (Utrecht)
Amsterdam; 1772.

- Kadastrale minuut 1832
Kadastrale leggers v.a. 1832.

HET PLEIN EN DIRECTE OMGEVING

Geschiedenis
Bij graafwerkzaamheden in 1957 ten behoeve van de riolering werden voor de toren van de N.H. Kerk vondsten gedaan uit de Romeinse tijd. Dit was aanleiding voor de R.O.B. om een opgraving te verrichten. Bij deze opgraving werden woonsporen gevonden van een oude inheemse nederzetting (v.a. 250 v. chr.) en de funderingen van een villa in Romeinse bouwstijl. Bovengenoemde opgraving en ook latere wijzen uit dat het huidige Plein en omgeving sinds de Late IJzertijd een constante bewoning heeft gehad.
De oudste vermelding van het dorp Houten is te vinden in de z.g. Commemoratio de Rebus Sancti Martini, een schenkingslijst opgemaakt tussen de jaren 885-896, waarin de goederen worden vermeld die de kerk van Utrecht bezat vóór de inval van de Noormannen in 863. In deze goederenlijst wordt ook vermeld dat een zekere Herlulf de kerk, gelegen in de villa Haltna, met vijf hoeven land heeft geschonken aan de kerk van Utrecht.
Wie deze bewuste Herlulf was weten wij niet, maar wij mogen aannemen dat hij behoorde tot de welgestelden van zijn tijd. Hij moet een grootgrondbezitter zijn geweest; dat was immers een van de voorwaarden om een eigen kerk te stichten. We kunnen rustig stellen dat Houten een van de eerste dorpen was die na de komst van het christendom een kerk bezat.
De kerk die Herlulf had geschonken is waarschijnlijk gebouwd op een plaats waar in oudere tijden al een soort van heiligdom had gestaan. Vóór de kerk, die van oudsher een belangrijke plaats innam, ontstond de kerkbrink (het huidige Plein) waarop alle belangrijke wegen uitkwamen. Om de Brink lagen de woningen voor de ambachtslieden, boerderijen, herbergen, de pastorie en later ook het schoolhuis en het kosterhuis.

Historische bebouwing
Over de vroegste perioden van de ontwikkeling van de brink weten wij niets. Pas in 1535 zijn er weer enkele belangrijke schriftelijke gegevens met name over de kerk, als het kapittel van Sint Marie in een resolutie van 30 augustus van dat jaar besluit een bedrag uit te betalen bij de plaatsing van de eerste steen van de nieuwe parochietoren. Deze nieuwe toren met een vorm ontleend aan de Utrechtse domtoren is bij de storm van 1674 gedeeltelijk verwoest. De lantaarn stortte naar beneden en verwoeste het oude romaanse driebeukige schip. De toren werd hersteld in nagenoeg zijn huidige gedaante evenals het schip. Volgens een anonieme tekening van vóór het rampjaar bezat de kerk een laatgotisch koor. Wij vermoeden dat dit tegelijkertijd met de herstelwerkzaamheden aan de toren en het schip is teruggebracht tot zijn huidige gedaante.

De oudste bekende pastoor is Pieter Calslager (1486-1504). Sedert de 16e eeuw deed het pand, thans Plein 21 dienst als pastorie. Deze situatie heeft geduurd tot 1882 toen een nieuwe pastorie werd gebouwd aan de Herenweg. De oude pastorie werd in 1883 verkocht waarna hij werd verbouwd tot café Dorpszicht, de huidige winkel, Plein 21. Dorspzicht is niet het enige café in de oude dorpskern geweest. Uit archiefstukken weten wij dat b.v. de Roskam al sinds de 16e eeuw en de Engel sinds het begin van de 17e eeuw naast hun functie als boerderij tevens die van herberg hadden.
In de 18e eeuw vinden we ook de Zwaan en de Moriaan als boerderij annex herbergen vermeld. Over de Roskam, die in ieder geval omstreeks het midden van de 18e eeuw zijn huidige monumentale voorhuis had, valt nog te vertellen dat de opkamer een tijd lang verhuurd is geweest als raadkamer. Zowel de Roskam als de Engel hadden als onderkomen voor de paarden en wagens van de gasten een doorrijschuur. De schuur van de Engel stond tot

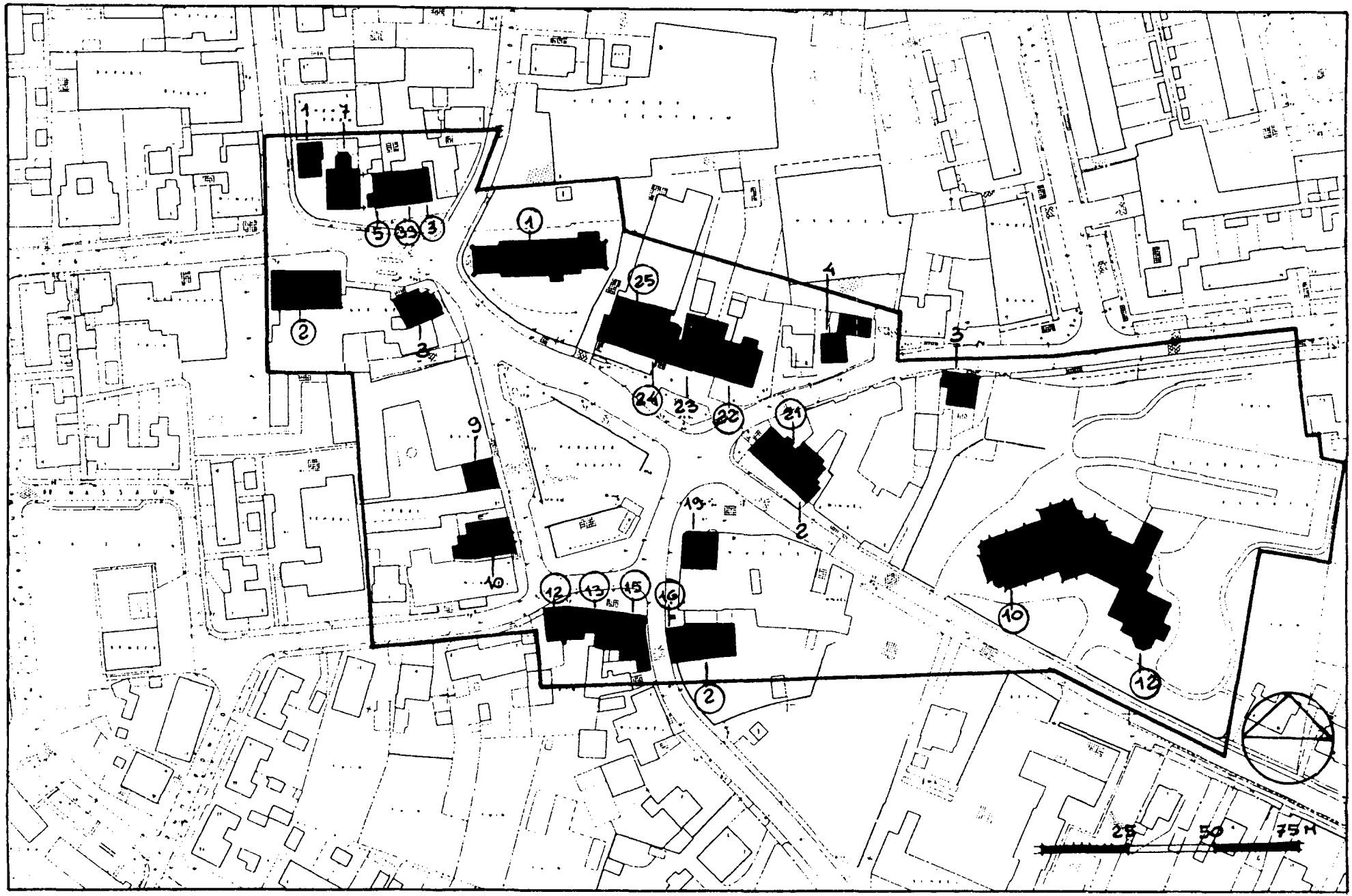
25
50
75 M

1920 op de plaats waar nu de benzinepompen van garage "de Vico" staan; de stalling van de Roskam bevond zich op het Plein tegenover de herberg en is in 1911 door de gemeente als sloophout verkocht. Op deze plek werd vervolgens een klein plantsoen aangelegd.
Op de kadastrale minuutkaart uit 1832 zien wij een plein met gesloten wanden, slechts onderbroken door de verschillende toegangswegen. In het laatste kwart van de 19e eeuw zou in deze situatie verandering komen als gevolg van diverse bouwplannen.
Behalve de bovengenoemde boerderijen/herbergen was er een wagenmakerij gevestigd (1865-1968), gelegen tussen de Rabobank en garage de Vico, een smederij en smidswoning (thans de gehele zuidwand), een aantal winkels (thans o.a. Plein nr. 9) en woonhuizen, waaronder dat van burgemeester Hendrikus van Hulstijn (thans Plein 18), als ook een school (1825) en een onderwijzerswoning. De school werd in de jaren '80 verbouwd tot een herenhuis in eclectische stijl en vervolgens als onderwijzerswoning in gebruik genomen.
In 1875 werd op de Brink tegenover de tegenwoordige Rabobank Houtens eerste gemeentehuis gebouwd, een neodassicistisch pand van één bouwlaag, in 1917 verhoogd met een verdieping. Omstreeks 1883 werd achter het gemeentehuis de openbare lagere school 't Groentje gebouwd.
Tussen beide nieuwe panden en de westelijke pleinwand stond een tweetal rijen bomen, zodat, althans met het gezicht naar de kerk gekeerd, de indruk van een rustieke laan ontstond. In de Tweede Wereldoorlog werd door de geallieerden een bombardement uitgevoerd op het toenmalige hoofdkwartier van de bezetters aan de Herenweg, waarbij ook het schooltje volledig verloren ging. In 1944 was het gemeentehuis verhuisd naar De Grund en, hoewel bij het bombardement zwaar beschadigd, werd het gemeentehuis hersteld en als school in gebruik genomen.
Intussen was het Plein ook verrijkt met straatmeubilair; aan het eind van de 19e eeuw werd een gietijzeren waterpomp geïnstalleerd; in 1935 verrees een kiosk, die na het verdwijnen van 't Groentje min of meer in het midden van het Plein kwam te staan. Tot ver na de Tweede Wereldoorlog behield het plein zijn rustieke karakter. De omringende, overwegend dorpse bebouwing, de talloze bomen, en het grotendeels met grind verharde middengedeelte droegen in niet geringe mate bij aan dit beeld. Ook in de directe omgeving van het Plein veranderde er niet veel. Weliswaar verloren een aantal gebouwen hun oorspronkelijke bestemming, zoals de eerder vermelde boerderijen aan de Burg. Wallerweg, en vond er nieuwbouw plaats - de in 1950 gebouwde wagenmakerij b.v. -, het karakter werd niet wezenlijk aangetast.

Beschrijving

De oude kern van het dorp Houten is een nagenoeg rechthoekig plein met een aan vier zijden gesloten bebouwing die op de hoeken wordt onderbroken door een vijftal wegen, t.w. de Burgemeester Wallerweg, Lobbendijk en de Prins Bernhardweg in het westen, de Koningin Julianastraat in het zuiden en de Loerikseweg en de Vlierweg in het oosten.
Liepen deze wegen tot voor kort langs de vier wanden van het Plein, sinds de reconstructie in 1986 loopt het verbindingstracé tussen de Burgemeester Wallerweg en de Loerikseweg dwars over het plein. Ten noorden hiervan is de bestrating met grind, waarmee tot 1957 het hele middengedeelte was bedekt, teruggebracht.
De bebouwing heeft een overwegend dorps karakter, een beeld dat nog wordt verstrekt door de aanwezigheid van enkele (oude) boerderijen (Vlierweg 3, Plein 16, Plein 9).
Met uitzondering van de kerken staat de bebouwing binnen de rooilijnen. De bouwhoogte bedraagt overwegend één bouwlaag, dit geldt evenwel niet voor b.v. de Roskam (Plein 25) en een aantal nieuwbouwen aan de west- en

oostzijde van het Plein. Zowel de nokrichting als het bouwmateriaal zijn variabel. Voor het Plein zijn de N.H. kerk en de Roskam de meest in het oog springende elementen; voor de Burgemeester Wallerweg zijn dit eveneens de N.H. kerk en de Engel; wat de Loerikseweg betreft is het de R.K. kerk die het gezicht bepaalt. Een ander element dat het dorpse karakter versterkt vormt het aanwezige groen. Dit is het meest merkbaar op het Plein waar de hoge bomen op het kerkterrein en de straatbomen op het Plein zelf hun stempel drukken op het straatbeeld. Ook de bomen bij de R.K. kerk en in de pastorietuin dragen hieraan bij.

Waardering

Het Plein (de oorspronkelijke kerkbrink) en zijn directe omgeving vormen de oudste kern van het dorp Houten. De in aanleg middeleeuwse structuur is in hoge mate bewaard gebleven. Het Plein met de daarop uitkomende wegen, de overwegend dorpse en gesloten bebouwing, die gedomineerd wordt door de beide kerktorens, en de aanwezigheid van veel opgaand groen maken de dorpskern tot een visueel waardevol gebied. Met name de noord- en zuidwand van het Plein dragen met hun historische bebouwing daartoe bij.

Literatuur en bronnen

- Dr. C. Dekker: "Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, Een institutioneel-geografische studie" Stichtse Historische Reeks; 1983.

- Kadastrale minuut 1832
  Kadastrale beleggers v.a. 1832.

- L.M.J. de Keijzer: "De geschiedenis van de R.K. kerk te Houten"

  in: jubileumuitgave ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de R.K. Kerk O.L.V. ten Hemelopneming. Houten; 1985 pp. 9-44.

SCHALKWIJKSEWETERING

Geschiedenis

De geschiedenis van het dorp Schalkwijk begint in de eerste helft van de 12e eeuw, toen in de tijd van de grote ontginningen het gebied van Schalkwijk door de bisschop van Utrecht als landsheer ter ontginning werd uitgegeven. De redenen hiervoor waren enerzijds de bevolkingstoename waardoor meer behoefte aan cultuurgronden ontstond, anderzijds waren de hoger gelegen gronden van de stroomruggen grotendeels al in cultuur gebracht. Logischerwijze kwamen hiervoor de moerassige komgronden in aanmerking. Voorwaarde was echter wel de afdamming van de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede in 1122, tegelijkertijd met het bedijken van de Nederrijn en de Lek. Door deze ingrepen werd de Kromme Rijn ontlast van regen- en smeltwater afkomstig van o.a. de Utrechtse heuvelrug. Het peil van de rivier zakte hierdoor, zodat het omringende lager gelegen land makkelijker kon afwateren. Gezien de Lek de taak van de Kromme Rijn, tot de afdamming de belangrijkste Rijntak, overnam, was het noodzakelijk het aangrenzende land te beschermen tegen overstromingen.
De naam Schalkwijk betekent: woonplaats van een dienaar (van de landsheer i.c. de bisschop). Blijkbaar had de bisschop een lid van de dienstadel begunstigd met een stuk woeste grond ter ontginning, waarop deze vervolgens werd beleend met de ambachtsheerlijkheid. Naar hun ambachtsheerlijkheid van die naam en hun bezittingen in Schalkwijk noemde het geslacht Van Schalkwijk zich.
Basis van een ontginning als die van Schalkwijk was een gegraven waterloop of een gekanaliseerde natuurlijke watergang. Min of meer haaks hierop en parallel aan elkaar werden vervolgens kavelsloten gegraven welke tevens fungeerden als perceelsgrenzen. Vermoedelijk werd Schalkwijk ontgonnen door Friese kolonisten. Iedere deelnemer in de ontginning werd een stuk land toegewezen, dat in cultuur moest worden gebracht. Voorwaarden voor de uitgifte was onder meer de eis dat het land werd bewoond.
Weliswaar bleef de in cultuur gebrachte grond eigendom van de bisschop maar kregen de kolonisten in de regel het gebruiksrecht. Zij bleven wel belastingplichtig aan de landsheer maar daar tegenover stond dat zij zich konden beschouwen als min of meer vrije boeren. In Schalkwijk is sprake van een zogenaamde tweezijdige ontginning, dit in tegenstelling tot b.v. Schonauwen, d.w.z. dat de gronden aan weerszijden van de wetering werden ontgonnen. Het eerste gedeelte dat werd ontgonnen is het gebied begrensd in het westen door de Lange Uitweg, van waaruit men begonnen is de kavels uit te zetten en in het oosten door de kavelsloot van de huidige Geerhoeve (Provincialeweg nr. 27). In het zuiden werd de begrenzing gevormd door de Blokhovensewetering en in het noorden door de Goyerwetering. Ongeveer in dezelfde tijd, omstreeks 1140 werden ook het Waalse Veld en Vuylcoop ontgonnen. Tenslotte werd ook in de tweede helft van de 12e eeuw het zuidoostelijke deel van Schalkwijk ontgonnen.
Nadat het gebied ontgonnen was werden aan weerskanten van de wetering de boerderijen gebouwd op de kop van de kavels. Schalkwijk ontwikkelde zich tot een dorp met een zogenaamde lintvormige bebouwing. Het opvallende hierbij is dat de boerderijen niet haaks op de weg werden gebouwd maar evenwijdig aan de kavelsloten. Het grote voordeel hiervan was een zo gunstig mogelijke erfindeling. Aanvankelijk zullen het vooral gemengde bedrijfjes zijn geweest, maar naarmate de grond in de loop der tijden meer en meer inklonk schakelde men over op hoofdzakelijk veeteelt.

Historische bebouwing

De eerste bebouwing zal bestaan hebben uit eenvoudige houten of lemen

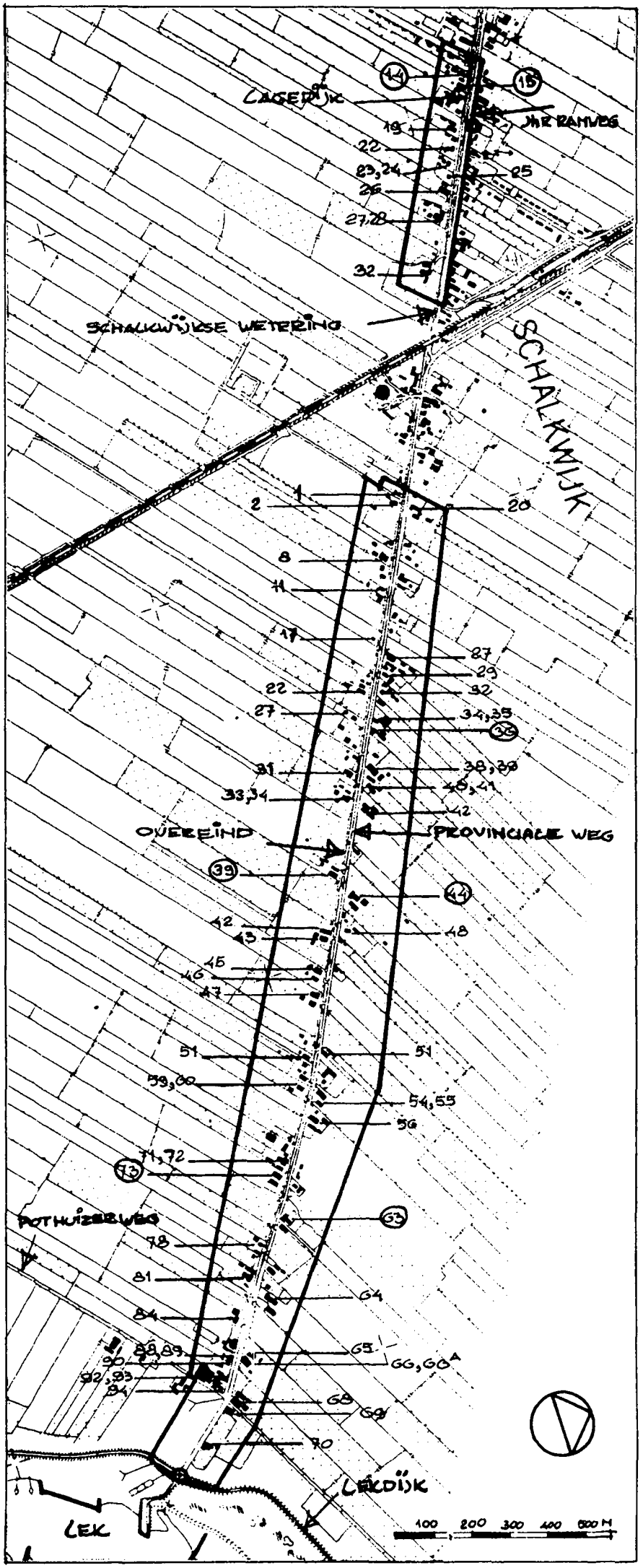
LAGEDIJK
JHR RAMWEG
SCHALKWIJKSE WETERING
SCHALKWIJK
OVERBEIND
PROVINCIALE WEG
POTHUIZERWEG
LEKDIJK
LEK
100 200 300 400 500 M

optrekjes gedekt met riet of stro. Pas op het eind van de 16e of in het begin van de 17e eeuw zullen de eerste "stenen kamers" opgetrokken zijn. Naarmate de welstand van sommige boeren toenam werden in de loop van de 17e en 18e eeuw steeds meer boerderijen in steen opgetrokken. Dit proces is doorgegaan tot in het midden van de 19e eeuw toen uitsluitend in steen werd gebouwd.
In een aantal gevallen werd het metselwerk verborgen achter een pleisterlaag die in de regel werd gekalkt. Het dak, veelal een afgewolfd zadeldak, werd gedekt met riet. Geleidelijk aan ging men in de 19e eeuw meer en meer over tot het gebruik van dakpannen.
We kunnen langs de wetering 3 typen van boerderijen onderscheiden t.w. het langhuis-, het dwarshuis- en het krukhuistype. De meest gave voorbeelden van langhuizen zijn: Overeind nr. 73, "Romulus", daterend uit de 17e eeuw, en Lagedijk nr. 15, daterend uit de 18e eeuw.

Dwarshuizen:	Provincialeweg	nr. 42	uit de 17e eeuw
	Provinciakeweg	nr. 63	uit de 18e eeuw
	Overeind	nr. 39	uit de 17e eeuw
	Lagedijk	nr. 32	uit de 17e eeuw.

Het laatste type wordt vertegenwoordigd door Provincialeweg nr. 36, daterend uit de 17e eeuw.
Naast het hoofdgebouw waar de belangrijkste activiteiten plaatsvonden zoals wonen en het houden van vee, kende elk boerenbedrijf een aantal activiteiten die werden ondergebracht in afzonderlijk bouwwerken. Bekend zijn natuurlijk hooitassen, paardestallen, bakhuizen/zomerhuizen en diverse soorten schuren die het aanzien van een boerderijcomplex bepalen. Hoewel we de typische boerentuin zelden of nooit meer aantreffen zijn er toch vaak nog een aantal karakteristieke groenelementen aanwezig: solitaire fruitbomen, een moestuin en daarnaast leilinden of andere snoeibomen, veelal in palmetvorm, vóór de voorgevel. Bovendien genoten de meeste boeren het recht om bomen te planten langs de wetering als produktiehout. Op deze manier ontstond een geheel gesloten beplanting langs de wetering welke geworden is tot een opvallend visueel aspect van de Schalkwijksewetering.
Een ander typerend element vormen de toegangshekken tot het erf die, afhankelijk van de welstand van de bezitter, varieerden in omvang en qua ornamentiek.
Op sommige plaatsen zijn langs de wetering nog de trapvormige stoepjes te vinden die dienst deden als wasplaats.
Hoewel het aantal bruggen bij de wat grotere boerderijcomplexen op de dag van vandaag gering is, verdienen zij toch vermelding als beeldbepalend element. Misschien nog belangrijker dan deze bruggen zijn die gelegen aan het begin van het Overeind, die in vroeger tijd het begin vormde van de oprijlaan naar het kasteel van Schalkwijk, de Brinkbrug en tenslotte de brug aan het eind van de Lagedijk. Naast de verschillende boerderijen en burgerwoningen moeten nog een aantal bijzondere gebouwen worden genoemd ter kompletering van het beeld. Zo zijn daar het Dijkhuis (Provincialeweg 69), het voormalige magazijn van het Hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams (Provincialeweg 70), en de grenspaal op de Lekdijk aan het einde van de Provincialeweg. Verder een brandspuithuisje (tussen Overeind 84 en 85) en een v.m. kaaspakhuis (Overeind 50).

Beschrijving
De Schalkwijksewetering, de ontginningsbasis voor het gebied van Schalkwijk, heeft aan beide zijden een strookverkaveling die enigszins geert ten opzichte van de wetering. Aan de zuidzijde wordt deze geflankeerd door het Overeind en, na de Brink, de Lagedijk. Aan de noordzijde loopt de

Provincialeweg met in haar verlengde de Jhr. Ramweg. Omdat beide laatstgenoemde wegen historisch gezien belangrijker waren als verbindingsweg tussen Houten en Culemborg dan de eerstgenoemde, hebben zij een breder tracé. Zowel het Overeind als de Lagedijk dienen primair ter ontsluiting van de aan die zijde van de wetering gelegen bebouwing. Het Overeind eindigt dan ook op het punt waar de Pothuizerweg uitkomt op de Provincialeweg. Voorbij de Pothuizerweg tot aan de Lekdijk bevindt zich alleen aan de zijde van de Provincialeweg nog enige bebouwing.
De overigens tweezijde bebouwing ligt, met uitzondering van latere toevoegingen, op de kop der kavels waarbij zij de kavelsloten volgt. Als gevolg van deze bebouwing is een lintvormig dorp met een vrij open karakter ontstaan. Rond de Brink is echter een verdichting opgetreden (vglk. de Brink). In hoofdzaak bestaat de bebouwing uit boerderijen, overwegend van het langhuis- en dwarshuistype. Daarnaast is er sinds de tweede helft van de 19e eeuw een verdichting opgetreden in de vorm van burgerwoningen die, op een paar villa's na, de bouwhoogte van één bouwlaag niet overschrijden.
Het groene aspect van het gebied wordt in hoofdzaak bepaald door de aanwezigheid van weilanden; verder vormen de beplanting met straatbomen aan de weteringzijde van het Overeind en de Lagedijk, de erfbeplanting van de boerderijen - vele hebben nog (restanten van) boomgaarden -, en de bomen op de Brink een wezenlijke bijdrage aan het landelijke karakter.
Nog niet genoemd zijn de bruggetjes die de wetering op verschillende plaatsen overkluizen. Merendeels liggen deze voor de grotere boerderijen aan het Overeind.

Waardering

De Schalkwijksewetering is in historisch opzicht van belang als ontginningsbasis van Schalkwijk. Er is sprake van een tweezijdige ontginning met een enigszins gerende strookverkaveling t.o.v. de wetering. De bebouwing staat op de kop der kavels, daarbij de kavelsloten volgend. Het resultaat is een lintdorp met een open karakter, slechts onderbroken door de Brink.
De aard van de bebouwing heeft zich in de afgelopen honderd jaren sterk gewijzigd: de oude boerderijstrook telt een groot aantal burgerwoningen. De straat- en erfbeplanting, de bruggen over de wetering, de vrij gave structuur en de oude bebouwing maken het gebied niettemin waardevol.

Literatuur en bronnen

- Dr. C. Dekker: "Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, Een institutioneel-geografische studie" Stichtse Historische Reeks; 1983.

- P.M. Heijmink Liesert: "Schalkwijk, de geschiedenis van een Stichts dorp" Schalkwijk; 1979 Mr. dr. J.R. Clifford Kocq van Breugel.

- Kastelenboek Provincie Utrecht Utrecht 1966 (herziene uitgave door ir. J.D.M. Bardet).

DE VERDEDIGINGSWERKEN BIJ HONSWIJK

Geschiedenis

De forten en andere verdedigingswerken bij Honswijk maken alle deel uit van de Utrechtse- of Nieuwe Hollandse Waterlinie, die in oorsprong bedoeld was als aanvulling op de Oude Hollandse Waterlinie, maar uiteindelijk de laatstgenoemde goeddeels zou vervangen. Nadat sinds de 17e eeuw vergeefs plannen waren gemaakt om ook de stad Utrecht binnen de linie te trekken, besloot Willem I als souverein vorst in 1815 dat hiermee een begin moest worden gemaakt. In eerste instantie werden in de jaren 1819 tot 1824 achtereenvolgens de forten rond Utrecht, de lunetten op de Houtense Vlakte, het fort bij Jutphaas en de werken bij Vreeswijk en 't Spoel aangelegd. In de periode 1825-1840 kwamen de werkzaamheden stil te liggen als gevolg van de ontwikkelingen in de Zuidelijke Nederlanden die zouden leiden tot de onafhankelijkheid van België. Hierna werd de aanleg voortvarend voortgezet en kregen de meeste werken van de linie bomvrije gebouwen. Op instigatie van de genie-officier Merkes van Gendt kregen de voornaamste forten grote bomvrije torens met een open batterij. Fort Honswijk, aangelegd in 1841-1848, was het eerste fort met een dergelijke toren. In 1845 werd de lunet bij het fort aangelegd ter ondersteuning van de vuurkracht van het fort. Op 21 december 1853 werd de zogenaamde wet op de verboden kringen van kracht, die bepaalde dat binnen zekere afstanden van de verdedigingswerken niet of slechts in hout mocht worden gebouwd. Deze wet zou pas in 1951 bij Koninklijk Besluit buiten werking worden gesteld. De introductie van het getrokken geschut rond 1860 maakte de torens, die met een verdieping boven de omwalling uitstaken, zeer kwetsbaar. Dit leidde ertoe dat de bovenste verdieping in de meeste gevallen weer werd afgebroken en een aangeaarde contre-escarp werd aangelegd. De torens verloren hun functie als opstellingsplaats voor het geschut, maar bleven dienst doen als opslagplaats, logiesruimte e.d. Een ander gevolg van het nieuwe, verder dragende geschut was de aanleg van een aantal nieuwe forten en verdedigingswerken ten oosten van Utrecht ter bescherming van het stedelijk gebied. Zo werden tussen 1867 en 1870 o.m. de forten Rhijnauwen en Vechten aangelegd, tussen 1877 en 1880 aangevuld met een tweetal kleinere forten, namelijk Hoofddijk en 't Hemeltje. De Vestigingswet van 18 april 1874 "tot regeling en voltooiing van het vestingstelsel" veroorzaakte een nieuwe bouwactiviteit. De meeste forten kregen meer bomvrije gebouwen, zoals kazernes en remises voor geschut en munitie. Ook nieuwe werken werden aangelegd, zoals het Werk aan de Waalsewetering (1875), het Werk aan de Korte Uitweg (1876), en tenslotte de Gedekte Gemeenschapsweg (1879) langs het inundatiekanaal (opgeheven bij K.B. van 10-4-1953, Staatsblad 185). Kort na de voltooiing van de Utrechtse Waterlinie omstreeks 1885, maakte de uitvinding van de brisantgranaat de forten als opstellingsplaats voor het geschut waardeloos. Een nieuwe verdedigings- en opstellingstaktiek werd noodzakelijk, waarbij het geschut in wisselende opstellingen buiten de forten moest worden geplaatst. Na 1885 werden slechts verbeteringen van betrekkelijk ondergeschikt belang aangebracht en het onderhoud tot een minimum beperkt.

In 1910 werd weliswaar nog de batterij aan de Noorder Lekdijk aangelegd, tijdens de mobilisatie nog aangevuld met versterkingen aan de Groeneweg (resp. opgeheven bij K.B. van 16-8-1960, Staatsblad 366 en K.B. van 10-4-1953, Staatsblad 185), maar de Nieuwe Hollandse Waterlinie was feitelijk toen al historie.

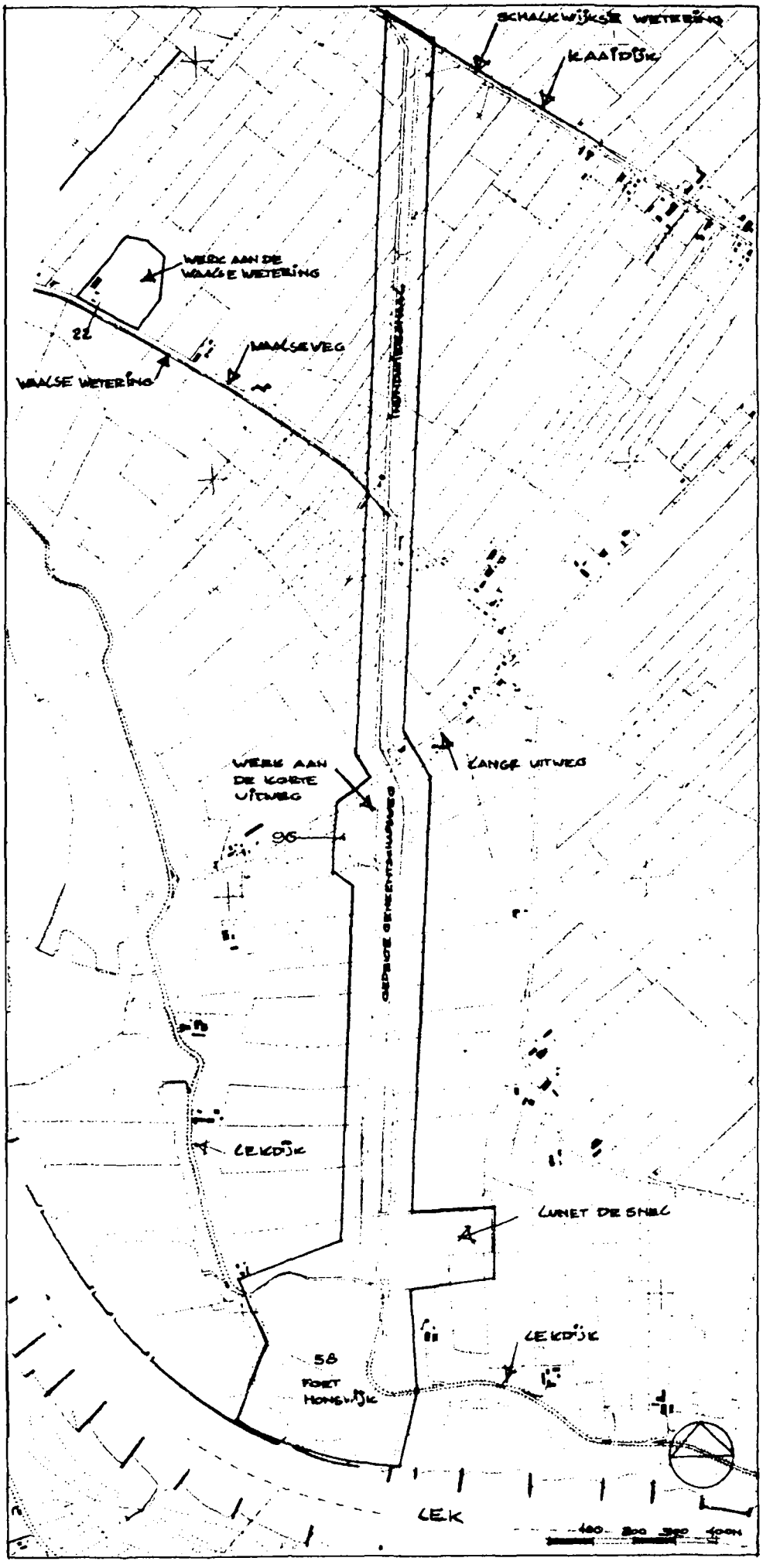
SCHALKWIJKSE WETERING
KAATDIJK
WERK AAN DE WAALSE WETERING
22
WAALSEVEG
WAALSE WETERING
WERK AAN DE KORTE UITWEG
96
KANGE UITWEG
LEKDIJK
LUNET DE SNEL
LEKDIJK
58
FORT HONSWIJK
LEK
100 200 300 400m

Beschrijving

De verdedigingswerken rond Honswijk en ook fort 't Hemeltje vormen door hun aard zowel op zichzelf beschouwd als in hun onderlinge samenhang vooral een belangrijk landschappelijk element. Het onregelmatige grondplan van de forten en andere werken - de meeste zijn verwant aan het zg. caponnièrestelsel -, omgeven door een natte gracht en/of omwalling, evenals de aanaarding van de meeste oorspronkelijke bouwwerken, het geheel begroeid door een natuurlijk vegetatie, dit samen vormen de meest in het oog springende elementen. De bebouwing, althans de historische onderdelen daarvan, gaan hierachter goeddeels schuil. Een uitzondering hierop vormen de voorgevels van een aantal aangeaarde kazernes of remises (b.v. het Werk aan de Korte Uitweg, het Werk aan de Waalsewetering) de fortwachters-woningen nabij of op de forten en de later aangelegde kazematten (met name aan de Groeneweg). Het inundatiekanaal met een lengte van 3 km, lopend vanaf Fort Honswijk in noordelijke richting naar de Schalkwijksewetering, vormt met zijn bijna rechte tracé een duidelijk meer artificieel element, dat dwars door de bestaande structuren heen snijdt. Dit lineaire aspect wordt nog eens benadrukt door de beplanting aan weerskanten van het kanaal, waarvan de bomenrij doorloopt tot aan de Lange Uitweg.

Waardering

In historisch opzicht vormen de verdedigingswerken nabij Honswijk en fort 't Hemeltje belangrijke onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, waarvan de oorspronkelijke structuur nog aanwezig is. Visueel vormen de verschillende onderdelen waardevolle landschappelijke elementen: vrij gesitueerd in het polderlandschap vormen de omwallingen en aanaardingen met hun vegetatie en geheel omgeven door natte grachten, een soort van kunstmatige eilanden. De van buitenaf nauwelijks zichtbare bebouwing is over het algemeen nog vrij gaaf.

Literatuur en bronnen

- Atlas van historische vestingswerken in Nederland; deel III, le afl.; Utrecht 1961 pp. 13-24.

- P.A.M. van Wijk: "Bijdrage tot de kennis van Nederlands Verdedigings-linies"; Amsterdam, 1977, pp. 63-83 (doctoraal-scriptie Historische Geografie).

- A. Littel: "De oude vestingswerken in de provincie Utrecht", etc. Deel A; pp. 37.1 t/m 37.4.

VUYLCOOP EN OMGEVING.

Geschiedenis

De hieronder te bespreken groep behoort tot twee onderscheiden ontginningen die nagenoeg tegelijkertijd hebben plaatsgevonden (ca. 1140). Benoorden de Schalkwijksewetering hebben we te maken met de ontginning Vuylcoop, het latere gerecht Schonauwen, (zie de groepomschrijving "de Houtensewetering"), bezuiden de wetering de ontginning genaamd het Waalse Veld. Beide ontginningen zijn duidelijk later dan die van het centrale deel van Schalkwijk; dit kunnen we opmaken uit het gegeven dat men bij het uitzetten der kavels gehouden was aan de ten behoeve van de centrale Schalkwijkse ontginning in ca. 1130 gegraven wetering. Deze laatste ligt duidelijk niet in het midden van beide ontginningen zoals gebruikelijk, met als gevolg dat de kavels in Vuylcoop langer zijn dan die in het Waalse Veld. In tegenstelling tot Vuylcoop waterde het Waalse Veld af op de Schalkwijkse wetering, een kwestie die voorafgaande aan de ontginningswerkzaamheden moet zijn geregeld. Het is opmerkelijk dat terwijl in de regel een bebouwing op de kop (langs de Schalkwijksewetering dus, die als ontginningsbasis diende) der kavels ontstond, dit in het Waalse Veld slechts ten dele gebeurde. Met uitzondering van de bebouwing aan het Neereind vinden we het grootste deel van de boerderijen aan de zijde van de Waalsewetering. Als verklaring hiervoor kan wellicht gelden de nabijheid van het oude dorp 't Waal met zijn parochiekerk, hoewel de bewoners van het Waalse Veld parochieel onder Schalkwijk ressorteerden.
Zijn wij over de Vuylcoopse ontginning vrij gedetailleerd ingelicht, over die van het Waalse Veld weten wij verder niets, maar het lijkt niet onwaarschijnlijk dat we ook in dit geval te maken hebben met een cope--ontginning.

Historische bebouwing

De stichting van het kasteel Vuylcoop vond waarschijnlijk plaats ergens in het begin van de 14e eeuw door een lid van het geslacht Van Schalkwijk, wat we mogen afleiden uit het feit dat de wapens vrijwel overeenkomen. De eerste officiële vermelding dateert uit 1392 als Willem van Vuylcoop er door het hof van Vianen mee wordt beleend. In 1538 werd het huis Vuylcoop door de Staten van Utrecht als riddermatig erkend. Voor zover wij weten is de oudste afbeelding waarop Vuylcoop voorkomt een kaart van de hand van Jan van Diepenem uit 1640. Het kasteel wordt hierop afgebeeld als een eenvoudige rechthoekige toren, bestaande uit een kelder, twee verdiepingen en een zolder afgedekt met een zadeldak. In 1698 blijkt uit een kopergravure van C. Specht dat de toren is opgehoogd met een verdieping die wordt bekroond door een schilddak. Er heeft dan ook een uitbreiding plaatsgevonden in de vorm van een traptorentje dat middels een overdekte brug over de gracht is verbonden met een soort van poorttorentje. Omstreeks 1800 zullen deze 17e eeuwse toevoegingen weer zijn afgebroken en kreeg Vuylcoop zijn oorspronkelijke vorm terug. De kadastrale minuut van 1832 laat zien dat de gracht nog grotendeels aanwezig was, zelfs rond de voorhof.
Tevens is hierop te zien dat er een brug ligt over de wetering die toegang gaf tot een oprijlaan die uitkwam op de huidige Trip, misschien zelfs heeft doorgelopen tot aan de huidige Poeldijk. Wanneer deze oprijlaan is aangelegd is onbekend, evenals het tijdstip waarop deze moet zijn verdwenen. De boerderij die op de voorhof stond (thans Neereind 19) vinden wij al afgebeeld op een kaart door Hendrick Verstrale uit 1626 als een monumentale hofstede die, op de trapgevels na, nagenoeg identiek is aan het huidige pand. Het achterhuis dat op de oudste afbeeldingen niet

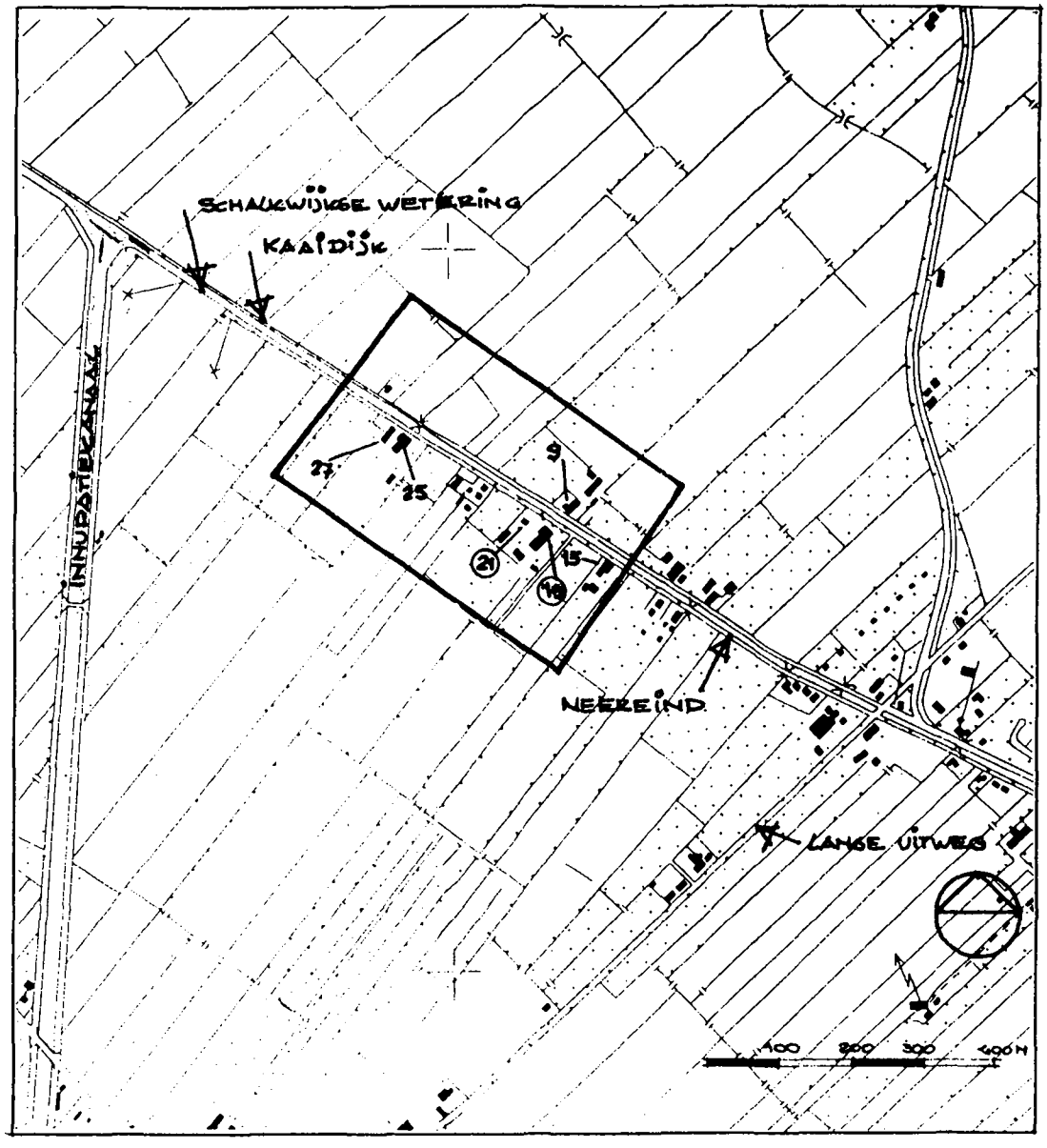

voorkomt zien we voor het eerst afgebeeld op een gewassen pentekening door Jan de Beijer uit 1749. In 1968 werd het door brand verwoest en niet meer opgebouwd. Blijkens de eerste steen in de voorgevel is de boerderij Neereind 15 gebouwd in 1822. De aanwezigheid van een kelder met tongewelf doet echter vermoeden dat het hier een in oorsprong 17e eeuwse boerderij betreft. In 1905 werd het voorhuis uitgebreid met een "zomerhuis", een in de gemeente unieke situatie. Het laatste boerderijcomplex aan het Neereind dat wij zouden willen noemen vormt ook feitelijk de afsluiting van het Neereind (nrs. 25 en 27). De huidige dwarshuisboerderij en het bijbehorende zomerhuis dateren respectievelijk uit 1886 en 1887. Het betreft hier een herbouw, blijkens de kadastrale minuut uit 1832 stond hier in die tijd op nagenoeg dezelfde plaats een vergelijkbaar complex, waarvan wij vermoeden dat de geschiedenis terugreikt tot in de Late Middeleeuwen.
Aan de overzijde van de wetering, schuin tegenover Vuylcoop, ligt de dwarshuisboerderij Kaaidijk 9, welke ook op de al eerder vermelde kaart van Van Diepenem uit 1640 staat afgebeeld als een dwarshuis op L-vormige plattegrond. Het achter de boerderij gelegen schuurtje met rieten schild-

dak zien wij reeds ingetekend op de kadastrale minuut. De vorm van de huidige boerderij stamt grotendeels uit de vorige eeuw.

Beschrijving

In het gebied rond kasteel Vuylcoop vormt de Schalkwijksewetering de grens tussen twee ontginningen, het Waalse Veld ten zuiden en Vuylcoop ten noorden van de wetering. Beide polders hebben een strookverkaveling die, voor zover het het Waalse Veld rond Vuylcoop betreft, loodrecht op de wetering staat. Deze wordt geflankeerd door een tweetal wegen, waarvan de zuidelijke, het Neereind, bij het boederijcomplex Neereind 25 en 27 ophoudt. Er is sprake van een tweezijdige tamelijk open bebouwing op de kop der kavels, die ook hier de kavelgrenzen volgt. De bebouwing met het kasteel Vuylcoop en het ernaast gelegen herenhuis als meest in het oog springende elementen, bestaat verder uit twee dwarshuisboerderijen en een langhuisboerderij. De zuidkant van de wetering is ingeplant met bomen. Ook de individuele gebouwen aan deze zijde zijn nog enigermate omringd door opgaand groen, terwijl dit aan de noordzijde van de wetering nagenoeg ontbreekt. In tegenstelling tot de rest van de Schalkwijksewetering vinden we in dit gedeelte geen bruggen.

Waardering

Het gebied rond kasteel Vuylcoop ontleent enige waarde in historisch opzicht aan de aanwezigheid van de 14e eeuwse woontoren. De strook-verkaveling aan weerskanten van de wetering en de tamelijk gave bebouwing met een open karakter, die niet noemenswaard zijn verstoord, maken het gebied visueel waardevol. De kern van deze groep wordt gevormd door het kasteel met het herenhuis en de aan de overzijde van de wetering gelegen 17e eeuwse dwarshuisboerderij Kaaidijk 9. De omringende weilanden van beide polders, de straatbomen en erfbeplanting aan het Neereind, dragen in hoge mate aan bij het landelijk karakter.

Literatuur en bronnen

- Dr. C. Dekker: "Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, Een institutioneel-geografische studie" Stichtse Historische Reeks; 1983.

- P.M. Heijmink Liesert:"Schalkwijk, de geschiedenis van een Stichts dorp" Schalkwijk; 1979 Mr. dr. J.R. Clifford Kocq van Breugel.

- Kastelenboek Provincie Utrecht Utrecht 1966 (herziene uitgave door ir. J.D.M. Bardet).

- Kadastrale minuut 1832 Kadastrale leggers v.a. 1832.

DE WAALSEWETERING

Geschiedenis

Het gebied tussen de Waalsewetering en de Lek behoort tot de zogeheten Tullse ontginning en zal ontgonnen zijn gedurende de tiende en elfde eeuw. De hier nog aanwezige blokverkaveling, zoals we die ook aantreffen op de Houtense stroomrug, maakt duidelijk dat we te maken hebben met een al zeer vroeg in cultuur gebracht gebied. Ook het tracé van de Lekdijk die we mogen beschouwen als de opvolgster van de oudere voorkaden, en die dwars over de bestaande verkaveling loopt, is hiervoor een indicatie. Als gevolg van een stroomverlegging van de Lek werd een gedeelte van het tracé van de Lekdijk in noordelijke richting verlegd, zodat de kavels ter hoogte van het latere 't Waal een geringere diepte verkregen.
Tot aan de ontginning van het Waalse Veld rond 1130 en het graven van de Waalsewetering waterden de percelen af in de daar aanwezige broeken, daarna fungeerde de wetering als afvoerkanaal. De ontginning van het Waalse Veld werd in het noord-westen gecompleteerd door de restontginning "De Geer" aan de grens met Vreeswijk. De hele polder waterde uit op de Schalkwijksewetering. De weg ten noorden van de Waalsewetering vormde de dijk, die het water uit het Waalse Veld moest keren. Zoals wij al eerder hebben opgemerkt is het enigszins bevreemdend dat de bewoning in het Waalse Veld zich concentreerde enerzijds in het noord-oosten rond Vuylcoop, anderzijds langs een gedeelte van de Waalsewetering(vglk. Vuylcoop en omgeving). De enige verklaring die we hiervoor kunnen bedenken is de aanwezigheid van een oudere bewoningskern in 't Waal. Want hoewel de naam "'t Waal" van latere datum is en vermoedelijk ontleend aan een wiel dat ontstaan is na een dijkdoorbraak in de twaalfde eeuw, is het heel goed mogelijk dat er daarvoor al bewoning was. De Waalswetering vormde de grens tussen de parochies van Schalkwijk, waartoe de bewoners van het Waalse Veld behoorden en van Tull, waaronder de inwoners van 't Waal ressorteerden. Ook nadat 't Waal een zelfstandige parochie was geworden - als zodanig het eerst vermeld in 1348 - bleven de bewoners van het Waalse Veld kerkelijk onder Schalkwijk, terwijl op een steenworp afstand de parochiekerk van 't Waal stond.

Historische bebouwing

De bebouwing aan weerskanten van de wetering was en is, met name in het gebied ten westen van de kern van 't Waal, beperkt gebleven tot een klein aantal boerderijen. Een van de oudste bewoningsplaatsen zal vermoedelijk de plek zijn waar de boerderij genaamd "De Kroon" staat. Op de kadastrale minuut van 1832 wordt zij weergegeven als een dwarshuisboerderij, nog grotendeels omgracht. De omringende kleine percelen met afzonderlijke nummering kunnen we wellicht (in analogie met andere boerderijen als bijvoorbeeld Overdam) interpreteren als de restanten van kleine stukken grond waarop verschillende machthebbers rechten konden doen gelden, een indicatie te meer dat we hier met een belangrijke boerderij te maken hebben. In later tijd heeft De Kroon een eigen uitrit gehad op de Lekdijk, waarvoor in 1875 een brug over de wetering is gelegd, de Kroonbrug.
Als tweede belangrijke boerderij valt Geerestein te vermelden, een 17de eeuwse krukhuisboerderij, die zoals meerdere grote boerderijen aan die kant van de wetering, een eigen uitrit op de Lekdijk heeft gehad.
Haar schaapskooi bevindt zich nog steeds aan de overzijde van de weg.
Aan de grens met Vreeswijk ligt de monumentale boerderij "Bouwlust", in haar huidige vorm daterend uit 1916. Op de kadastrale minuut staat zij afgebeeld als een dwarshuisboerderij met een tweetal schuren en drie hooibergen. Het bruggetje bij de uitrit was oorspronkelijk de verbindings-

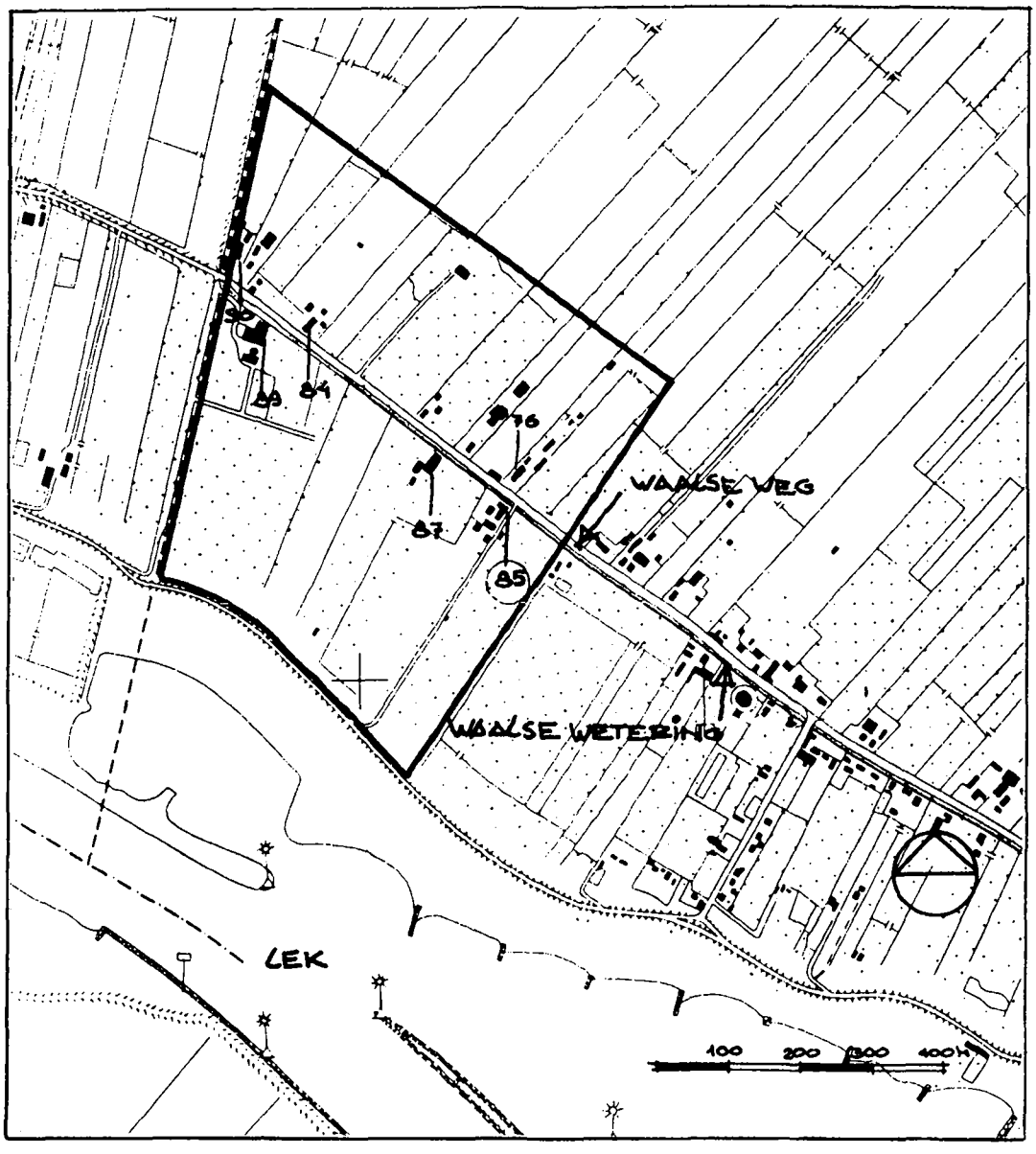

brug tussen de Waalseweg en de weg naar Vreeswijk.
De enige bebouwing in de punt van de restontginning "De Geer" is de langhuisboerderij, thans Waalseweg 90. Zij dateert in haar huidige vorm uit de 18de eeuw. Het is de enige boerderij binnen de gemeente met een houten boenhok. De overige drie boerderijen binnen dit gedeelte van de Waalsewetering dateren uit de 19de eeuw, te weten Waalseweg 76, gebouwd in 1849, Waalseweg 84, gebouwd in 1858, en tenslotte Waalseweg 87, gebouwd in 1908, als opvolgster van een oudere boerderij.

Beschrijving
De Waalsewetering met ten noorden daarvan de Waalseweg vormt de grens tussen de polder het Waalse Veld, die een strookverkaveling heeft, en de oudere gronden met een onregelmatige blokverkaveling ten zuiden daarvan. Op de grens met Vreeswijk ligt nog de restontginning "De Geer". Visueel wordt het gebied gekenmerkt door een grote mate van openheid met een sterk gevarieerde bebouwing. Op de boerderij de Kroon na ligt deze op de kop van de kavels, daarbij de kavelgrenzen volgend. In het onderhavige gebied zien

we hoofdzakelijk langhuisboerderijen, qua ouderdom sterk uiteenlopend, die met de nok nagenoeg haaks op de weg staan.
De wetering, aan de noordzijde geflankeerd door bomen, wordt slechts onderbroken door de toegangsbruggetjes vóór de boerderijen. Tussen de boerderijen worden de weilanden afgewisseld door enkele boomgaarden.

Waardering

Het deel van de Waalsewetering westelijk vanaf de boerderij Geerestein tot aan de grens met Nieuwegein wordt gekenmerkt door een grote mate van openheid. Ten zuiden van de wetering, het gebied tot aan de Lekdijk, treffen we een onregelmatige (blok-)verkaveling aan, ten noorden daarvan in de polder het Waalse Veld is sprake van een regelmatige strookverkaveling met uitzondering van de restontginning "De Geer". De bebouwing van in hoofdzaak langhuisboerderijen is nog vrij gaaf en wordt nauwelijks verstoord door latere toevoegingen. De meest in het oog springende gebouwen zijn de 17e eeuwse boerderij Geerestein en de hereboerderij Bouwlust die met zijn beplanting voor een visuele afsluiting zorgt.

Literatuur en bronnen

- Dr. C. Dekker: "Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, Een institutioneel-geografische studie" Stichtse Historische Reeks; 1983.

- P.M. Heijmink Liesert:"Schalkwijk, de geschiedenis van een Stichts dorp" Schalkwijk; 1979 Mr. dr. J.R. Clifford Kocq van Breugel.

- Kadastrale minuut 1832
  Kadastrale leggers v.a. 1832.

WICKENBURGH

Geschiedenis

De oudste benaming voor Wickenburgh is Westerheem of Westrum, een naam die suggereert dat we te maken hebben met een in oorsprong domaniaal exploitatiecentrum uit de Karolingische periode. In een charter uit 1300 komt het voor onder de naam "Westenstein" waaruit we mogen concluderen dat het toen al een stenen gebouw betrof. Hetzelfde charter vertelt ons dat het huis, op dat moment eigendom van Hubert van Goilberdinghen, inmiddels een bisschoppelijk leen is.
De naam Wickenburgh wordt voor het eerst vermeld in de leenregisters van het leenhof van Vianen in 1381 als zijnde de belending van drie morgen leengoed van Vianen. Het woord "wicken" is mogelijkerwijs afgeleid van "vicia" of "wikke", waaronder een groep van, tot de botanische familie der vlinderbloemigen behorende, bekende tuinbouwgewassen ressorteert.
Ongetwijfeld zal Wickenburgh eeuwenlang een enigszins versterkte (pacht-)boerderij zijn geweest, die door de eigenaars, het geslacht Van Oostrom, niet zelf werd bewoond.
Een huurcontract uit 1662 wijst uit dat in die tijd een gedeelte van de boerderij in gebruik was als zomerverblijf voor de eigenaar, de rest van het gebouw werd verpacht. Tot omstreeks 1814 behield Wickenburgh zijn tweeledige functie van zomerverblijf en boerderij, daarna ontwikkelde het zich in de loop van de 19e eeuw tot de buitenplaats die het nu is.

Historische bebouwing en tuinaanleg

De oudste afbeelding op een kaart van J. van Diepenem uit 1641, toont een monumentale dwarshuisboerderij met rieten zadeldak en topgevels, en de oprijlaan ten noorden van het hoofdgebouw lopend tot aan de Hoogdijk; verder de duiventoren, gelegen aan een nagenoeg ronde vijver met daarin een rond eiland. Het laatstgenoemde onderdeel vormt nagenoeg zeker de plek die het eerst bewoond is geweest, en waar vermoedelijk een houten, omgrachte versterking heeft gestaan. Daarbij zal zeker al heel vroeg op de voorburg een boerderij hebben gestaan, waarvan het bovengenoemde "Westenstein" een opvolger is, evenals het huidige hoofdgebouw. Een bewijs voor deze veronderstelling vinden wij in de kloostermopfunderingen - te dateren als 14e eeuws - welke zich bevinden onder een gedeelte van huize Wickenburgh. Ook de voorburg zal al vroeg omgracht zijn geweest.
De ontwikkeling van Wickenburgh tot buitenplaats die, blijkens Van Diepenem's kaart al in het begin van de 17e eeuw was begonnen, zette zich in de 18e eeuw door. Een tekening uit 1794 illustreert deze tendens: het gedeelte dat als zomerverblijf dienst deed, is dan uitgebreid met een verdieping en de voorgevel van het herenhuis heeft de symmetrische, classicistische trekken van vele buitenplaatsen uit die tijd. De bouw van een koetshuis, waarschijnlijk nog in het laatste kwart van de 17e eeuw, en van een tuinmanswoning ("Kortland" genaamd) aan de overzijde van de Wickenburghseweg in 1785 onderstrepen deze ontwikkeling.
Tussen 1860 en 1870 werd van huize Wickenburgh het voormalige boerderijgedeelte opgetrokken tot dezelfde hoogte als het herenhuisgedeelte. Het achterhuis was al 50 jaar daarvoor afgebroken. Het koetshuis met de daarin ondergebrachte tuinmanswoning werd vergroot waarbij tevens een gedeelte werd ingericht tot koetsierswoning.
Achter het koetshuis verrees een washuisje. De moestuin werd ommuurd en kreeg in het laatste kwart van de 19e eeuw een kleine oranjerie.
In 1951 werd een deel van huize Wickenburgh in de as gelegd; een gedeelte van de opkamer en de oude keuken gingen verloren en werden niet herbouwd.

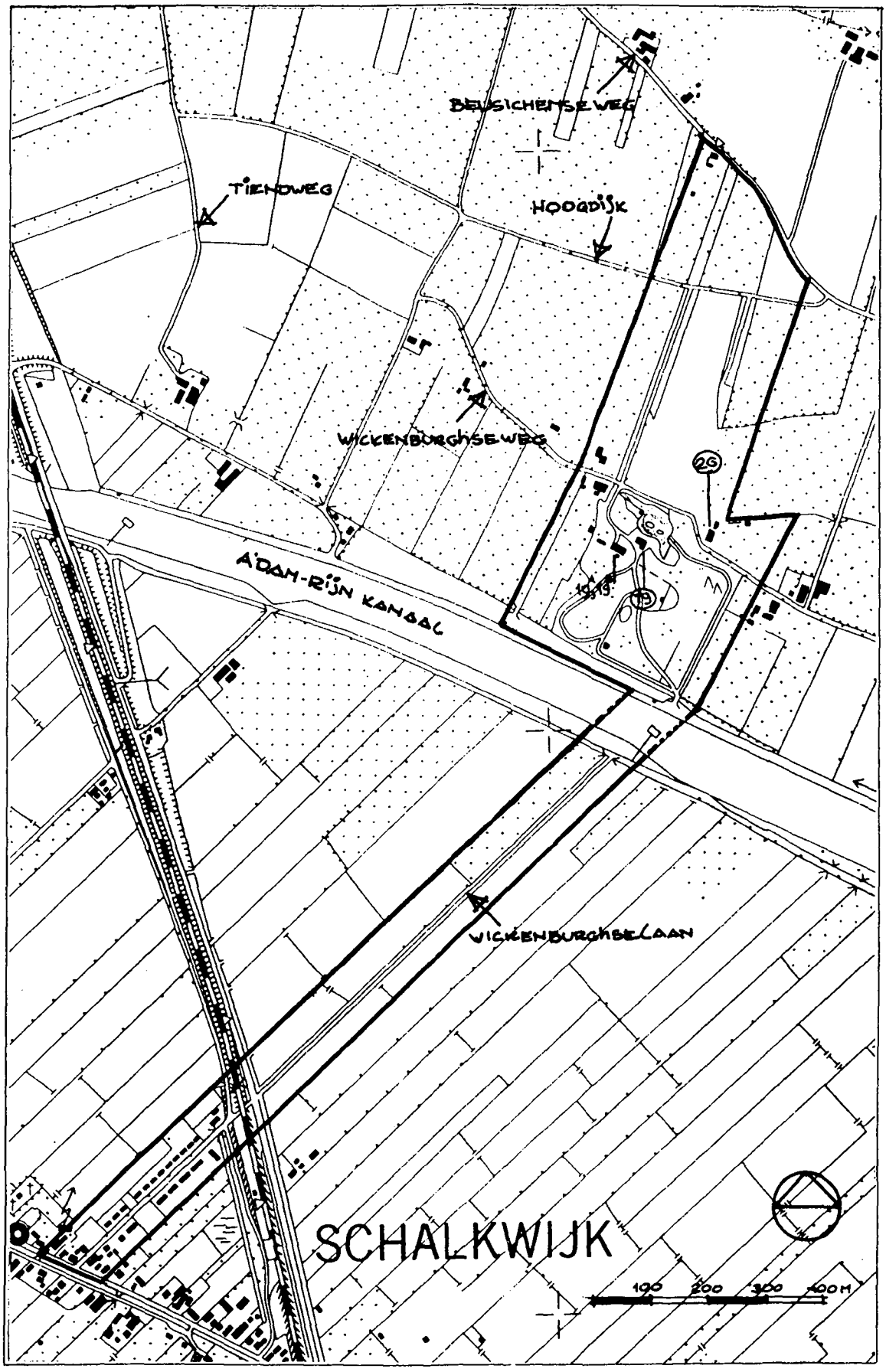
BEUSICHEMSEWEG
TIENDWEG
HOOGDIJK
WICKENBURGHSEWEG
A'DAM-RIJN KANAAL
WICKENBURGHSELAAN
SCHALKWIJK
100 200 300 400M

De (gedeeltelijke) functiewijziging die zich vanaf de 17e eeuw voltrok had niet alleen gevolgen voor de architectuur, maar leidde ook tot de aanleg van een formele tuin oostelijk van het hoofdgebouw.
In 1720 werd in opdracht van de toenmalige eigenaar Ferdinand van Hattink de hoofdlaan verlengd tot aan de Utrechtseweg (de huidige Beusichemseweg), waar het inrijhek werd geplaatst dat thans aan de ingang aan de Wickenburghseweg staat. In 1777 werd de formele tuin vergroot en gewijzigd. Midden door de tuin en de daarachter liggende nieuwe boomgaarden werd een laan aangelegd, die liep vanaf het huis naar een tegelijkertijd aangelegde laan die de Wickenburghseweg verbond met de huidige Jhr. Ramweg in Schalkwijk. Sinds de tijd dat 't Goy kerkelijk onder Schalkwijk ressorteerde, werd deze laan, de kortste verbinding tussen 't Goy en Schalkwijk, frequent door de Goyse kerkgangers gebruikt. Vandaar de bijnaam "kerkepad". Pas rond het midden van de 19e eeuw werd aan de Goyerdijk een inrijhek geplaatst en een poortwachterswoning gebouwd.
Tussen 1820 en 1850 onderging de directe omgeving van huize Wickenburgh ingrijpende wijzigingen. De 17e eeuwse formele tuin, die tot ca. 1830 dienst had gedaan als moestuin, werd ingericht als wintertuin. De moestuin werd verplaatst naar het terrein naast de voormalige tuinmanswoning, die inmiddels werd verpacht als boerderij.
Het bouwland achter Wickenburgh werd grotendeels veranderd in een "slingerboomgaard", een parkachtige aanleg, die reminiscenties oproept aan de Engelse landschapsparken, maar dan hoofdzakelijk ingeplant met fruitbomen. De verschillende boomgaarden werden ontsloten door een aantal hoofdlanen die deels rond en deels diagonaal door de nieuwe aanleg liepen. Eerder al, tussen 1800 en 1820, had de toenmalige bewoner G. Wttewaall - wiens familie Wickenburgh sinds 1741 in bezit heeft - vanuit zijn botanische interesse diverse exoten rondom het huis geplant.
Omstreeks 1840 werd evenwijdig aan de hoofdlaan een derde laan aangelegd, die de Wickenburghseweg verbond met de Hoogdijk. Het tussenliggende gebied werd - en wordt - gebruikt als weiland, zodat vanuit Wickenburgh een brede zichtas werd verkregen, die omgekeerd voor de beschouwer vanaf de Beusichemseweg, net zo fungeert.
In 1872 vond opnieuw een wijziging in de tuinaanleg plaats, waardoor het beeld verkregen werd zoals wij dat heden ten dage kennen. De vijver vóór het huis werd vergroot, een ingreep waarvoor het tracé van de Wickenburghseweg in noordelijke richting moest worden verlegd. Twee priëlen werden gebouwd en de tuin rondom de vijver en het huis werd herschapen in Engelse landschapsstijl.
Aan het begin van deze eeuw, om precies te zijn in 1902, werd in het bos een tennisbaan aangelegd en vermoedelijk tegelijkertijd ook een crocquetveld. De boomgaarden werden één voor één gekapt, de laatste in 1933; de open plekken vulden zich met spontane begroeiing.
De aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal in de jaren dertig bracht met zich mee dat de laan richting Schalkwijk direct achter het parkbos werd afgesneden en dat de "poortwachterswoning" verdween.

Beschrijving
Het landgoed Wickenburgh is gelegen aan de Wickenburghseweg ten westen van het oude dorp 't Goy en beslaat thans ca. 15 ha, grotendeels bestaande uit een parkbos, verder uit een tweetal ten noorden daarvan gelegen oprijlanen met daartussen gelegen weiland en een moestuin rechts naast boederij "Kortland" (Wickenburghseweg 26). Beide oprijlanen lopen min of meer parallel aan elkaar vanaf de Wickenburghseweg tot aan de Hoogdijk, van waaruit men vrij zicht heeft op het hoofdgebouw. Het hoofdgebouw ligt binnen het parkbos aan een grote vijver, waarin twee eilandjes liggen. De huidige vorm van Wickenburgh dateert grotendeels uit de 19e eeuw. Het is

een gewit bakstenen pand op een rechthoekige plattegrond, telt twee bouwlagen en heeft een grijze pannen schilddak evenwijdig aan de Wickenburghseweg. Karakteristiek zijn de grote dubbele glazen deuren in de voorgevel. Rechts van het hoofdvolume, waarvan een gedeelte in 1951 in de as werd gelegd, ligt thans een terras. Aan de achterzijde werd in het begin van de eeuw een serre aangebouwd. De bijgebouwen bestaan uit een ronde bakstenen duiventoren met zinken spits (16e eeuws), gelegen rechts voor het hoofdgebouw aan de vijver; een witgepleisterd koetshuis (in oorsprong 17e eeuws) rechts achter het hoofdgebouw met daarachter een klein washuis (19e eeuws); een aan de overzijde van de Wickenburghseweg gelegen v.m. tuinmanswoning, zijnde een gedeeltelijk gepleisterde langhuisboerderij met rieten afgewolfd zadeldak uit 1785 (thans boerderij Kortland). Aan de Wickenburghseweg bevindt zich nog een inrijhek uit de 18e eeuw. Verdere elementen zijn het glazen kasje (19e eeuws) in de moestuin en het restant van de tuinmuur.

Waardering

Het landgoed Wickenburgh vormt een in historisch opzicht belangrijk onderdeel van 't Goy. Het parkbos en beide oprijlanen vormen een waardevol landschappelijk element temidden van een schaars bebouwde omgeving. De oprijlaan aan de zuidkant richting Schalkwijk is echter door de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal afgesneden van het landgoed. De hoofdstructuur als ook het landhuis en de bijgebouwen (duiventoren, koetshuis, washuis, boerderij Kortland, het inrijhek en de moestuin met ommuring en kasje) kunnen we ondanks kleine aantastingen toch als gaaf aanmerken.

Literatuur en bronnen

- Huisarchief Wickenburgh.

- U.B. Utrecht, afd. Oude drukken en handschriften; coll. Wttewaal.

- Dr. C. Dekker: "Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, Een institutioneel-geografische studie" Stichtse Historische Reeks; 1983.

- P.M. Heijmink Liesert en L.M.J. de Keijzer: "'t Goy door de eeuwen heen 't Goy; 1966.

- Kadastrale minuut 1832
  Kadastrale leggers v.a. 1832.